

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

RANDERS I FORTID OG NUTID

AF

LÆRER S. JENSEN

TRYKT SOM MANUSKRIFT

UDGIVET

AF

LÆRER S. JENSENS ENKE

RANDERS

RANDERS VENSTREPLADS BOGTRYKKERI V. P. ENEVOLDSEN

MCMXVII

RANDERS I FORTID OG NUTID

AF

LÆRER S. JENSEN

TRYKT SOM MANUSKRIFT

UDGIVET

AF

LÆRER S. JENSENS ENKE

RANDERS
RANDERS VENSTREBLADS BOGTRYKKERI V. P. ENEVOLDSEN
MCMXVII

Jenssen, Knud.

FORORD

LÆRER SØREN JENSEN er født i Holmstol v. Silkeborg d. 26. Marts 1837. Han blev dimitteret fra Lyngby Seminarium 1860 med Karakteren „Meget duelig“. Efter at have virket 4 Aar som Lærer ved Flensted Skole blev han i 1864 ansat ved Randers Friskole, hvor han virkede i 43 Aar, til 1. Oktober 1907, da han tog sin Afsked paa Grund af Alder. Han døde den 16. April 1913.

Lærer Jensen var Revisor af Byens Regnskaber fra Januar 1888 til Januar 1894 og Medlem af Randers Byraad fra Januar 1900 til Januar 1906.

Han interesserede sig meget for Historie, og især studerede han flittigt, hvad han kunde finde om Randers Bys Historie i gamle Bøger og Skrifter. Han læste altid med Pennen i Haanden og nedskrev, hvad han fandt interessant, og ofte knyttede han sine egne Betragtninger til.

Som Byraadsmedlem kom han til at beskæftige sig med Sager, der angik Nutidens Randers, og ogsaa herom nedskrev han sine Tanker og Meninger.

Mange af disse Optegnelser, baade over det gamle og ny Randers, sammenarbejdede han til en Bog, som han kaldte „Randers i Fortid og Nutid“.

Det var egentlig hans Tanke, at den kun skulde være bestemt for Familien; men da en Kreds af hans Venner var samlet efter Afsløringen af den Mindesten, der blev sat paa hans Grav den 22. Marts 1914, blev det fra flere Sider foreslaaet, at denne Bog skulde udgives som Manuskript, og et Udvalg fik overdraget det Hverv at hjælpe Enkefru Jensen med at udgive Bogen.

Udvalget vilde gerne have forsynet den med Kildehenvisninger; men da Stoffet er hentet mange forskellige Steder fra (dog især fra Stadfeldts Bog om Randers og Rosenørns Bog om Niels Ebbesen), har Udvalget opgivet det og udgiver den nu, som den foreligger, og haaber, at mange vil have Glæde af at læse den og derved faa Interesse for vor gamle, minderige Bys Historie.

RANDERS BYES ALDER

RANDERS KØBSTAD LIGGER I STØVRING HERRED, som i sin Tid hørte til Omersyssel; der er derfra $4\frac{3}{4}$ Mil til Aarhus, $5\frac{1}{4}$ Mil til Viborg, $3\frac{1}{2}$ Mil til Hobro, 3 Mil til Mariager og $7\frac{1}{2}$ Mil til Grenaa. Byen ligger paa Siden af Flintebjerg, hvis højeste Punkt er 191 Fod over Havet, og Terrænet er derfor jævnt stigende fra Sønderbro til Fabers Allé norden for Byen.

Kaster man Blikket langs Fjorden østen og vesten for Randers, ser man straks paa Terrænforholdene, at Engstrækningerne maa være tidligere Fjordbund, og at Randers Fjord i tidligere Tider har haft langt større Udstrækning end i vore Dage.

I ældre kongelige Anordninger angaaende Fiskerirettighederne i Randers Fjord benævnes disse som gaaende til Værum Høje 1 Mil ovenfor Randers, og der er Vidnesbyrd om, at Handelskibe har besejlet Farvandet paa en Tid, da hele Dalen stod under Vand; 1789 stødte man ved Grøftegravning i Østrup Enge paa Østersbanker, hvilket beviser, at det salte Vand tidligere er gaaet helt derop til; ligeledes fandtes paa den Tid Sten helt oven for Engene under Østrup Krat, som kaldtes Roestene, hvor der har været Landingssted for Skibe; at det salte Vand i tidligere Tider har naaet helt op til Randers ses af, at man nede ved Havnen har fundet Østersskaller fra tidligere Tider. Nederst i Brødregade har man endog ved Brøndgravning stødt paa en gammel Skibspæl i samme Tilstand, som den var i, da den benyttedes til at binde Skibene ved. Randers Havn har altsaa i ældre Tider gaaet derop til. Ved Hævning af Jordbunden er de store Engstrækninger fremkomne, og der dannede sig Holme, hvortil Laksegaardene befæstedes, og som man senere førte de mange Stridigheder om.

Randers Bys Alder kan ikke bestemmes; der haves Mønter, som er prægede i Randers omkring ved Aar 1,000, følgelig er Byen

langt ældre, da der maa være gaaet et betydeligt Tidsrum, for at et Fiskerleje kunde udvikle sig til en „Købing“, hvor der prægedes Mønter.

Indløbet til Randers Fjord var betydeligt bedre end Indløbene til Limfjorden og Mariagerfjord, og derfor er Randers Fjord bleven Handelsvej for en betydelig Del af Midtjylland; ad Randers Fjord sejlede allerede i ældre Tider Handlende fra Norge og andetsteds ind i „Guden“ og Nørre Aa, hvor Handelsomsætning fandt Sted med Byer, der forlængst har tabt deres Betydning som Handelsbyer; der kunde nævnes Ørsted og flere, hvortil efterhaanden Søvejen blev lukket. Sandsynligvis har de fremmede Skibe søgt ind til Kysten, hvor Randers fremstod; der fandtes her en for sin Tid god Havn, hvor nu Kongslund findes i Randers Enge, men som nu kun staar under Vand ved Højvande.

FÆRDELSVEJ OVER GUDENAA

Hvad der i betydelig Grad i de ældste Tider har hæmmet Randers Byes Udvikling har været dette, at Byens Forbindelse med Syd var mangelfuld; der fandtes i de ældste Tider ingen Broforbindelse over Fjorden. Naturligvis har man hjulpet sig med Baadefart, og et Færgested har der været fra en Gaard, der kaldtes Næs Færgested, der laa mellem Næs i Vorup Kær og Tebbestrup sønden for Fjorden. Iøvrigt skete de fleste Rejser paa omhandlede Tid paa Hesteryg, og det ses da ogsaa, at Forbindelsen mellem Randers og Omegn har fundet Sted paa den Maade; den største Del af de vest for Randers under Hornbæk beliggende Enge kaldtes fra gammel Tid „Læster Enge“, og det antages, at dette Navn skyldes, at det i „Oldtiden“ har været benyttet af de til Randers kommende Lastdragere eller „Hestelæster“. Dette bestyrkes ved en Bestemmelse i Byens ældste Vide eller Vedtægt, hvorefter alle Tilrejsende skulde føre deres Heste vester ind under „Bjergene“ mod Hornbæk, og det ses i et Tingsvidne, at det til „Læster Enge“ stødende Areal af Randers Kær kaldtes „Fried“, hvilket Navn formodentlig antyder, at Pladsen frit kunde benyttes af Tilrejsende og Handlende.

Naar det oplyses, at „Læsterne“ ofte førte „Tørfisk“ til Randers, saa lyder dette noget underligt, eftersom Randers fra gammel Tid laa ved et rigt Fiskevand, men Fiskegaardene ejedes af de store Jordrotter og Fiskeri drevs iøvrigt af Landbefolkningen

neden for Byen, saa Byens Borgere beklagede sig over, at der fiskedes saaledes, at „ikke et Fiskeben kunde naa op til Randers“.

Da Bønderne 1086 samledes her i Randers, inden de drog over til Odense og fældede Knud den Hellige i St. Albani Kirke, var der endnu ikke anlagt Bro over „Guden“ ved Randers, hvad derimod var Tilfældet 1157, da Kong Valdemar samlede sin Hær hersteds før Slaget paa Grathe Hede. Naar Kongerne paa de Tider ifølge den ældste Lovgivning krævede Broer anlagt over større Aaløb, saa var det ikke af Hensyn til manglende Forbindelsesveje for Befolkningen, men af Hensyn til deres Hærveje, eller som de kaldtes „Hærstræder“, der blev afbrudte af større Vandløb.

Allerede fra Knud den Stores Tid var Brohold paalagt Befolkningen i Forbindelse med Kongeborgenes Vedligeholdelse, og Valdemars jyske Lov paalægger Herrederne at gøre og vedligeholde Broer paa Kongens „Hærstræder“, naar Vejen var Herredsvej; men ellers paahvilede det Lodsejerne i Bymarken med Sognets Hjælp at gøre de nødvendige Broanlæg over større Aaer paa Kongens „Hærstræder“.

I Henhold hertil blev det den nordlige Del af Galten Herred, nemlig Byerne Nielstrup, Værum, Ørum, Lauerberg og Haslund, det paahvilede at fuldføre „Hærstrædet“ over „Guden“ ved Randers. Der var imidlertid ikke Tale om en Bro for Vognfærdsel; Broen maatte indrettes saaledes, at den kunde aabnes for Skibsfarten, der fortsattes op ad „Guden“ vest for Randers, saa Broovergangen maa paa det største Vandløb have været indrettet som en Vindebro.

Dette Broanlæg laa betydeligt længere mod Vest end den nuværende Sønderbro, der hører en nyere Tid til.

Hvor mangelfuld end Forbindelsen med Beboerne syd for Randers blev, ogsaa efter at Broen var anlagt — eftersom man ved de mindre Strømme har maattet nøjes med et Gangbrædt — saa har det dog haft Indflydelse paa Byens Handel, at denne Forbindelse kom istand, og det skønnes, at Randers omkring ved 1250 har haft 2,000 Indbyggere. Paa den Tid blev Randers hjemsøgt af 2 store Ildebrande, idet Hertug Abel under Kampen med sin Broder erobrede Byen og afbrændte den 1246, og allerede 1262 blev igen en stor Del af Byen ødelagt ved en ny Brand. Alle Huse var paa den Tid tækket med Straa, saa Ildebrande tog alt med sig. Endogsaa 300 Aar efter den Tid indgik den ene kongelige Ordre efter den anden til Købstæderne om at afskaffe Straatagene; men man holdt paa Fædrenes Skikke.

Efter at Dronningborg Lehn var oprettet, lod Christian den Fjerde bygge en fast Bro over Gudena, nær den Plads, hvor den nuværende Sønderbro ligger. 1667 blev Vedligeholdelsen af Broen overladt til Randers Borgmester og Raad med Ret til at kræve Brokorn, en Skæppe Byg af hver Gaard af Frisenvold Godsens Bønder, medens alle andre betalte Bropenge, naar de passerede Broen: af en ubeslaaet Vogn betaltes 1 Skilling, af en beslaaet Vogn 2 Skilling, af en Karosse med 4 eller 6 Heste betaltes 4 Skilling.

Dronningborg Godsens Bønder maatte køre frit, og de, som vilde ind i Byen for at handle paa Byens Torv, maatte køre frem og tilbage for 1 Skilling. Senere kom man til at forheje Bropengene, da disse ikke strakte til ved Broens Vedligeholdelse.

Præsten i Kristrup skulde svare 2 Skæpper Byg aarlig, fordi han jævnlig skulde færdes over Broen til sit Annekssogn Hornbæk, der i sin Tid var forenet med Kristrup.

Senere fik ikke alene Herremændene fri Fart over Broen, men ogsaa de, der besøgede Herremændenes Ærinde, hvilket naturligvis førte til, at man snød Randers for Bropengene; det blev da bestemt, at Godssets Bønder skulde alle betale Bropenge, men Randers By skulde i Erstatning derfor betale 10 Rigsdaler aarlig til Grevskabet Frisenvold, hvilken Overenskomst stod en Tid. Randers stod sig ved denne Overenskomst, Herremændene ikke mindre, og Bønderne klagede ikke, deres Mod var knækket.

Senere er Bropengene afskaffet, og dermed gik Pligten at vedligeholde Sønderbro fra Randers og over til Randers Amt. Da den ny Sønderbro for faa Aar siden blev anlagt, indlod Randers Byraad sig paa at yde et Bidrag dertil, hvilket let kan føre betænkelige Konsekvenser efter sig. Byraadet ønskede Broen noget bredere; men det var Amtsraadets Pligt at bygge en forsvarlig Bro.

SØRGEKVAD PAA GREV GERTS TID

Randers nævnes ofte i Historien; men det er særlig Niels Ebbesens Navn, der mere end noget andet er kendt over hele Landet og uadskillelig knyttet til Randers, skønt denne Byes Borgere ikke paa nogen Maade var medvirkende, da Niels Ebbesen fældede Grev Gert.

Det er en Selvfølge, at Niels Ebbesens Handling maa bedømmes efter den Tids Tankegang, og den Nød, Danmark var

i paa omhandlede Tid, da Grev Gert og hans Fæller tillod sig de største Voldshandlinger imod det danske Folk.

Danmark stod paa omhandlede Tid paa Afgrundens Rand, Tilstanden er levende skildret i et Bødskvad fra den Tid; det er oprindelig skrevet paa Latin, formodentlig af en af Landets Biskopper, men oversat paa dansk af Ad. v. Recke og gengivet i M. H. Rosenørns Skrift: „Grev Gert af Holsten og Niels Ebbesen“ og anføres her i sin Helhed:

Suk med Skjel, lad Sorg dig hæрге,
Danmark kummerfuld i Hu,
Thi du har ej fuldgod Værge.
Og dit Mod dig sviqter nu;
Gævest Æt du været har,
Vidt du Ry for Manddom bar,
Sejr du tog, ned du slog
Verden om hver, som kom
Og sig agted gild som du,
Den Gang du med Hæder smykket
Blomstrende i Boldhed stod,
Glad og kæk og rig du bygged
Sikker paa dit faste Mod;
Djærvelig du tvang med Sværd
Sachsers og Lombarders Hær,
Briters Flok, Venders Skok,
Esters Strand, Holsters Land,
Riger nok faldt dig for Fod.
Som en Blomst for alle Riger
Højt du stod paa Ærens Tind,
Over andres Grænsediger
Brød du da med Vælde ind.
Erik, Drot med Herrens Tykke,
Hærfærds Lykke, Lovens Hygge,
Gav dig Vagt, øget Magt.
Fremmed snild, røgted mild
Dig med Raad og klø tigt Sind.
Efterfølger i den sejer-
Kronede Kong Volmars Aand,
Til hvis Pris knap Ord man ejer,
Han som strakte vidt sin Haand,
Var han retvis, ren af Sinde,
Sandhed tro og Hovmods Fjende,
Straffed streng Oprørs Flæng,
Slog med Skræk Voldsmænd fræk,
Vandred selv i Tugtens Baand.
Nu er svundet, hvad oprundet
Var hos dig af stort og godt;
Til dig bundet blev kun fundet

Vanheld end og Jammer blot;
Fjern fra Sejr blandt Riger nu,
Som et Vrag kun stander du,
Hovmodsbændt, sindsforvendt,
Angest spendt, smudsig kendt,
Svigefuld i stort og smaat.
Ingen Dyder, nu kun Lyder,
Danmark i dit Indre bor;
Ej du byder dig og fryder
Dig til Kamp for Fædres Jord;
Ikkun Løgnen har du kær,
Ikke Naaden længer værd,
Nederstrakt i Foragt,
Knækket, svag, maa du spag
Se din Vaade vorde stor
Tusind Plager nu dig følge,
Tusind Garn er om dig lagt;
Ufred trindt paa Land og Bølge
Trænger dig med Overmagt;
Ingen Hvile er dig ladt
Ej ved Dag og ej ved Nat.
Fjendevold, Avindskjold,
Slag og Strid, Dødens Bud
Faar med hver en Dag du bragt.
Vid i Strækket har du rækket
Raadig før til Elbens Vand,
Siden stækket, mulmbedækket
Knap du naaede Ejders Rand;
Sluttelig nu Sliens Flod
Som dit Landemærke stod.
Vegen tit, Skridt for Skridt,
Ind dig trang Grænssetvang,
Aaen midt i Jyders Land.
For Gud Herren har den Onde
Rebet Riget kort og smalt;
Mer end Hælvten af dets Grunde
I hans Rørvænder faldt;
Vendland tog han bort og Rø,
Skaane saa og Njællands Ø.
Falsters Land, Femerns Strand,
Laalands Hegn, Holsters Egn,
Sønderjylland tog han alt.
Fattig dig til Skue stilled
Din beskaarne Landemagt;
Som kvindagtig Vegheds Billed
Viser dig din Nutidsdragt,
Hovedhaaret alt for langt,
Klædebonnet alt for trangt,
Drager ned, gør dig led,

Varsler sandt, viser grant,
Hvad du inderst har i Agt.
Skøgers prunkelystne Sæder,
Fra de Tyskes Land en Høst,
Ej de hjemmevante Klæder
Er de danske Fruers Lyst;
Kaaber, gule, folderige,
Hatte vide, rummelige,
Ærmets Skrud tunget ud,
Frynsers Bræm stukken frem,
Bærer deres Frækhed trøst.
Sygner Hovedet, da lider
Dermed ogsaa hvert et Lem;
Splittelse til alle Sider,
Ingen Trivsel vinder frem;
Bisp hos os paa Næver slaas,
Krigsfolk og Drabanters Tros,
Løst i Tro er trøsket Bro,
Adelsblod fattes Mod;
Skænk og Gave blinder dem.
Jakob Split kun værd at prise,
Bispen udi Ribe Sted,
Og Hr. Sven derhos den vise
Aarhus Bisp at nævne med,
Kirkens gode Styresmænd,
Hver af dem en Retfærds Ven.
Sandhed god, fuld af Mod,
Plejed Raad, øved Daad,
Bar for alle Pris derved.
Sikal et Barn for Riget raade,
Da er det til Nød fordømt,
Naar det splittet staar i Vaade,
Ødes det af SVig og Skrømt;
Hvad har, Danmark, du i Hu?
Ikkun Griskhed uden Blu,
Avind kun, Underfund,
Smiger led, Troløshed;
Lov og Ret fra dig er rømt,
Den, som var din Nøglekvinde,
Nu for dig som Frue staar;
Lidet Lydfolk Vold kan vinde,
Byder og din Fylding slaarer.
Sideskudet nu til Magt
Ved en Stodderhøvding bragt,
Knuger haardt dig med Tort,
Fra dig ta'r, inde har
Kirke, Fæste, By og Gaard.
Du er stækket, er bedækket
Nu med Spot i al din Id,

Du er knækket, du er svækket
Nu ved dine Hjerters Splid;
Gottorp, før din sikre Vold,
Danmarks Riges bedste Skjold.
Nu med Skam Fjenders Nam,
For dig tabt, kommer knapt
Til din .Et i Eftertid.
Et man end med Held forøved,
Haderslev man tog med Magt;
Dansken dog sig Heldet røved,
Da man brød den svorne Pagt.
Klerken det kun hued slet,
Bonden siden har begrædt,
At de graa, ringe smaa
Dengang ej af sin Vej
Fremmed Adelsvold fik bragt.
Hvad her meldes, det ej fældes
Af, hvad Palmedag er hændt;
Skaren fælles, stor den tælles,
Alt som Gottorp bli'er berendt:
Abel, Kongens Farbror, dog
Hærmand, vant til Ledingstog,
Stod i Stævne efter Evne,
Gæv og god, fuld af Mod,
Af sit ganske Hjerte kendt,
Da du haver slig en Fore,
Da blæst op af Hovmods Byld,
Du har Ord i Mund, for store
For en Franskmænd selv, til Fyld
Mens du, blind for dine Kaar
Ej dit Væsen selv forstaar.
Visnet plat, gold og mat
Bliv da god end ved Bod,
Slet ved den din gamle Skyld!
Intet Vanhæd skulde kue
— Som det sig bør ej — vort Mod,
Blot ej hos os selv som Frue
Synden hersked i vort Blod;
Derfor bort nu hver en Last!
Enighed os samle fast!
Høvdingligt, sejerrigt
Vil vi staa, vil vi slaa
Fjendens Skare ned for Fod.
Dog skal Fjendevold os finde
Stærke til mod den at staa,
Skal vi vinde Fred i Sinde,
Skal os Hjælp og Tryghed naa,
Være Naadens Gud det Ly,
Hvortil vi i Faren ty,

Os han dække dem han svække!
Os vor Ro med sin tro
Højre Haand han gavmild faa!

I de skarpeste Udtryk revser Forfatteren af dette Bodskvad den danske Adels Usselhed og Mangel paa Daad og udleder deraf den indre Splid, som har ført Danmark til Afgrundens Rand; Redning ser han i Bod og Bedring samt et gudfrygtigt Sind, men fordrer dog Daad og Handling. Forfatterens Omtale af Begivenhederne viser, at Digtet maa være forfattet omtrent 1329, altsaa en halv Snes Aar før Grev Gert havde naaet sit Maal: hele Danmarks Underkuelse.

NIELS EBBESEN OG GREV GERT

Det blev Adelsmanden Niels Ebbesen, der blev Danmarks Redningsmand i denne Elendigheds Tid; men han handlede aabenbart i Forstaaelse med flere Adelige. Han boede paa Nørre Ris i Foldby Sogn; Borgen hørte til Aarhus Bispestol, og Niels Ebbesen var Biskop Svens betroede Mand paa Borgen, der havde

betydeligt Tilliggende. Niels Ebbesen var af adelig Familie af Bildernes Slægt, kaldtes Væbner og havde altsaa ikke modtaget Ridderslaget endnu. Han ejede ikke Gods i den Egn, hvor Nørre Ris laa, men han havde købt Gods i Vendsyssel af en Adelsmand Thorkild Hval, nemlig Anstorp, der senere kom under Hundslund Kloster, og Smidstrup, som antages at være Smidstrup i Sejlstrup Sogn; formodentlig har han ment, at hans Hustru og 2 unge Sønner, Tage og Peder Nielsen, i farlige Tider vilde være bedre beskyttet i Vendsyssel end i den Egn, hvor Grev Gerts Herredømme var ubegrænset.

Grev Gert var draget ind i Jylland med en anselig Skare af plyndrende Stridsmænd, Lejetropper, der var bleven ledige paa andre Kamppladser, og som var istand til at begaa de værste Udskejelser; de fleste danske Borge havde Grev Gert inde, og hans danske Modstandere var trængt op norden for Limfjorden, medens Rov og Brand betegnede de tyske Banders Fremtrængen. Grev Gert havde taget Bolig i Randers, der betragtedes som Jyllands Midtpunkt.

Flertallet af den danske Adel maa have opfattet Stillingen som haabløs, og af Gejstligheden var det kun Biskopperne i Aarhus og Ribe, der ikke bøjede sig for Grev Gert. Det var imidlertid lykkedes Gert at opnaa Forlig med Biskoppen i Ribe, Jacob Split, der sammen med Biskop Sven i Aarhus omtales i Bods-kvadet; men Biskop Sven, den mægtigste og mest ansete af Biskopperne, vedblev at være Grev Gerts uforsonlige Modstander. Biskoppen raadede over store Magtmidler; han havde de befæstede Borge Nørre Ris og Østrup, østen for Randers, og et Overgreb over for en saa højt stillet Gejstlig kunde mulig drage en pavelig Banbulle efter sig, og Greven, der bestræbte sig for at vise sig som en gudfrygtig Mand, vilde nødigst af alt have Paven til Fjende.

Naar Grev Gert stævnedes Niels Ebbesen til Møde i Randers, saa har dette sikkert været begrundet i, at han betragtede ham som Biskop Svens betroede Mand, gennem hvem et Forlig mulig kunde opnaas. Naar Grev Gert kunde naa sit Maal: Sønderjyllands Forening med Holsten og Danmarks Selvstændighed lammet ved store Panteforskrivninger, ønskede han nok at faa dette godkendt ved et Forlig.

Striden med Aarhus Bispestol har været langvarig; 1329 nedbrændte Aarhus Domkirke, der havde fælles Befæstning med Bispeborgen; sandsynligvis er denne Brand forårsaget af et

Angreb af Tyskerne; men nærmere Oplysning findes ikke. I hvert Fald havde Biskop Sven været Grevens haardnakkede Modstander, der ikke som den Ribe Bisp vilde slutte Forlig mod at faa „stadfæstet alle de af de danske Konger og jydsk Hertuger forundte Friheder og Privilegier“.

Efterretning om, hvad der skete ved Sammenkomsten mellem Niels Ebbesen og Grev Gert gives os gennem den gamle Folkevise, der er bevaret os gennem flere Afskrifter; ingen af dem har Omkvæd og er altsaa ikke sunget ved Dans, saaledes som Tilfældet er med Folkeviser ellers, men af Ryttere paa deres Marscher og vel ogsaa i Fruerstuerne.

Det hedder i Folkevisen:

Greven sendte Niels Ebbesen Bud,
At han skulde til hannem ride;
Han sagde hannem Fred og Fredelighed til,
Saa tryk skulde være ham den Lejde.

Greven han mødte Niels Ebbesen
Norden ved Randers Strande:
„I være velkommen, Niels Ebbesen,
Og hure gaar Eder til Hande?“

Greven rakte Niels Ebbesen Hand,
dermed de talede sammen;
Saa lidt da var der Skæmt iblandt
Og end fast mindre Gammen.

„Hure lider dine Frænder og Slægt saa rige,
Dertil din Hjertenskær?
Hvad heller ville I fægte med mig
Eller Fred af mig begære?“

Niels Ebbesen: Vel staar Haven i Nørrejylland,
Baade Mænd er trøst og fro;
Kommer I Herre med Fejde eller Fred,
Hvad skulle vi lide paa?“
End haver jeg nu i Nørrejylland
Baade Frænde og rige Mave (= Slægt).
Eders Naade de skulle til Rede være
Ville I det af dem have.“

Grev Gert: „Niels Ebbesen du est en kyndig Mand,
Og dertil est du from;
Hure du ikke kan rette Vej dræbe
Du rider saa langt derom.
Hør du Herre Niels Ebbesen
Vi ville derom ej tale,
Du ride hen til Hr. Bugge, din Ven,
Om han vil Troskab holde.“

Niels Ebbesen ønskede at vide, hvad han skulde forhandle med Niels Bugge om, og Greven udbød:

„Hr. Bugge han haver mig længe undsagt,
Og saa hin unge Poul Globe,
Og selv haver du, Niels Ebbesen,
Nogle Hofmænd ridende hos dig.
Og de haver været udi mit Brød
Og er nu rømte fra mig
Først er han hin unge Eske Frost
Og saa hans Brødre to.
Foruden min, ja, foruden min Minde
De af min Tjeneste drog.“

Niels Ebbesen: „Hr. Bugges Raad ved jeg ikke af,
Hvad han vil lade eller gøre;
Anders Frost har været Eders Tjener tro,
I skulle intet andet spørre.
Hr. Anders Frost, den duelig Mand,
Forsvarer saavel sin Ære,
Vilde han af Eder Orlov have,
Hvi vilde I hannem den nægte?
Det haver været Sæd i Danmark,
I tør det ikke saa klage,
At hvilken Svend, som ikke vil tjene,
Da maa han Orlov tage;
Og der er ingen tilsammen viet
Uden Munken og hans Kappe;
Hofmænd rider og Hofmænd bier,
Hvor han kan tjene til Takke.“

Grev Gert: „Ingen maa fra sin Herre bortfare,
Naar han lyster hannem at føre.
Hør du det, Niels Ebbesen,
Du snakker mig alt for længe.
Enten skal du af Danmark rømme
Eller jeg lader dig hænge:
Fredelig er du kommen til mig,
Fredelig maa du bortride,
Lod jeg det ikke for min Tro,
Du skulde faa andet at vide.“

Niels Ebbesen: „En fyrstelig Lejde haver I mig givet,
Om jeg den end maa nyde;
Haver I, Grev Gert, noget ondt i Sinde,
Det kan Eder selv fortryde;
Tyve maa I udi Galgen hænge
Baade for Ravn og Ørn,
Saa lettelig jeg ud af Danmark
Ej rømmer fra Hustru og Børn,
Men skal jeg rømme af Fædreland bort

Fra Hustru og Børn saa smaa,
Visselig skulle I sige deraf,
At I mig nogen Tid saa.“

Grev Gert: „Rid du bort, Niels Ebbesen,
Jeg vil dig ingenlunde høre,
Eller jeg bryder min Brynje paa dig,
Som jeg tør fuld vel gøre.
Til i Morgen est du fredelig for mig
Til Solen ganger til Hvile.“

Niels Ebbesen: „I lade Eder mindes vel,
Saa snart jeg kommer igen.“

Folkevisen skildrer nu Niels Ebbesens Samtale med hans Hustru; men der findes ingen Oplysning om, hvor denne Samtale fandt Sted. Folkevisen lægger hende de Ord i Munden:

„De værste Raad, de er nu bedst,
Kunde vi dem ellers paa finde;
Enten den Greve ihjel at slaa
Eller Huset over ham brænde.“

Der fortælles nu, at Niels Ebbesens Mænd svore ham Troskab, hvorefter det hedder:

„Saa rede de dem til Fruerlund,
Der binde de deres Heste,
Saa ginge de dem i Randers By
Den kullede Greve at gæste.“

Fruerlund var et betydeligt Skovland syd for Gudena vest for Randers; Skoven blev ødelagt af de kejserlige Tropper, medens Wallensteins Bander huserede i Randers og Omegn. Folkevisen fortæller, at Svend Trøst udbad sig Orlov, men dog tjente sin Herre bedst ved at bryde Broen af, medens Niels Ebbesen og hans Mænd anden Gang gæstede Grev Gert; men forinden havde han taget sine Forholdsregler.

Niels Ebbesen drog efter al Sandsynlighed efter Mødet med Grev Gert mod Øst til Borgen Østrup, der hørte til Aarhus Bispestol, hvorfra han var kommen. Dette har Tyskerne naturligvis været fortrolige med, og de har da ventet, at hvis Niels Ebbesen vilde foretage et Overfald paa Greven, maatte det komme fra Øst, og de har da forsømt at holde Vagt fra Syd.

Niels Ebbesen maatte handle hurtigt, naar han skulde naa sit Maal; han havde kun Fred i 24 Timer efter Mødet i Randers, og hans Liv var i Fare; at redde dette var ham naturligvis sær-

ligt magtpaaliggende, da han havde foresat sig at vove det for at befri Danmark for Tyrannen Grev Gert.

Uden Ophold har Niels Ebbesen da ilet fra Østrup over Fjorden til Klausholm, der tilhørte Offe Nielsen, og mellem de tvende Adelsmænd har der været forhandlet om den Plans Udførelse, som Niels Ebbesens Tanker var optaget af. Offe Nielsen ejede et „Stenhus“ — en grundmuret Bygning — i Randers, hvor Niels Ebbesen kunde tage ind, og til Klausholm hørte Nielstrup Vandmølle norder for Vørup ved et af Gudenaasens Sideløb, og herfra kunde der ydes Niels Ebbesens Støtte, hvis hans Foretagende lykkedes.

Fra Klausholm har Niels Ebbesen ilet til Nørre Ris og forenet sine Stridskræfter der med de Mænd, han havde i Følge, og Tallet angives nu til 60, hvilket formodentlig er noget for højt; med et saa stort Følge kunde der være Fare for, at den tyske Hær, der formodentlig har været indkvarteret i Lybækkernes Boder omkring ved det nuværende Dytmærskens, kunde opdage dem. Folkevisens Forfatter eller vel rettere Forfattere har sandsynligvis ikke været indviet i alle Niels Ebbesens Planer og Foretagender.

Det var Lørdag den 1. April 1340, at Niels Ebbesen om Natten med sit Følge rykkede ind i Randers; det var ved Nymaane, saa Natten var mørk; mulig var det over Midnat Drabet paa Greven fandt Sted, saa Tidspunktet formodentlig maa sættes til 2. April nævnte Aar.

Efter at være komne ind i Byen har Niels Ebbesen og hans Følge taget Offe Nielsens Stenhus i Besiddelse, hvilket formentlig har ligget, hvor Middelgade og Torvegade støder sammen, og det maa antages, at Grevens Opholdssted har været nær derved.

Naar Sagnet her i Randers har villet lægge Stedet for Grevens Bolig til en Ejendom paa Storegade eller Søndergade, som den og kaldes, saa har dette intet med Virkeligheden at gøre, da denne Bydel først er anlagt i det 17. Aarhundrede, efter at Sønderbro blev anlagt paa sin nuværende Plads.

Folkevisen lader Niels Ebbesens Mænd prøve paa at faa Adgang til Greven ved at meddele, at de bragte behageligt Budskab; det hedder derom:

Niels Ebbesen selv til Døren red,
Som han da fik i Sinde;
Han stødte derpaa med skarpen Sværd.
Som Greven selv var inde.
„I stande op, Herre, af Søvne saa brat,
I lade mig til Eder ind,
Eders kære Broder, Grev Heinrich,
Han haver mig til Eder sendt.“

Grev Gert siges da at lade det formentlige Bud fra Broderen møde sig i Kloster Kirke mellem Messe- og Ottesang; men Niels Ebbesen svarede:

„I lade Eders Dreng til Døren gaa
Tage Brevet, som Eder er sendt,
Og nu er Ribe saa haardt belagt,
Og Kolding den er brændt.
Ribe er besoldet saa brat,
Kolding og Vedel er brændt,
Det vil jeg for sanden sige:
Niels Ebbesen han er hængt.“

Greven udbrød:

„I lade mig op, I tove for længe,
I lade det Bud udgaa:
Sejr er vundet, og Landet tvunget,
Er det, som han siger saa.“

Greven stod da op, og det hedder videre:

Greven han ud af Vinduet saa,
Han saa de blanke Spyd:
„Saa visselig jeg til Danmark kom,
Niels Ebbesen holder derude.“

Folkevisen lader Greven byde store Løsepenge for sit Liv; men Niels Ebbesen svarede:

„Ikke haver jeg Slotte eller Borg
At gemme saa rig en Fange.“
Saa toge de den haarde Hals
Udi sin gule Lok,
Saa hug de hannem hans Hoved fra
Alt over den Sengestok“.

Folkevisen har levet paa Folkeminde og er sunget af Riddere og Fruer, længe før den blev nedskreven; der er tildigtet Træk, som faldt i Samklang med det oprindelige, og som kunde tænkes sandsynlige. Den sidste Del af Folkevisen, der skildrer Niels Ebbesens Fremtræden, da han anden Gang stod for Greven, er aabenbart en senere Tildigtning; Niels Ebbesen maatte bane sig Vej til Greven med Magt og handle hurtigt for ikke at allarmere de flere tusinde Mand, som Greven førte med sig til Randers.

Under Kampen dræbtes Greven, hans Kapellan og 3 „Smaasvende“ samt en vestphalsk Ridder Wittinghoven, der vilde ile Greven til Hjælp. Niels Ebbesen lod Trommerne røre, dels for at samle de Vagter, der bevogtede den snævre Adgang til Grevens Bolig, dels for at Niels Ebbesens Gerning ikke skulde kunne kaldes et Lønmod.

Adelsmanden Aage Hasse, der havde Besiddelse ved „Guden“ længere mod Vest, mødte Niels Ebbesen og hans Følge, da de banede sig Vej til Broen, og efter et kort Ordskifte blev han nedhugget; han havde modtaget Ridderslag af Greven og var altsaa hans Mand og kunde antages at ville allarmere Tyskerne og meddele dem, hvilken Vej Niels Ebbesen og hans Følge har taget.

NIELS EBBESENS KAMP MED TYSKERNE OG HANS DØD

Det er tydeligt, at Niels Ebbesen under Besøget paa Klaus-holm har sikret sig Hjælp fra Nielstrup Mølle, saa Broledet kunde fjernes, og her har det været, at Svend Trøst har holdt Vagt, medens Niels Ebbesen og hans Følge var inde i Randers; men Hjælp fra Møllen maa have været ydet.

Broen maatte imidlertid hurtig kunne sættes i Stand, og ved Hjælp af Kaage kunde der snart naas Forbindelse med Egnen syd for Aaen, og derfor har det været nødvendigt for Niels Ebbesens Mænd at spredes enkeltvis for senere at samles. I den skovrige Egn mellem Nielstrup og Norring Ris er det, at den fattige Kulsvierkvinde stillede Niels Ebbesens Hunger med et af sine Brød, og et Minde herom er knyttet til Folkevisen i Verset:

Niels Ebbesen gæsted en Kulsvierkvinde,
Hun havde ikkun to Leve;
Det ene gav hun Niels Ebbesen,
Han vog den kullede Greve.

Tyskerne opbrændte Biskop Svens Borg, Østrup; de maa altsaa have ment, at Biskoppen billigede Niels Ebbesens Handling. Ruinen af Borgen ligger i Østrup By neden for Grønhøj. Voldstedet ligger paa Gaardejer Jens Schjøts Grund lige op til Gaardens Længer, og der er fundet kulblandet Lag paa Voldstedet, hvilket beviser, at Borgen er brændt. Dette skete umiddelbart efter Drabet paa Grev Gert. Ogsaa Biskop Svens anden Borg, Nørre Ris, blev ødelagt, hvilket dog først synes at have fundet Sted efter den paafølgende Kamp ved Skanderborg, mulig har man ikke tidligere kunnet indtage Borgen. At den lige som Østrup er bleven brændt viste sig ved senere Udgravning, idet der fandtes forkullede Bjælker i Ruinerne.

Da Tyskerne havde mistet deres store Fører, rømte de Randers, Estrup og Holbækgaarden, men besatte Skanderborg. Niels Ebbesen samlede en større Styrke og rensede Himmelbjerg-egnen, derefter drog han mod tyske Tropper, der samledes ved

Skjern Aa, og tilføjede Holstenerne den 2. Maj et Nederlag. Fra Skanderborg sendte Tyskerne deres Folk omkring i Egnen paa „Gæsteri“, som det kaldtes. men i Virkeligheden paa Rov og Plyndring; der samlede sig en betydelig Skare af Danske, hvoriblandt flere yngre Adelsmænd, og Niels Ebbesen var naturligvis deres selvskrevne Fører; de angreb Tyskerne paa Manbjerg, men de slet væbnede Bønder sprængtes til alle Sider, og de unge Adelsmænd tilligemed Niels Ebbesen og to af hans Brødre faldt i Kampen.

Sandsynligvis er Niels Ebbesens Lig lagt paa Stejle og Hjul; men der foreligger ikke noget nærmere derom. Der foreligger heller ikke noget om, at Niels Ebbesens Sønner har betalt Mandebod for Faderens Gerning; men Niels Ebbesens Venner betalte derfor 500 Mark lybsk, for at en Forsoning kunde komme i Stand og en Overenskomst sluttes. Det danske Folks Dom over Niels Ebbesen er udtrykt i Folkevisens Slutning:

Gud bevare din Sjæl, Niels Ebbesen,
Du varst en dansker Helt;
Saa gerne havde du dit Fædreland
Ved fremmede Gjæster skilt.

Krist signe og hver god Dannemand,
Som baade med Mund og Hand
Uden Skemt og Tant med Flid og Tro
Vil tjene sit Fædreland.

FORHOLDENE EFTER GREV GERTS DØD

Grev Gerts Fald blev Danmarks Frelse; Grevens Sønner blev lamslaede ved Faderens pludselige Død, og de synes heller ikke at have arvet Faderens store Evner og Hensynsløshed. Hertug Valdemar af Sønderjylland hylde Valdemar, yngste Søn af Kristoffer den Anden, som sin Lehnsherre og gav ham sin Søster Hedvig til Ægte; med hende fik Valdemar 24,000 Gylden i Medgift, som skulde afdrages af de 100,000, hvorfor Landet var pantsat til Grev Gert, saaledes, at Fyen blev staaende i Pant for 41,000 Mark og Jylland for 35,000 Mark lødigt Sølv, medens Grev Adolf havde Sjælland i Pant. Valdemar Atterdag skulde overtage Aalborg med Vendsyssel, Himmersyssel, Thy og Hanherrederne med al kongelig Ret mod at betale 100 Mark Sølv til Grev Gerts Søn Henrik som Forskud paa Indløsningssummen. Grev Henrik holdt Lehnsmænd i den øvrige Del af Landet, og de skulde hylde Valdemar som Konge, men dog efter Hyldingen

henvises til Grev Henrik og hans Broder som Pantherrer. Slot-
tene skulde først afleveres Valdemar, eftersom de indløstes.

Det var en tung Arv, Valdemar overtog; men ham og hans
kloge Datter Margrethe skyldes det, at der atter blev Dag i Dan-
mark.

Da man for 25 Aar siden i Randers rejste et Mindesmærke
for Niels Ebbesen, burde man vistnok i Stedet for have rejst et
Mindesmærke for Danmarks Genrejsning og dertil knyttet flere
Navne. Niels Ebbesens dristige og modige Handling bør ikke
fordunkle Kong Valdemar Atterdag og Dronning Margrethes Navne
i vort Fædrelands Historie.

Faa Aar efter Niels Ebbesens Død hjemsøgte Danmark at
den sorte Død, og at Randers Omegn blev særlig hærget, skøn-
nes deraf, at Valdemar Atterdag ved Pestens Ophør lod Kirker i
Omegnen nedbryde for af Stenene at kunne opføre et Slot her i
Byen; noget nærmere om dette kendes ikke.

RANDERS I UFREDSTIDER

I Grevens Fejde stod den blodige Kamp norden for Ran-
ders paa Flintebjerg. Skipper Klement havde samlet en Bonde-
hær ved Aalborg, og efter at have slaæet Adelshæren ved Sven-
strup, drog han mod Randers, afbrændende alle Herregaarde, saa
langt han naæede frem, og slog Lejr paa Flintebjerg. Adelen
havde imidlertid faaet Forstærkning, Randers Borgere frygtede
formodentlig for at faa Bondehæren ind i Byen, de sluttede sig
til Adelshæren, skønt Borgerne andre Steder støttede Bondehæren,
og paa Flintebjerg led Skipper Klement et stort Nederlag. Et
Sagn her i Randers fortæller, at det var Randers Buræl, der havde
Skyld i Bøndernes Nederlag. Der fortælles, at Randers Borgere
havde Ælkældere paa Flintebjerg Grusbakker, hvor Ællet skulde
lægges. Bønderne fandt Ælkælderne og drak sig fulde af den be-
rusende Drik og blev derved mindre kampdygtige.

Der har i tidligere Tider paa Raadhuset henstaact et Sværd,
som man kaldte Skipper Klements Sværd; det er nu afgivet til
Randers Musæum. Sværdet er tveægget, Klingen er en Alen og
15 Tommer lang, Haandfanget er 18 Tommer langt og over-
trukket med tykt Læder, paa Runddelen af Bøjlen er indgravet
Ordet „Maria“; Sværdet vejer uden Skede 6¹/₄ Pund og med
Skede 7¹/₄ Pund; der skulde altsaa en kraftig Haand til at føre
det. Allerede Pontoppidan omtaler Sværdet 1766; saa det er

meget gammelt og gemt længe i Randers; men der kan naturligvis ikke føres noget Bevis paa, at det har tilhørt Skipper Klement.

Randers har gentagende været besat og brandskattet af fjendtlige Tropper; i Kristian den Fjerdes Tid var Byen tvende Gange besat af Fjenden, 1627 kom de kejserlige Tropper til Byen og holdt den i lang Tid besat; der foreligger ikke noget om, at Borgerne forsvarede deres By, saa Voldene og Gravene allerede da maatte være forfaldne, skønt de var sat i god Stand under Kristian den Tredje. Wallenstein havde selv en Tid Bolig i Randers, og hans Bander huserede voldsomt her i Egnen. I en Ejendomstrætte mellem den bekendte Oberst Hans Fris til Klausholm og Thustrup og hans Svinger, General Rantzau, om Ejendommen sønden Guden under Vorup oplyses, at Skovene blev afhuggede i „den kejserlige Fejde“, og der tales om „afbrændte Gaardes Agre“; det fremgaar af alt, at Randersegnen er bleven frygtelig hærget af de kejserlige Tropper.

Det antages, at den Samling af Smaaeboliger paa Randers Vestre Grave, der endnu fører Navn af „Kejsergaarden“, har faaet dette Navn, fordi den fra først af har været opført som Barakker for de Kejserlige og deres medførte Fruentimmer.

Udenfor Strømmen i den Ejendom, der tilhører Gärtner Ronnenberg, er der tydelige Spor, at der har været anlagt en fast Skanse, og Navnet er bevaret lige ned til vor Tid. I Følge Sagnet skal denne Skanse være anlagt af en Fjende, der holdt Randers besat, og der nævnes i Forbindelse dermed den svenske General Torstensen. Det har ikke været muligt at finde noget nærmere derom; men Wallensteins Besættelse af Jylland havde varigere Karakter end Svenskernes, og det er ikke usandsynligt, at den skyldes ham; man har jo da og Meddelelse om Wallensteinske Skanser andre Steder i Jylland.

I December 1643 faldt en svensk Armé under General Torstensen ind i Holsten, hvorfra den oversvømmede hele Nørrejylland, som den i mindre end en Maaned gjorde sig til Herre over. Torstensen lagde Besætning i Aarhus og Randers; Oberst Wrangel blev med sine svenske Ryttere kommanderet til Vendsyssel og gik i Januar 1644 over Isen til Nørre Sundby, og i samme Maaned brandskattede Svenskerne Randers for 24,000 Rigsdaler, som skulde betales i tre Terminer. Til at udrede denne i sin Tid meget store Udskrivning blev en Kapital af 26,059 Rigsdaler tegnet paa samtlige Indbyggere i Byen, af Summen skulde de 2,059 Rigsdaler anvendes dels til at betale de andre overordentlige Paalæg, som

Byen maatte udrede, dels til „Ducører“ og Officerers Fortæring, alt foruden den paalagte Brandskat, endskønt den svenske Oberst Tideman, som havde Kommandoen over Militæret, og en anden svensk Oberst, der hævdede de 24,000 Rigsdaler, ved Bevis af 19. Januar 1644 havde lovet, at Randers Indbyggere herefter skulde blive fri for Indkvartering, Plyndring og andre Paalæg, saa maatte Beboerne dog rykke ud med adskilligt, og de svenske Proviantmestre visiterede ofte i Husene og paa Lofter og foreskrev Borgerne, hvormeget Havre og Korn, de havde at udlevere.

Da Borgerne ikke kunde tilvejebringe saa mange Penge, som udfordredes for at tilfredsstille Svenskerne, formaaede man en anset Borger, Thomas Povelsen til, at han ved en Veksel paa Hamborg eller Lybæk skulde tilvejebringe et Pengelaan, og han skaffede saa Byen 4,000 Rigsdaler; men efter at Svenskerne var borte, fandt en Del Borgere paa at ville frigøre sig for deres Andel i Gælden, dette Snyderi lykkedes imidlertid ikke, ved en Kommissionsdom af 6. Oktober 1647 ved Viborg Landsting tilpligtedes de at betale, hvad der var den paalignet.

Den svenske Oberst Tideman forlod imidlertid Randers, og en Oberst Danneberg kom i hans Sted; han gav sig saa til at brandskatte og fordrede under stærke Trusler 1,000 Rigsdaler; man formaaede da ikke at skaffe mere end 309 Rigsdaler 2 Mark, og saavidt det kan skønnes, maa han dermed have fundet sig tilfredsstillet. Iøvrigt ses det, at enhver svensk Afdeling, der kom gennem Byen, har forlangt saavel Penge som Proviand af enhver Art. Det var saaledes Tilfældet med Wrangels Regiment, der kom fra Vendsyssel og tog Kvarter nær Randers, i Hornbæk og der omkring, samt med Oberst Boeks Regiment, der drog gennem Randers; endog svenske Skibe sejlede ind gennem Fjorden og brandskattede.

Allerede 1657 havde vi igen Svenskerne; General Wrangel udsendte nogle Tropper, som skulde bemægtige sig Vendsyssel; paa dette Strejftog kom Tropperne gennem Randers, og de fordrede en Brandskat paa 4,000 Rigsdaler, som Borgerne selv maatte udrede, og som blev betalt 12. Oktober 1657 tilligemed 1,220 Rigsdaler, dels i „Ducører“ og for Officerernes Fortæring, dels for rekvirerede Varer saasom Vin, Øl, Korn, Salt, Lærred, barkede Huder, Skind, Hestetøj, Støvler, Sko o. s. v. Varerne skulde sendes til Aarhus, hvor Magasinerne fandtes, og da man i Randers ikke til rette Tid kunde levere de forlangte Varer, blev Raadmand Thygesen med flere af Byens ansete Borgere førte til

Aarhus, hvor de blev indsat i den militære Arrest, indtil Udskrivningen var tilvejebragt.

I 1803 var Randers Opholdssted for engelske Krigsfanger, som faldt i de danskes Hænder under en Kamp med Englænderne. Det var Premierløjtnant Fallesen, der havde Station ved Grenaa med 8 Kanonbaade og 6 mindre Joller; ved Solens Nedgang 18. August nævnte Aar observeredes de engelske Brigger „Attack“ og „Rangler“ tilligemed 3 mindre Fartøjer, og Fallesen besluttede at optage Kampen. Kl. 11 var den danske Flotille Englænderne paa Kanonskuds Distance, og efter 3 Timers Kamp var den engelske Brig „Attack“ saa forskudt, at den holdt ind mod Land for at sætte sig paa Grund. Imidlertid angreb de engelske Skibe med fornyet Kraft, og „Attack“ søgte at undfly, hvilket dog mislykkedes, da Englænderne ikke kunde holde Stand; „Attack“ maatte stryge Flaget. Briggen var bemanded med 53 Mand, hvorefter 2 fandtes døde og 9 saarede. Fallesen lagde sig med sin Kanonbaad ind til Udbyhøj, hvorfra de engelske Fanger førtes til Randers og indespærredes i den Gaard, Nordre Stræde, hvor nu Drengfriskolen er; denne Gaard tilhørte Randers Kommune, men benyttedes af Militæret og blev efter den Tid kaldt „Fangegaarden“.

Under Krigen 1848 aflagde Tyskerne et kort Besøg i Randers; men iøvrigt holdt de sig i Afstand; i Randers som andre Steder udførtes et stort Arbejde for at støtte den danske Armé; der dannedes en Væbningskomité for at indsamle frivillige Bidrag til Krigsudgifter; dens Medlemmer var Købmand N. H. Bay, Adjunkt Dorph, Sognepræst Jørgensen, Overlærer Linneman, Købmand Meyer og Borgmester Neckelmann.

Der indsamledes fra Borgerne i Randers og nærmeste Landsbyer noget over 10,000 Rigsdaler; desuden indsendte Tjenestefolkene 115 Rigsdaler til at købe Strømper for til Soldaterne. Det er en Selvfølge, at der ogsaa i Randers meldte sig Frivillige for at gaa med i Kampen, og det ses, at der herfra har meldt sig 78, der afgik til Hæren.

Flere af Byens Væbningskomiteer handlede i Fællesskab med Hensyn til Geværers Anskaffelse, hvilket gav Anledning til Bryderier af forskellig Art; man henvendte sig herfra til Huset Brøchner i Hull, der var af gammel Randers Slægt, og som anmodedes om at købe 1,000 Geværer; men da man andetsteds samtidig søgte andre Forbindelser, blev der givet Kontraordre, hvilket medførte en Fordring paa Erstatning til Fabriken i Bir-

mingham, hvor Geværerne var bestilte. Geværerne blev da købt i Gøteborg og ført hertil af Skibsfører Kempel, som senere bosatte sig i Randers som Sejlmager. Oberst Sønderød meddelte i Brev til Komiteen, at de Frivillige fra Randers opførte sig i enhver Henseende upaaklageligt, og naar Hensyn tages til Uddannelsen, de havde faaet, var der kun en Mening om, at de tilfredsstillende havde udført deres Hverv ved Hæren.

I 1864 havde den præjsiske General Vogel v. Falkenstein valgt Randers til Hovedkvarter, og følgelig var Byen i lang Tid besat af præjsiske Tropper. Prøjserne holdt god Disciplin; men Falkenstein øvede et stærkt Tryk paa Borgerne paa anden Maade; han lod Broen ved Langaa sprænge i Luften og udskrev store Summer af Byen, medens en Mængde Heste rekvireredes af Bønderne. Da Pengene ikke af Randers Borgere skaffedes til Veje i rette Tid, blev en Mængde Manufakturvarer konfiskeret af Tyskerne, og flere af Byens Borgere førtes syd paa som Gidsler. Ved et Borgermøde, havde man vedtaget den snilde Beslutning, at Tyskerne skulde holdes hen med Udflugter saa længe som muligt; maaske kunde der da komme andre Forholde. De snilde Planer forslog imidlertid ikke; Borgerne, der førtes i Fangenskab, var alt andet end modige ved Afrejsen; senere taltes derom som en stor Begivenhed i deres Liv, der gav dem Attest paa, at de hørte til Byens Bedsteborgere.

Efter den ulykkelige Træfning ved Lundby førtes flere Saa rede til Randers; de blev indlagt i Klubben „Harmonien“s Lokale, som Tyskerne havde indrettet til Lasareth, og paa Randers Kirkegaard ligger 2 danske Soldater af 1. Regiment begravede, som fik deres Banesaar ved denne ulykkelige Affære.

Jeg kunde have undt 1. Regiments Anfører, Oberst Charles Beck, et bedre Eftermæle end denne Affære forskaffede ham. Efter Kampen ved Sankelmark kom 4. Division, hvortil 1. Regiment hørte, op i Jylland, og, skønt kaldet til Randers Skolevæsen, havde jeg endnu ikke forladt Silkeborgegnen. Skønt forskellig af Alder talte han ofte med den unge Lærer, og Sorgen over Danmarks Ulykker kunde ofte virke saa stærkt paa ham, at han ikke var Herre over sig selv, og dette har han ikke været, da han førte sit Kompagni til den visse Død.

En Ritmester af Randers Dragoner satte paa denne Tid hele Silkeborgegnen i Bevægelse; han hed Printzen og skød sig i Silkeborg. De sørgelige Forhold og den tvungne Uvirksomhed bragte ogsaa ham i en saadan Sindsstemning, at han ikke var

Herre over sig selv, og i sin oprørte Sindsstemning gjorde han sig skyldig i Subordination mod en højere Officer, hvorefter han jog sig en Kugle gennem Hovedet. Kronprins Frederik fulgte Hegermann-Lindenkrones Stab, der opholdt sig paa Kalbygaard i Silkeborgegnen, og paa Grund af Navneligheden lød det omkring i Egnen: „Prinsen har skudt sig.“ Ritmester Printzen ligger begravet paa Randers Kirkegaard, og Stenen paa hans Grav minder os om de sørgelige Tider, der da var for Danmark.

VOLDE OG GRAVE OM RANDERS

Omtrent 1350 er Randers bleven omgivet med Volde og Grave, og flere Gader, der senere er bleven anlagt paa deres Plads, har faaet Navn efter dem. Paa den nuværende Oust Mølles Plads stod allerede paa den Tid en Mølle, der kaldtes Øverste Mølle, eller som det udtaltes „Auest Mølle“, i Modsætning til „Nederste Mølle“ nærmere Gudena. Vandet, der drev disse Møller, ledtes nu fra Hornbækbroen ind til Randers, hvorfor den nederste Mølle maatte nedlægges. Ledningen gik neden om Haverne ved Vestergade eller rettere, hvor disse Haver nu findes, da Vestergade paa den Tid ikke var til, til Fæstningsgravene; Vandet viste sig senere utilstrækkeligt, og 1554 lod Kristian den Tredie, samtidig med at Voldene og Gravene forbedredes, grave en Kanal fra Nørre Aa ved Fladbro ind til Randers. Af denne Kanal ses endnu meget tydelige Levninger langs Jernbanen helt ude fra Nørre Aa til Hornbæk. Bøndernes underkuede Tilstand efter Grevens Fejde viste sig ved denne Lejlighed, idet de i Byerne Værum, Ørum og Vester Velling blev beordrede til at grave den store Kanal i sin hele Længde.

Voldene og Gravene begyndte mod Vest med Store Voldgade, gik over Trævarefabrikens Grund langs Lille Voldgade oven om Nørre Port, der stod foran den Plads, hvor nu Konsul Michaelsens Gaard er bygget, fortsatte hen ad nuværende Fabrikstræde til Nordre Grave og derfra mod Syd over den Plads, der nu danner Haverne til Ejendommene i Nygade, det eneste Sted, der endnu viser tydelige Spor af Gravene og Voldene, fortsatte derefter til Østerport ved den vestlige Side af Frederikspladsen ned forbi en Mølle, som laa ved den sydlige Ende af denne Plads, og som skulde male Korn til Brug paa Dronningborg Slot, som samme Konge havde ladet opføre. Derfra fortsattes Gravene som Østre Grave, der stødte til Vestre Grave, der fortsattes til

Vandet mod Vest, og paa denne Maade havde Randers et Værn til alle Sider.

Adgang til Byen fandt Sted over Gravene gennem Byens 4 Porte: Nørre Port, Øster Port, Sønder Port og Vester Port; desuden fandtes 3 Byporte nemlig Ladegaardsport, Vejrmølleport og Porten, gennem hvilken Færdselen foregik til Engene, som senere blev kaldt Hvidemølleport, efter at Møllen ved Frederiks-pladsen var nedlagt, og Møllen, som kaldtes Hvide Mølle, var bygget, hvor nu Gl. Scandia findes.

Ved hver af Broerne var Toldboder, hvor der krævedes Told af alt, hvad der førtes ind til Byen; men der blev anvendt megen Opfindsomhed for at snyde Toldvæsenet, selv med Fare for at faa Varene konfiskeret. Dette at snyde Toldvæsenet blev ikke anset for nogen Skam, og jeg har i sin Tid hørt mange fortælle om deres egne og andres Bedrifter i saa Henseende. Tolderne var daarligt lønnede, og man troede, at de igen snød Staten, saa Toldvæsenet blev i ældre Tider anset som en hel Snyderanstalt. Gamle Folk har fortalt mig om en Tolder, der indsendte et Regnskab saalydende: „Mig arme Mand! ingen Told! Underdanigst Bennyskjold!“ Hvad han havde faaet ind, havde han forbrugt. Det er klart, at Historien er digtet; men den er et Vidnesbyrd om, hvad man tænkte sig muligt.

Nørre Port stod, som før bemærket udfor Konsul Michael-sens Gaard; under Porten skal ifølge Sagnet have været et Fange-taarn for farlige Forbrydere, og rimeligvis maa dette have været et i høj Grad uhyggeligt Opholdssted. Der fortælles da ogsaa, at man endelig kom i Tanker om, at dette Opholdssted var for umenneskeligt, selv for Forbrydere, og det bestemtes, at ikke flere skulde derned. De, som nu engang var der, skulde dog blive der paa Livstid. Det gik dog nogenlunde med at komme af med dem, undtagen en rigtig haardfør Fyr, han gjorde Fangevogteren det for broget; han fandt da paa at indskrænke Kosten til Fangen til Vand og Brød; men selv denne Kost trivedes han godt ved; Fangevogterens Kone fandt da paa at skære Ringen af Brødet, da bukkede Fangen under.

Det er klart, at Historien er et Foster af Fantasien: men sikkert er det, at underjordiske Fængsler kendtes lige saa vel i Byerne som paa Herregaardene, saa der er Sandsynlighed for, at der virkelig under Nørre Port har været et underjordisk Fængsel i Middelalderen; en Behandling af Fanger, som her er skildret i

i Sagnet, har altsaa ikke været helt uforenelig med den Tids Tankegang.

Østerport stod som bemærket ved nuværende Frederiksplads, Søndergade stødte sammen med Østergrave, og derved stod Sønder Port, medens Vester Port stod for Enden af St. Voldgade.

FOLKEMÆNGDE

Inden for de Grænser, som var omgiven af Volde og Grave, fandtes den egentlige Bydel. Men skønt denne saaledes var langt mindre end nu, var Pladsen indenfor Gravene og Voldene dog langt fra helt bebygget. Der fandtes Kirkegaarde, Haver og flere aabne Pladser som Torve; imidlertid har Borgerne været tilbøjelige til at bygge uden for Bygrænsen, hvilket fremgaar af, at der jævnlig er givet kongelige Paalæg om at flytte ind i Byen. Borgerne skulde nemlig forsvare deres By mod Fjenden, men for at de tilfulde kunde opfylde deres Borgerpligt, maatte de bo indenfor Voldene.

Det var først efter at Grave og Volde var sløjfede 1650, at Randers har kunnet udvide sig, og siden den Tid er alt det bygget, der ligger udenfor den gamle Voldgrænse. I 1769 havde Randers dog ikke mere end 3,430 Indbyggere, 1801 var der 4,562, i 1845 var der 7,126, i 1855 fandtes der 8,444 Indbyggere og er nu naaet til over 20,000. Formodentlig vil Indbyggerantallet i en ikke fjern Fremtid stige til 24,000, da der stadig underhandles om Indlemmelse af Strømmen i Randers Kommune. Den væsentligste Hindring for Spørgsmaalets Afgørelse synes for Tiden at være af politisk Art, idet der menes, at Strømmens Indlemmelse vil give Socialdemokraterne Flertal i Randers Byraad.

SLYNGBORG

En hel ny Bydel er i de senere Aar vokset op paa Ejendommen Slyngborgs Grund, der ligger umiddelbart op til den gamle Bygrænse. Ejendommen Slyngborg omtales allerede 1685 som en ældre bekendt Ejendom; 1740 blev den ved Auktion efter Peder Thomasen Bjerring solgt for 1,600 Rigsdaler til Mogens Trane, derefter kom Ejendommen til at tilhøre Peder Lund, Forvalter paa Støvringgaard, der igen afhændede den til Mogens Bugge, hvorefter Ejendommen endelig havnede i Familien Møllers Eje, idet Søren Clemmensen Møller, den første af Slægten, købte

den, og i denne Slægt blev Ejendommen, indtil den sidste. Søren Møller, døde for en Snes Aar siden. Han levede ugift, saa han havde ingen Livsarvinger; men han vilde dog sikre sig, at Ejendommen gik samlet over i en ny Ejers Besiddelse og fastsatte Bestemmelser i saa Henseende i sit Testamente. Der var købt flere Jorder til Slyngborg end oprindeligt hørte dertil; der var erhvervet „Staldgaarden“, der var Nabo til Slyngborg og har givet Staldgaardsgade, som nu kaldes Baggade, Navn, og der var erhvervet Engstrækninger, alt blev solgt samlet, saaledes som i Testamentet var bestemt, men til et Konsortium af Rigmænd til Udstykning. Konsortiets Medlemmer var mere forudseende end Randers Byraad, eftersom Randers Kommune vilde have haft stor Fordel ved at erhverve de tæt op til Byen liggende Grunde.

En stor Del af Ejendommen er nu solgt som Byggegrunde, og der er ved denne Ejendomshandel tjent store Kapitaler. Dertil er der imidlertid intet at sige, Køberne var Forretningsfolk; men hvad man med Ret kan bebrejde Konsortiet, det er, at det ikke har sørget for, at den ny Bydel kunde komme til at blive en stor By værdig; stejle, snævre Gader, Bygninger uden Bygningsstil, alt vidner om, at Konsortiet kun har haft Fordelen for Øje, medens Bygningsautoriteterne i ringe Grad har opfyldt deres Pligt. Størstedelen af Søren Møllers Formue skænkede han som Legater til Randers; Legatkapitalen er 178,000 Kroner.

SEJLADSEN TIL RANDERS

Sejladsen til Randers har haft store Vanskeligheder at kæmpe med; for hundrede Aar siden klagede Skippere over, at det tog længere Tid for dem at naa fra Udbyhøj til Randers, end det havde taget at sejle fra Messina til Udbyhøj; 1759 fik Randers første Gang et Havnereglement, og Aaret efter fik Byen kongelig Bevilling til at opkræve Havneafgifter af ind- og udgaende Varer, saaledes at Indtægten skulde bruges til Havnens Vedligeholdelse og Istandsættelse. Det var imidlertid kun Skibe af ringe Dybgaaende, der kunde naa op til Randers; Stadfeld har en Fortegnelse over Grundenes Antal, Dybde og Beskaffenhed fra 1793, hvoraf gengives følgende: „Møllegrunden“, 3 Mil fra Randers, 100 Favns Længde, sejt og fast Bund, Dybde $6\frac{1}{2}$ Fod; „De syv Væddere“, $1\frac{1}{2}$ Mil fra Randers, 300 Favns Længde, Dybde $4\frac{1}{2}$ Fod; „Skanhagen“, $1\frac{1}{4}$ Mil fra Randers, løs Mudder, 100 Favns Længde, 5 à $5\frac{1}{2}$ Fods Dybde; „Trangkuben“, $\frac{3}{4}$ Mil fra

Randers, Muddergrund. 6 Fods Dybde; Grundene med Muddergrund er Havnevæsenet endda kommet ud af det med, idet Skibene krydsede som de bedst kunde og ingen synderlig Skade tog ved at skure Bunden, medens Vandets Stigning maatte hjælpe dem i Fart igen, hvis de stod fast; men der var ogsaa Grunde, hvor Bunden var Sten, og overfor disse stod man hjælpeløs. „Kirkegrunden“, $4\frac{1}{2}$ Mil fra Randers, 200 Favne lang og 7 Fods Dybde, havde saaledes Stengrund, og der var flere Stengrunde med ringere Dybde, man nøjedes da med at opmudre Grunden fra Mellerup til Randers; man fik vel en Muddermaskine hertil, men man forstod ikke at bruge den, og efter at man havde ofret 10,000 Rigsdaler derpaa, blev Arbejdet standset, Havneafgifterne hævede, og Fjorden overladt til sin Skæbne.

Efter at man havde faaet Gælden betalt, kom Hændelsen Byen til Hjælp; man var jo af den Formening, at Fjorden ikke kunde lade sig gøre dybere paa Stengrundene, og derfor gik Skipperne ud fra, at Randers Havnevæsen ikke havde Interesse for større Dybde mellem Grundene end over Grundene; en Skipper fra Hornbæk paa Sjælland sejlede ballastet fra Randers; hans Folk kastede Ballasten ud i Sejldybet ved Mellerup; Borgmester Carøe tilbød Skipperen, at han kunde afgøre denne Forseelse med en Bøde paa 10 Rigsdaler; der vilde ellers blive anlagt Sag mod ham, og Skipperen gik ind paa at betale Bøden. Ved Samtale med Skipperen kom Havneinspektøren til Kundskab om, at han var vant til at tage Sten op fra Bunden af Øresund. Der blev sluttet en Overenskomst, saaledes at Bøden skulde eftergives Skipperen; men han skulde til Gengæld for Byens Regning leje Folk til at optage Sten fra „Kirkegrunden“. 1787 kom saa 3 Baade fra Hornbæk, og Grunden rensedes. Nu begyndte man at indrette en Vinterhavn ved Udbyhøj; den blev anlagt til 16 à 18 Fartøjer og kostede 900 Rigsdaler, en ny Muddermaskine anskaffedes, og nu blev der taget ordentlig fat paa Sejladsens Forbedring, og 1807 havde man naaet dertil, at der var 7 Fod Vand paa samtlige Grunde, hvilket forholdsvis gode Resultat skyldes Borgmester Carøes ihærdige Bestræbelser paa dette som paa mange andre Omraader.

Samtidig havde Havnevæsenet i Randers en Plan fremme om at gøre Nørreaa sejlbar, saa der gennem den kunde dannes Forbindelse med Viborg. Planen blev ikke gennemført; der har senere været forhandlet om dette Spørgsmaal, men synes at have mødt Modstand fra Viborg.

Ved disse Opmudringsarbejder havde Havnen faaet en betydelig Gæld, og Havnepengene maatte jævnlig forhøjes; Opmudringsarbejderne er imidlertid stadig bleven fortsat, og i 1856 fik Randers Havnevæsen med Byraadets Billigelse en Overenskomst sluttet med Lodsejerne langs Fjorden, saaledes at man ved Risgærder indsnevrede Vandløbet: det opmudrede Dynd skulde aflægges bag Risgærderne, hvorved dannedes Engarealer til Deling mellem Havnevæsenet og tilstødende Lodsejere. Paa den Maade er Havnen bleven Rjer af betydelige Engstrækninger langs Randers Fjord; Overenskomsten var meget fordelagtig for Randers, idet man indvandt værdifulde Arealer og særlig, fordi Vandløbet indsnevredes og Uddybningen lettedes. Mærkeligt var det, at Lodsejerne gik ind paa denne Overenskomst, idet det indvundne Areal i Tidens Løb af sig selv vilde være bleven Eng, og de afskar sig Adgang til Fjorden med dens værdifulde Rørsøkering.

Ved fortsat Opmudring og ved Inddæmning var man kommen saa vidt, at Skibe af 16 Fods Dybgaende kunde gaa ind til Randers; denne Dybde var imidlertid utilstrækkelig for Nutidens større Skibe; dertil kom Fjordens mange Krumninger, der gjorde Sejladsen vanskelig og forøgede Kravet til Opmudringsarbejde. Randers Byraad vedtog saa 1905 at gøre Sejldybet lige og at opmudre yderligere, saa der i Sejløbet blev 18 Fods Dybde. Havnens i Forvejen betydelige Gæld forøgedes med 1½ Million Kr. Det kan være tvivlsomt, om Havnen med egne Indtægter kan forrente og afdrage denne Gæld, men saaledes som Forholdene har udviklet sig, var det nødvendigt at foretage dette Skridt, hvis Randers paa nogen Maade skulde bestaa i Konkurrencen med Nabobyerne.

Det er imidlertid ikke alene Sejldybet ned ad Fjorden, der skal forbedres; selve Havnen udvides, hvad nu lader sig gøre, efter at Havnevæsenet har erhvervet Fiskeriejerne Oves Eng- og Vandarealer for en Pris af 60,000 Kroner.

SEJLADSEN PAA GUDENAA

Borgmester Carøe sørgede ikke alene for Sejladsens Forbedring mellem Randers og Udbyhøj; han sørgede ogsaa for Uddybning af Gudena a paa de halvfemte Mil mellem Randers og Silkeborg Langsø, saa der ved 3 Fods Dybde kunde sejles med Pramme. Dette Arbejde var overladt til en ung Mand, hvis Navn senere blev knyttet til Begivenhederne i Norge 1814, men hvis Hjemsted blev Randers, og derfor skal omtales noget nærmere.

Denne Mand var Ludvig Frederik Brock, født i Norge 20. August 1774. Som 25aarig Løjtnant fik han 1799 det Hverv at undersøge, hvorvidt Gudenaå paa den forannævnte Strækning kunde gøres sejlbår for Pramme, og dette var hans første Forbindelse med Randers. Han blev derefter Adjudant hos Kronprinsen, den senere Frederik den Sjette, og senere Stabschef hos Prins Kristian Frederik, den senere Kristian den Ottende. Med ham fulgte Brock 1813 til Norge, og de Beslutninger, Prinsen foretog, var i Virkeligheden foretagne ifølge Samraad med Stabschefen; navnlig var det ham, der raadede Prinsen til at give Norge en fri Forfatning. Brock forblev hos Prinsen, efter at han havde overtaget Norges Trone, og paa hans Vegne deltog han i Underhandlingerne med Carl Johan, efter hvilke Underhandlinger Prinsen atter maatte nedlægge Norges Trone i Stortingets Hænder, og ham skyldes særlig Norges Selvstændighed.

Senere blev Oberst Brock Overadjudant i Generalstaben og tjenstgørende Adjudant hos Frederik den Sjette; men hans frisindede Anskuelser synes ikke at have været velsete i Hofkredse, og 1824 ansattes han som Toldinspektør i Randers, hvilket Embede han bestyrede til 1829, da der ramte ham den Ulykke, at han blev fuldstændig blind. Desuagtet vedblev Oberst Brock at være virksom som tidligere, deltog i politiske Forhandlinger, og 1835 valgtes han til Stænderdeputeret og mødte som saadan i de 5 første viborgske Stænderforsamlinger; desuden valgtes han 1838 til borgerlig Raadmand i Randers.

Skønt fuldstændig blind, var Oberst Brock en af Stænderforsamlingens virksomste Medlemmer, arbejdede for Tallotteriets Ophævelse, almindelig Værnepligt, Offentliggørelse af Stænderforhandlingerne, og i 1844 advarede han med ungdommelig Ild i sin Tale mod de augustenborgske Prinsers Hensigter og det ulmende slesvig-holstenske Oprør, ja søgte endog ved Breve til Kristian den Ottende at gøre sin gamle Indflydelse gældende, men som bekendt var alle Advarsler mod Kongens Svogre og alle Ønsker om en fri Forfatning noget, som Kristian den Ottende ikke laante Øre til. Oberst Brock døde i Randers 22. November 1853, og i hans Sted i Stænderforsamlingen tog Apoteker Køster Plads 1844.

BORGMESTER CARØE

Borgmester Carøes Navn kommer jævnlig frem i Randers Byes Historie, og hans Virksomhed har været saa opofrende og omfattende, at han fortjener en nærmere Omtale.

I Raadhussalen findes ophængt et Billede af forannævnte Borgmester Carøe; under dette Billede findes følgende Indskrift: Johan Frederik Carøe, ved hvis Virksomhed som sin Fødebyes Øvrighed i 28 Aar Staden forskønnedes, Politi og Fattigvæsen forbedredes, dens Handel og Næringsvej udvidedes, dens Indtægt forbedredes; thi sættes hans Billede her af taknemlige Borgere.

Billedet er meget stort om end ikke af fuld Legemsstørrelse og er ophængt midt mellem Niels Brocks og Lene Bredals Billeder i den nordre Ende af Byraadssalen, hvor tillige er ophængt Billeder af Legatstifterne Etatsraad Ankerstjerne, Proprietær Møller, Slynborg, og Pastor Rejersen samt de tidligere Borgmestre Fischer og Stemann.

Slægten Carøe er meget udbredt her i Landet, alle nedstammer de enten fra Borgmester Carøe i Randers eller hans yngre Broder Borgmester Carøe i Horsens; Døtre af Slægten er giftede ind i andre Familier, og fra dem nedstammer flere med kendte Slægtsnavne, saaledes Familierne Gøtzche, Ammitzbøl o. fl.

Navnet Carøe nævnes første Gang i Randers 1686, da der i Randers Borgerskabsbog findes optegnet, at Bagersvend Hans Carøe nævnte Aar tog Borgerskab og „foregav, at han vilde ernære sig ved Bagerhaandværk og gav derfor, som blev lagt i Kisten, 4 Sletdaler“. Da bemeldte Hans Jensen Carøes Navn ved en anden Lejlighed skrives Kare, er den Gisning formodentlig rigtig, at han stammede fra Landsbyen Kare i Holbæk Sogn, Rougsø Herred.

Det var nemlig meget almindeligt, at unge Mennesker, der flyttede fra Landet ind til Byen, antog deres Fødebyes Navn; Familien Gjerløv, som er meget udbredt i Danmark, har saaledes Navn efter Købmand Peder Jensen Gjerløv, der boede paa Raadstuetorvet i Randers, og han havde taget Navnet efter sin Fødeby Gjerløv norden for Randers.

En Søn af Hans Jensen, Hans Hansen Carøe, blev Fader til den Randers Borgmester og til dennes yngre Broder, der som før nævnt blev Borgmester i Horsens; Brødrene giftede sig med 2 Søstre af en gammel Randers Slægt ved Navn Hansen, og ved dette Giftermaal blev de besvoglede med den rige Grosserer Niels Brock i København, hvorfor Familien Carøes Stamtavle er optagen i den Brock-Bredalske Families Stamtavle, saa Slægten Carøe hører til de nærmest berettigede ved Uddelingen af de Brock-Bredalske Familielegater.

Johan Frederik Carøes Uddannelse erhvervedes hovedsagelig

ad praktisk Vej. 1758, da han endnu ikke var 16 Aar, rejste han til Norge, hvor han fik Ansættelse paa en Sorenskrivers Kontor, kom faa Aar efter tilbage til Randers og blev som ungt Menneske paa 21 Aar ansat paa Borgmesterkontoret; han benævnes allerede da som Prokurator, hvormed formodentlig antydes, at han gav sig af med Dokumentskrivning og lignende. Efter kort Tids Forløb tog han dansk juridisk Eksamen, hvorefter han fik Beskikkelse som Over- og Underretssagfører ved alle Retter i Jylland. Aaret efter blev han Viceraadmand i Randers, og 1769 blev han af Kongen beskikket til at forrette Byfoged i Randers og Herredsfoged i Sønderhald, Østerlisberg og Rougsø Herreder, Søren Hansens Tjenester, mod derfor at nyde 120 Rigsdaler aarlig; 1771 giftede han sig og fik samtidig Tilladelse til i St. Mortens Kirke at anbringe en lukket Stol „i den søndre liden Gang over 2 à 3 Mands Stole og Indgang til som fra Vaabenhuset.“ Hans Stilling i Samfundet krævede det efter den Tids Tankegang; thi dette Foretagende stemmer kun daarligt med hans senere Klager over de daarlige Kaar, hvorunder han levede.

Der findes ingen Oplysning om, hvorvidt han fik nogen Medgift med Niels Brocks Halvsøster: dette maa han sikkert have faaet, i hvert Fald maa han have været formuende; ved Indsamlingen til Genopbyggelsen af Kristiansborg Slot gav han 200 Rigsdaler af de 7,700 Rigsdaler, der indsendtes fra Randers, og 1787 købte han i Fællesskab med den senere Amtmand, Kammerherre Fønss til Løvenholm Essenbæk Kloster med underliggende Bøndergods, som blev udstykket ved at sælge Bøndergodset til Fæsterne.

En Tid efter at Carøe havde overtaget Gerningen for Herredsfoged Søren Hansen, døde denne, og Carøe søgte Embedet sammen med 11 andre, men fik det ikke. Samtidig søgte Borgmester Bredal sin Afsked fra sit Embede. Den hos ham ansatte Viceborgmester, Simesen, havde forlængst af endog 3 Konger faaet Løfte om Embedet ved Bredals Afgang; men mægtige Kræfter satte sig i Bevægelse for at skaffe Carøe dette. Stiftamtmand Rosenørn gav Simesens Ansøgning en saadan Paategning, at der ved den banedes Vej for Carøe; Stiftamtmanden skrev nemlig: „Da nu det danske Kancellis respektive Ordre af 1720 paalægger mig Forklaring af Ekspotanters Forhold og Duelighed, bevidnes pligtskyldigst, at bemeldte Simesen siden 1745, da kan dertil er udnævnt, aldrig har indfundet sig som Magistratsperson paa Raadstuen, aldrig har taget Del i Forretninger, Magistraten vedkom-

mende, aldrig har mødt til nogen Konsultation, hvor jeg uden Magistratens Overværelse har ladet Borgerskabet fremkalde, og aldrig har ladet sig se, naar jeg i Embedsforretning er kommen til Staden. Saaledes har hans Forhold været i 10 Aar, jeg er Stiftsbefalingsmand, følgelig kan jeg ikke anbefale hans Duelighed til Borgmester, men vel, at han er en svag og sygelig Mand, der sjælden kommer eller kan komme ud af sit Hus. Desuagtet begærer han i vedføjede Pro Moria at være Borgmester i Randers; hvor han er tjent dermed, vides ikke, men er forvisset om, at Byen og Magistraten i saa Henseende bliver maadelig betjent med ham.“ Stiftamtmanden slutter med at anbefale Carøe til Embedet, idet han fremhæver, at Randers har haft mange Vanskeligheder, som ved Carøes retsindige Bestræbelser og utrættelige Flid er hævet.

Stiftamtmandens Indstilling toges til Følge, og 7. April 1773 blev Carøe Borgmester i Randers; Aaret efter blev han tillige Birkedommer og Skriver i den dronningborgske Landjurisdiktion, hvilke Embeder han forenede indtil 1804, da han søgte sin Afsked som Borgmester, medens han vedblev at være Birkedommer indtil 1817. Carøe døde 18. Oktober 1819 og blev efter eget Ønske begravet blandt de Fattige paa Kirkegaarden; hans Hustru døde 1808 og hviler i St. Mortens Kirke.

Borgmester Carøe var en enestaaende Dygtighed; der kan næsten ikke nævnes noget Omraade, hvor hans Virksomhed ikke spores; men han var en myndig Herre; en Slægtning af ham har skrevet hans Biografi med Slægtens Stamtavle i nyere Tid, og han fortæller, at naar han som Byens Øvrighed skulde mægle mellem et Par Borgere, der var kommen i Trætte, og han ikke kunde faa Striden bilagt paa anden Maade, kaldte han Parterne ind paa sit Kontor, drejede Nøglen om og gav den, der var mest uforsonlig, en Dragt Prygl, og dermed var den Sag ude af Verden.

DET ÆLDSTE FATTIGVÆSEN I RANDERS

Endnu inden Fattigvæsenet i Danmark var ordnet gennem Lovgivningen, var der af Borgmester Carøe indført et ordnet Fattigvæsen i Randers, der beskrives af Stadfeld, som levede samtidig; han meddeler, at foruden de virkelig Nødlidende, som behøvede Hjælp og Understøttelse, var der mange friske Mennesker, der hellere gad strejfe Landet rundt for at tigge end arbejde.

hvortil ogsaa meget bidrog, at saadanne Mennesker var opfødte i Tiggeri og Lediggang, og det var ikke noget Særsyn i Randers at se hele Skarer af Betlere løbe Gade op og Gade ned for at anraabe de Forbigaaende om Almisse, og mange af dem anvendte det samlede til Svir og Drik, hvoraf ofte opkom Klammeri og Slagsmaal; saaledes var Forholdene, og til Uheld fandtes ingen, som med nogen Energi søgte at komme dette Onde tillivs, før Borgmester Carøe lagde Haand derpaa. Denne Mand bragte det i Begyndelsen dertil, at en Spindeskole for fattige, særlig faderløse Pigebørn blev bygget og indrettet; herved blev allerede saa meget indvundet, at de smaa Piger efterhaanden vænnedes til Arbejde; men da dette Forsøg ikke strakte sig videre end til de fattige Pigebørn, saa blev der i 1789, efter en af Carøe udarbejdet Plan, foretaget en Ordning, der skulde omfatte hele Byens Fattigvæsen; thi i Stedet for andre Højtideligheder, der skulde have været afholdt i Anledning af Kronprinsens Bryllup, foreslog Carøe, at Borgerne tegnede sig for frivillige Bidrag, som skulde anvendes til Fattigvæsenets Ordning; der blev da 1790 begyndt med at opføre en efter Forholdene stor grundmuret toetages Bygning paa det Sted, hvor den forrige Spindeskole havde staaet, hvilken var bleven nedbrudt, da Grunden, den var bygget paa, ikke duede; Bygningen blev færdig, og der anskaffedes et Parti Uld, en Del Spinderokke og Hasper med andre dertil hørende Rødskeer samt et Par Vævestole; man havde nu lært at lægge Byggegrund paa fast Bund, og Bygningen, der laa udenfor Byen, viste sig nu solid.

Derefter blev Arbejdet ordnet; alle Byens Fattige, baade Unge og Gamle, som kunde bestille noget, fik anvist Arbejde; her' opholdt de sig i varme Arbejdsstuer om Vinteren, og de fattige fik selv Udbyttet af deres Arbejde, saa de endog var i Stand til at fortjene sig noget. Saaledes gik det frem, og 1792 blev der sat en Stopper for alt Betleri i Randers; over de Fattige blev optaget Mandtal, og enhvers Forfatning undersøgt; den, der kunde bestille noget, blev henvist til den ny Arbejdsanstalt, og hvad de behøvede mere, end de der kunde fortjene, det blev dem ugentlig udbetalt af Borgernes fri Fattigkasse, hvoraf tillige fattige Børn og Syge og sængeliggende blev underholdt.

Der fandtes, særlig i Begyndelsen, nogle, som var arbejdsføre, men ej gad arbejde, og som i Smug vedblev at betle; men dem gjorde Carøe kort Proces med; de blev opfangede af Fattigfogder og indsat et Par Dage i Byens Arrester; denne Kur prøvedes

med dem et Par Gange, frugtede den ikke, blev de sat under Tiltale og dømte til at hensættes i Viborg Tugthus, hvilket paa-
staas at have haft en udmærket Virkning.

Der blev ved Arbejdsanstalten oprettet en Skole og ansat en Skoleholder, der i et dertil indrettet Værelse underviste Børnene i Kristendom og Læsning. Denne Skole bestod ogsaa, efter at Fattigvæsenet var ordnet ved Lov, idet Niels Brock kom den til Hjælp med et Legat. Hvor betydelig Virksomhed, der dreves ved det fri Fattigvæsen, ses af Stadfelds Beretning 1804, hvori det hedder: „Fabriken er siden dens første Indretning bleven udvidet i Henseende til dens Drift; den har nu 7 gode Vævestole, hvoraf den ene drives ved et Fabriken tilhørende Spinderi samt en Klædepresse og et Farveri med alle Apparater. Foruden en Fabrikmester, som har Opsyn med Arbejdet og Indretningens Gang, er der nu for Tiden 4 Overskærere og 10 Dugmagere eller Væversvende; her forarbejdes baade finere og grovere Klæde og Frakketøjer, hvortil for det meste bruges indenlandsk Uld.“ Købmand Hans Christian Hansen fik senere Fabriken overdraget, og han forpligtede sig til at modtage de Fattige, der enten meldte sig frivillig for at faa Arbejde eller henvistes dertil. I Regnskaberne fra den Tid ses, at man paa alle Maader søgte at skaffe Indtægter til det fri Fattigvæsen; alle de Bøder, der nu gaar i Politikassen, gik til den fri Fattigkasse. Randers Politikasse ejer nu 15 à 16,000 Kroner, som administreres uden Byraadets Medvirkning og kunde formentlig faa en bedre Anvendelse, end der nu finder Sted.

RANDERS MARKJORDER

Et værdifuldt Eje har Randers i Byens Jorder; omkring ved Randers har i ældre Tider ligget flere Landsbyer, saaledes Bjellerup, Brastrup, Hyging, Vollef og Slistrup.

I ældre Tider valgte Borgerne selv deres Embedsmænd, navnlig Borgmestre og Raadmænd; for nogenlunde at holde disse Embedsmænd skadesløse, overdroges der dem nogle Markjorder til Brug, mens de var Indehavere af Embederne, og efter at Embederne var bleven besat med kongelige Embedsmænd, vedblev Jorderne at tilhøre Embederne, hvad aabenbart var en Uretfærdighed. I 1886 gik Borgmesterembedet i Randers over til at blive fast gageret, Staten overtog da Jorderne, der havde været knyttet til Borgmesterembedet, og tilbød Randers Byraad dem

efter Taksation. Der blev indhentet en Betænkning hos Højesteretsadvokat Nelleman med Hensyn til det Spørgsmaal, hvorvidt Kommunen kunde antages at vinde en Proces, naar en saadan anlagdes, med det Formaal at faa Jorderne tilbage uden Erstatning. Fra Højesteretsadvokaten kom det Svar, at der ingen Ud-sigt var til at vinde en saadan Proces, og hele Udbyttet af dette Forsøg blev en Regning paa 500 Kr. til Højesteretsadvokaten og nogle og tredive Kroner til hans Sekretær. Byraadet overtog saa Jorderne efter Taksation, Borgmesterjorderne til 70,000 Kr. og de til Byskriverembedet henlagte Jorder til 6,300 Kr.

Fællesjorderne anvendtes før Udskiftningen til Fællesdrift og benyttedes oprindelig alene til Fædrift. I Begyndelsen af det nittende Aarhundrede ansloges Kreaturholdet i Randers omtrent til 500 Køer og 150 Heste; Faar, Gæs og Geder maatte ikke komme paa Fælleden.

Saa længe Jorderne benyttedes til Fædrift, holdt Byen en Hyrde til at vogte Kreaturerne, og han lønnedes af Byens Kasse; enhver Kreaturejer skulde til denne indbetale 2 Mark for hvert Kreatur til Hyrdens Løn; Tyrene holdtes paa Byens Regning; men for hver Ko skulde der betales 24 Skilling til Anskaffelse af dem og Omkostningerne ved at holde dem.

Naar Byhyrden blæsende i sit Tudehorn gik op ad Hovedgaden, slap enhver Kreaturejer sit Kvæg ud; at Renlighedstilstanden paa Byens Gader ikke kan have været videre god, kan man forstaa, naar en Flok Kreaturer Morgen og Aften skulde passere Gaden, medens Gadefejning paa de Tider kun kendtes ved særlige Lejligheder.

Paa hvilken Maade Randers er bleven Ejer af Byens betydelige Jorder haves der kun med Hensyn til Voldum Mark paa-lidelige Oplysninger; et gammelt Tingsvidne fra Støvring Herredsting beviser, at Randers allerede 1477 ejede Jomfrulykken, som skal være kommen fra en adelig Gaard, der hed Sjørup, Mariager Kloster gjorde imidlertid Ejendomsret gældende ved nævnte Tingsvidne saavel over denne Ejendom som Voldum Mark, Slistrup Mark og Hyging Mark foruden flere Jorder, støttende sig til kongeligt Gavebrev, som senere skal omtales.

Kristian den 1. gav ved Dom Mariager Kloster Ret, Jorderne blev tilkendt Klostret. Da Jorderne laa fjernt fra Mariager Kloster, har det imidlertid ikke været vanskeligt for Byen at faa Jorderne til Leje; men de stadige Stridigheder viser, at Randers var utilbøjelig til at godkende Klosters Ejendomsret.

Disse Tvistigheder blev dog hævet, da Lehnsmanden over Mariager Klosters Lehn, Jørgen Lykke til Overgaard og Abbedissen Birgitte Krumpen i Aaret 1554 ved Fæstebrev overdrog til Borgmester og Raad og menige Mand i Randers hele Voldum Mark i stedsevarende Fæste, hvilket Fæstebrev samme Aar er stadfæstet paa Dronningborg Slot af Kristian den Tredje; Byen skulde aarlig svare til Klostret til „Skyld og Leje“ 14 Mark 1½ Pending dansk. Mariager Kloster ejede nu Herligheden over Voldum Mark, indtil Frederik den Tredje ved Skøde af 1. Maj 1662 solgte den under Forbehold af „Relutionsret“ tilligemed „Hvide Mølle“ og mere Gods til Stephan Rohdes Børn i København. I Skødet findes Herligheden ansat til Hartkorn 9 Tdr. 2 Skpr. 3 Fdkr. 2 Alb., som var anslaaet for Græspenge 37 Mark 7½ Skilling. Siden har Frederik den Fjerde ved Skøde af 9. Juni 1721 tilskødet Antonette Rohde alle Ejendommene til fuld Raadighed uden Forbehold af Tilbagekøbsret; hun solgte saa alle Ejendommene til Konsumtionsforpagter Bjerring 1739. Paa Auktion efter ham den 9. Juni 1740 var Randers Borgmester, Bredal, paa Randers Byes Vegne Højstbydende med 243 Rigsdaler, og saaledes blev Randers By da nu endelig Ejer af Voldum Mark.

Byens Markjorder bestyredes før Udskiftningen af en Markdirektion, der bestod af en af Magistratens Medlemmer samt 3 udvalgte Borgere, hvoraf en valgtes hvert Aar i Stedet for den ældste, som skulde afgang. Markdirektionen tilligemed den saakaldte Græsligningskommission, der bestod af 4 dertil udnævnte Borgere, havde det daglige Opsyn med alt Marken vedrørende. Den skulde aarlig ved den Tid, Kreaturerne skulde ud paa Græs, affatte en Ligning, hvorved bestemtes Antallet af de Køer og Heste, enhver maatte faa med paa Græsmarken, efter at vedkommende Ejer af Kreaturer havde givet deres Anmeldelse. Noget længere hen paa Sommeren, naar Tørven var skaaren, skete ligeledes en Ligning, hvorved bestemtes, hvor stor en Del enhver kunde faa af det forlangte.

Som foran omtalt lønnede man i ældre Tider Embedsmænd med Embedsjord. Voldum Mark blev delt i Lodder, der tildeltes Borgmesteren, Sognepræsten, de 2 residerende Kapellaner, 2 Raadmænd, Byfoged og Byskriver. Desforuden var der tildelt Borgmesteren en Eng udenfor Sønderbro; den ældste Raadmand var tildelt den saakaldte Grønborgsens vesten for Sønderbro, medens Tyveholmen østen for Broen var tildelt den anden Raadmand.

Desuden var tildelt dem flere af Engene i Vester Kær, og hver af Raadmændene havde 5 halve Agre i Raadmandsvang.

Randers Mark er fra gammel Tid inddelt i Vange, nemlig Østervang, Vestervang, Næstnyvang, Udervang, Nordre Skelvang, Vesternyvang, Vestre Bakker, Ny Mellemvang, Ny Østervang, Tyvetofte samt Voldum Mark med Tyveengen yderst. Endvidere horte til Randers Vester Kær, hvoraf en Del i nyere Tid er bortsolgt.

Oprindelig benyttedes Marken alene til Fædri't, men for at faa Vinterfoder til Kreaturerne, blev nogle Folde skiftevis besaaede med Korn, medens de øvrige benyttedes til Græsning. Imidlertid blev 1557 nogle Grundejere enige om, at det var mere fordelagtigt for dem at dele Jorderne imellem sig, og de gjorde Begyndelsen med Østervang. Denne blev inddelt i 114 hele og 78 halve Agre; enhver af de større Gaarde i Byen blev tillagt en hel Ager og de mindre en halv. 1582 blev Vestervang indtagen til Deling, 1606 Næstnyvang og 1637 Udervang. Disse Vange gik nu over til at blive privat Eje, der skulde kun betales en lille Kendelse til Byens Kasse, nemlig 12 Skilling af en hel Ager i Vestervang, 10 Skilling af en Ager i Østervang, 6 Skilling af en Ager i Næstnyvang og ligeledes af Udervang.

Disse 4 Vange gik paa den Maade ud af Byens Fælleseje, og havde man fortsat paa den Maade med de øvrige Vange, vilde der ingen Bygafgift være kommen til at hvile paa Randers Mark. Det ses da ogsaa, at Grundejerne have ønsket at fortsætte med en saadan Fordeling af Bymarken, men blev stoppet af Borgmester Carøe ved en Indstilling til Rentekamret. Gennem Stiftamtmand Guldberg i Aarhus blev der meddelt Grundejerne, at Fællesjorderne ikke alene tilhørte Byens nuværende, men ogsaa dens tilkommende ny Indvaanere og kommende Slægter, og derfor kunde den forønskede Udstykning ikke finde Sted. Efter dette Afslag om Udstykning blev Fællesskabet om Byens Jorder ved at bestaa indtil 1847. Da blev Jorderne tillagte Grundejerne; men i Henhold til de Betragtninger, der var gjort gældende i Rentekamrets Resolution 1802, blev der lagt en betydelig Bygafgift paa Jorderne, ialt 2,800 Tdr. at betale efter Aarhus Stifts Kapitelstakst til Kæmnerkassen. Denne Bygafgift kommer altsaa samtlige Skatteydere til Gode. De saakaldte 4 private Vange blev imidlertid fri for Bygafgiften af de Grunde, som foran er anført.

Med Hensyn til Uddelingen af Byens Jorder til Embedsmænd

skal endnu bemærkes, at indtil 1773 var der adskillige Jorder, som kaldtes Kæmnerfoldene, og hvilke efter gammel Skik og Brug blev tillagt Byens Kæmner. Disse Jorder blev tildelt Kæmneren for Livstid og tvang Alderen ham til at opgive Stillingen, beholdt han Jorderne som en Slags Pension, saa den ny Kæmner maatte afvente ikke alene sin Formands, men ogsaa Hustruens Død, før han kunde tage Kæmnerfoldene i Besiddelse. Denne Ordning faldt bort 1773, og Kæmnerbestillingen blev saa i flere Aar betragtet som et Æreshverv for velstillede Borgere, saa den udvalgte Kæmner endog som en Paaskønnelse for det tildelte Hverv gjorde et Gilde paa Raadhuset for Borgmester og Raad og de ansete Borgere.

FISKERIFORHOLDENE I RANDERS

En meget vigtig Indtægtskilde har fra ældre Tider Fiskeriet været for mange af Randers Byes Borgere; alle kender Talemaaden: „Var ikke Skalleføde, blev snarlig Randers øde“, og det begejstrede Udbrud om Randers: „Du fede Laksestad, berømte Rigdomskilde“ Fiskeriet er ogsaa i vor Tid af stor Betydning, selv om der fanges færre Fisk end tidligere, fordi de Bestræbelser, der gaar ud paa at forbedre Sejladsen, er til Skade for Fiskeriet.

Det hedder sig, at i tidligere Tider betingede Tjenestefolkene sig, at de ikke vilde have Laks mere end 2 Gange om Ugen; dette skal naturligvis ikke tages helt alvorligt; men iøvrigt maa vi erindre, at paa de Tider, hvorom her er Tale, havde Randers langt fra den Folkemængde som nu, og der kendtes ikke til Udførsel af Fisk. Selv om vi gaar ud fra, at der nu fanges færre Laks end tidligere i Randers Fjord og Gudena, saa vilde dog en By med 4,000 Indbyggere blive godt forsynet dermed, og i gode Aar vilde de vanskelig fortære dem. Det er nemlig ikke hvert Aar, at Laksen i betydelig Mængde gaar ind i Fjorden; man har i Frisenvold Fiskegaard enkelte Aar kunnet fange hened 1,200 Laks, andre Aar næppe 100. At man tidligere her i Randers er bleven godt forsynet med Laks, ses af en Beretning, der ikke er ældre end fra 1837. Frederik den Sjette var da i Randers, og Borgmester Neckelman overleverede da Kongen en Beretning om Næringsforholdene i Randers, og han fortæller deri, at en ikke ringe Del af fangede Laks blev ødelagt, fordi den fangedes i saa rigelig Mængde, at den ikke blev fortæret, inden den fordær-

vedes, eftersom man her i Randers ikke vilde have den røget, men ræset.

Laksen gaar paa sin Legevandring fra Havet mod Strømmen, og jo stærkere Strøm og jo klarere og renere Vand, des villigere gaar den ind i Fjorden. At Laksen overhovedet gaar ind i Fjorden skyldes Gudenaasens Udstrømning i Havet; er der ved Fjordmundingen klart Vand og stærk udgaaende Strøm, kommer Laksen endnu i betydelig Mængde ind i Randers Fjord; men er der indgaaende Strøm eller Ispartikler i Vandet, vandrer den videre for andetsteds at finde de stride Strømme.

Helt usandsynligt er det ikke, at det ogsaa har Indflydelse paa Laksens Vandring, hvorvidt dens Fjender i Mængde er til Stede i Fjordmundingen. Sælhundene og Oddere er rede til at modtage Laksen, og en ikke ringe Del af de fangede Laks er bidt, saaledes at Fiskehandlerne fradrager ved Købet et Pund eller to, alt eftersom Fiskens Kød er beskadiget. Hvilken Indflydelse disse Fjender har paa Laksens Vandring, og om de overhovedet har nogen, er det umuligt at komme til Kundskab om, man kan følge Hvalens Vandring med Sildestimerne, men Sælhundredes og Oddernes Færd kan ikke iagttages.

Det er vanskeligt at have nogen Mening om, hvor mange Laks, der egentlig i Nutiden fanges i Randers Fjord; Bestemmelsen i den gældende Lov, at der ikke maa drages Garn mellem Sønderbro og Frisenvold er til stor Skade for Randers Fiskere, idet Fisken paa denne smalle Strækning ikke let kan gaa uden om Garnene; men den er til Gavn for Beboerne ovenfor Fiskegaarden, og for deres Skyld er Bestemmelsen indsat i Loven.

Havde Fiskerne i 1878, da Ejeren af Frisenvold Fiskegaard begyndte Forfølgelsen mod Fiskerne, fundet en Forsvarer, der baade var Jurist og Historiker, er der ingen Tvivl om, at de kunde have fisket, som deres Forfædre havde fisket i Aarhundreder, men paa Grund af tvivlsomme Dokumenter og dristige uimodsagte Paastande fik Fiskegaardens Ejer 1883 en Højesteretsdom for, at der tilkom ham Eneret saa at sige paa hele Vandstrækningen mellem Frisenvold Fiskegaard og Udbyhøj. Ved en ny Højesteretsdom af 27. November 1889 blev denne Dom omstødt trods den heftigste Indsigelse af Højesteretsadvokat Klubien; men den ny Dom vilde fastslaa, at Fiskegaardsejeren havde Ret til at modsætte sig, at der fiskedes med Redskaber, der „hindrede eller hæmmede Laksens Opgang til Fiskegaarden,“ et Spørgsmaal, der iøvrigt ikke var procederet i nogen af Instanserne.

Underrettsdommerne skønnede, at alle Redskaber hindrede eller hæmmede Fiskens Opgang, og da var det, at Bestræbelserne fra Randers Fiskeriforenings Side gik ud paa at faa Staten til at købe Fiskegaarden og give en særlig Lov for Fiskeriet i Randers Fjord. Disse Bestræbelser lykkedes, Staten købte Fiskegaarden for 150,000 Kroner.

Forfølgelsen mod Fiskerne tog rigtig Fart, da Politimester Valeur var kommen her til Byen; han anskaffede Gendarmen, dem den tidligere Politimester, Jørgensen, intet vilde have med at skaffe. Gendarmen skulde paasé, at Fiskerne ikke gjorde Indgreb i Laksegaardsejerens Rettigheder, og disse „Rettigheder“ hævdedes nu som Eneret til alt Fiskeri i Randers Fjord. Det er en Selvfølge, at Gendarmen ikke var inde i de Forhold, de var sat til at passe; de anholdt alle Fiskerne og fratog dem Fangsten, saa der blev lige Ret for alle. Det er en Selvfølge, at en saadan Opræden mod Fiskerne kunde føre til Overgreb fra deres Side; Fiskerne mente, de var i deres lovlige Ret, naar de fiskede, som der var fisket i Fortiden og harmedes ved at se deres Erhverv ødelagt.

Det skete saaledes ved Anholdelsen af en Fiskerbaad, at Fiskeren og Gendarmen begge kom i Vandet. Gendarmen paastod, at Fiskeren havde skubbet ham ud. Fiskeren forsikrede højt og helligt, at Gendarmen var falden i Vandet, og at han var sprunget ud for at redde ham; Fiskerens Tjenstvillighed blev imidlertid daarlig belønnet, han fik en lang Fængselsstraf; lignende Scener var ikke sjældne; Fiskerne stod med god Grund uforstaaende overfor den Paastand, at det Fiskevand, der i hvert Fald over 400 Aar og for Resten saa længe Randers havde været til havde været et offentligt Fiskevand, nu i hele sin Udstrækning fra Udbyhøj til Frisenvold Fiskegaard var kommen til at tilhøre en enkelt Laksegaards Ejer.

Jeg læste for nogle Aar siden i det norske Blad „Kringssjaa“ om forskellige Folkeslags Evne til i lang Afstand at bemærke, naar en Fjende nærmede sig, og der anførtes som Eksempel, hvorledes Boerne under Krigen med Englænderne kendte disses Bevægelser, skønt de foregik i saa lang Afstand, at ingen Meddelelse derom kunde gives; jeg havde imidlertid mine egne Tanker om Boernes sjette Sans; jeg kendte noget lignende fra Fiskerikampen paa Randers Fjord og Gudena. Naar Gendarmen om Natten paa deres sædvanlige Spejdture satte deres Baad i Vandet ved Frisenvold Fiskegaard, lød der straks Vild-

andeskræp nede i Engen; dette allarmede en anden „Vildand“ længere nede, og i Løbet af Sekunder vidste Fiskerne, at der var Fjender i Farvandet, eftersom Vildænderne nærde samme Følelser overfor Fiskerne som deres Venner, men Skræk for Gendarmerne.

Randers Fjord har været Skueplads for Aarhundreders Kampe; der har staaet Kamp mellem de mange Lods- og Laksegaards-ejere indbyrdes; der har været Stridigheder mellem Laksegaards-ejerne og Borgmester og Raad i Randers, der vilde værge Sejldybet, medens hine vilde lade deres Læksegaards Arme gaa ud i Strømmen for at lede Laksene ind i Laksegaardene, der har staaet Kamp mellem Garnfiskere indbyrdes og mellem disse og Borgmester og Raad i Randers, der paastod, at der fiskedes saaledes, at „ikke et Fiskeben kunde naa op til Byen“; man fiskede nemlig om Natten ved Blus, og man slog med de saakaldte „Pølmere“ i Vandet, saa Larmen kunde høres i stor Afstand; man vilde nemlig jage Fisken ind i Laksegaardene eller i Drivgarnene, der tog alt med sig.

Der har i tidligere Tider været en Mængde Laksegaarde i Randers Fjord; 1664, da en Laksekommission var nedsat, fandtes der 9 Laksegaarde ovenfor Sønderbro og 23 nedenfor denne. Saadanne Laksekommissioner blev nedsat ifølge Klage, dels af Laksegaardsejere, der ejede de øverste Laksegaarde, og dels fra Borgmester og Raad i Randers. Laksen fulgte nemlig Midtstrømmen, fordi den var den stærkeste, og derfor var Laksegaardenes Arme i Vejen for Sejladsen og hindrede Laksens Opgang til de øverste Laksegaarde. Fjorden indsnevredes imidlertid mere og mere, og da Sejldybet skulde være frit, forsvandt den ene Laksegaard efter den anden, saa tilsidst blev kun Frisenvold Fiskegaard tilbage; den laa, hvor der kun var Pramfart, der nogenlunde kunde komme ud af det med Fiskegaarden, efterat den, der naaede fra den ene Bred til den anden, ved Landbrugsdom var bleven forpligtet til at lukke op, naar Prammene skulde igennem.

Den Laksegaards første Ejer var Rentemester Fris, der ejede Jord paa begge Sider af Guden; Laksegaarden blev derved i Stand til helt at hindre Laksens Opgang til Strækningen ovenfor. Rentemesteren overtog Frisenvold med underliggende Gods i Erstatning for Gods i Skaane, som ved Fredsslutningen 1600 blev afstaaet til Sverrig. Ved Vurdering af Godset nævnes en Fiskegaard ved Frisenvold, men den kunde ikke ansættes til nogen Værdi, efter

som den kun havde givet Underskud, og skulde den dog senere blive i Stand til at tilegne sig alle Rettigheder.

Med Hensyn til den Maade, hvorpaa man tidligere i Randers behandlede Laksen, meddeler Pontoppidan i sit Atlas følgende: „Saa snart Laksen er kommen til Huse, hentes en Kone, som forstaar at skære, salte og spile den retteligen, uden i de Huse, hvor Madmoderen forstaar det, da saadan en Kone gives 4 Skilling for Stykket at tillave. Den skæres op øverst fra Snuden, Nakken gennem Ryggen ned til Halen, naar man vil have den til at sælge eller give bort; men vil man bruge den i sin egen Husholdning, skæres hele Hovedet og Halen af, hvilke ellers tørres bort, naar de bliver paa Fisken og altsaa til ingen Nytte, men for Synets Skyld maa sidde, naar andre skal have den. Disse Dele af Hoved, Hale og Rygben kaldes Laksekissingen, hvilke straks maa koges og spises, at den ej fordærves, er ogsaa det lækreste paa Fisken, hvorfor den og fornemlig sendes til gode Venner, skønt nogle faar Penge derfor.

Naar Laksen saaledes er skaaren, gnides den med Salt, lægges i Presse mellem Brædder med Stene paa, og efter 3 til 4 Dages Forløb spiles den ud paa nogle tynde Træer og hænges saa omkring i Stuen, da man om Vinteren hos Købmændene kan se alle vegne i den yderste Stue, der er den største, hvor Bønder og Tjenestefolk og andre sidde paa lange Bænke, fulde overhængte med Laks, ja undertiden paa Loft og Bjælker. Hos andre Folk, hvor Husene ikke er saaledes indrettede, hænge de i Folkestuer, efter som de fører Lugt med sig og smudske Væggene. At nu deres Fedt, som drypper af dem, ikke skal overdryppe nogen, som er det værste at faa aftøet, ej heller spildes, hænges der ved Finnerne nogle smaa Blikdaaser, hvori Fedtet samles, som siden kan bruges i Lamperne.

Naar den saaledes har hængt nogle Dage, bliver den ræset, det er, hverken fersk eller speget, da den er allernydligst at spise, saaledes som man her ved at tillave den, idet de skærer den paa skraa i brede og tynde Skiver, som lægges paa Tinfade over Ilden, hvor de faar et Opkog i hvid Vin med Smør i; jo mere Laksen hænger, jo mere spøg bliver den, dog beholder den altid sin Fedme og gode Smag, hvilke bliver udpinte hos andre Steders Laks af det de bliver røgede.

Det er forstaaeligt, om Randers Laks kunde blive berømt efter saadan en Behandling; men iøvrigt er Randers Laks i sig selv bedre end f. Eks. den norske Laks; den stilles ved Siden

af Rhinlaksen. Denne kommer imidlertid senere frem end Randers Laks, og indtil denne kommer i Handelen, betales Randers Laks med indtil 3½ Krone pr. Pund; senere daler Prisen betydeligt.

Hvad der gør, at Randers Laks er bedre end andre Steders Laks, er dette, at den kommer paa sin Legevandring fra Østersøen i sin allerbedste Tilstand. Paa denne Vandring tager Laksen ingen Næring til sig, den lever af sin Fedme. Jo længere den vandrer i Hav eller Fjord, jo magrere bliver den. Gaar Laksen forbi Randers Fjord, gaar den i Maaneder i Havet, inden den finder større Vandløb; man fanger ikke Laks i Fjorde, hvortil ikke er udgaaende Strøm. Ogsaa i Randers Fjord afmagres den, og naar den efter endt Leg som Nedfaldslaks vandrer tilbage til Havet, er den omtrent værdiløs og er for Resten fredet. Laksen opholder sig i Randers Fjord 6 à 8 Maaneder; den søger op til Silkeborg Langsø, indtil den bliver legemoden, vandrer da ned til den stenige Grund i Gudena og lægger sin Leg der. Dens Leg bliver i Gudena, indtil den har udviklet sig til en Laks paa 6 til 7 Tommer; den vandrer da ud i Havet, indtil den har naaet en Størrelse af 18 à 19 Tommer, da den som fuldmoden selv gaar paa Legevandring. Der findes ingen Laks i Randers Fjord eller Gudena af Størrelse mellem 6 og 18 Tommer.

Naar det erindres, at Laksen er en Vandrefisk, og hvilke Forhold der har Indflydelse paa, om den kommer ind i Randers Fjord, samt at mindst 400 Aars Rovfiskeri ingen Indflydelse har haft paa Mængden af Laks fra den store Beholder, Østersøen, saa bliver Betydningen af Laksefredning i Randers Fjord af tvivlsom Værdi.

Pontoppidan fortæller, at man 1766 kunde købe for 4 Skilling saa mange Aborrrer, at 4 Mand kunde faa et godt Maaltid Mad deraf, medens Aal, Helt og Skalle var langt billigere. Prisen paa Ørred var 5 à 6 Skilling Pundet, hvorimod et Pund Laks betales med 8 à 10 Skilling. Gennemsnitsvægten af Laks er 15 à 16 Pund; men der fanges Laks mellem 30 à 40 Pund.

HANDSKEFABRIKATIONEN I RANDERS

En Industri, der i tidligere Tider gjorde Randers bekendt i vide Kredse, var Handskefabrikationen. Man paastod, at Randers Handsker havde en ejendommelig fin Lugt fremfor alle andre Byers Handsker, medens selve Produktet ellers ikke var bedre end andre Byers.

Denne behagelige Lugt hos Randers Handsker bevirkede, at en ikke ringe Del deraf udførtes til fremmede Lande, og denne Lugt formentes at komme af Vandet fra „Guden“, hvori der voksede en Mængde Kalmusrod. Skindene tilberedtes i Kar, hvori var Vand fra Brøndene, og derefter udskylledes de i „Guden“, og Kalmusrodens Duft formentes da at gaa over i de bløde Skind, og denne Duft var det, som gjorde Randers Handsker berømte.

Pontoppidan fortæller, at Handskemagerne i Odense og Viborg kunde give deres Handsker en lige saa god Lugt som Randers Handskemagere: men Stadfeld erklærer meget indigneret, at dette er urigtigt, da de fra disse Steder til Randers førte Handsker ganske modsagde dette, og kyndige Mænd, som kendte Købstæders Handskemagere, forsikrede bestemt, at Lugten ved Randers Handsker var et Særkende, som de havde fremfor andre Byers.

KLOKKESTØBNING I RANDERS

En Industri, som i sin Tid var ejendommelig for Randers, var Klokkestøbning. Gennem flere Slægtled har Familien Mejlstrup i Randers over hele Landet været bekendt som Klokkestøbere. Den sidste Kirkeklokke, der blev støbt i Randers, var Stormklokken, der hang i Viborg Domkirkes Taarn; ved en Ildebrand faldt Klokken ned og slog en Revne; man vedblev at benytte den til 1837, da Klokkestøber P. Mejlstrup fik den til Omstøbning.

RANDERS BURØL

Et meget bekendt Produkt har Randers Burøl været i sin Tid; men nogen egentlig Ære har Randers ikke deraf. I en Beskrivelse af Randersproduktet fortælles, at man havde et tysk Ordsprog, hvori det hed: „Wer Randers komt unbesoffen und ungeschlagen der mag vom grosen Glück sagen“. Selv Holberg har kendt Randers Burøl, da det hedder i Per Paars: „Det fede Randers Øl gav Lyst til mere Snak“. Man paastaar, at naar Randers Burøl skulde due noget, skulde Vandet til Brygningen tages fra en Brønd, der kaldtes Gadebrønd, som stod paa Pladsen foran det nuværende Svaneapothek. Man har Grund til at tro, at under denne Fortælling skjuler sig et Forretningsstif; man har formodentlig ikke ønsket, at man i andre Byer, hvor man ikke havde en saa ejendommelig Brønd, begyndte at brygge Burøl i Stedet for at købe det i Randers.

RANDERS GAMLE TINGBØGER

Randers gamle Tingbøger og de gamle Gildeskraaer viser de uhyggelige Optrin, som fandt Sted under Burølets Paavirkning; Øllet forledte til kaade Optøjer, bragte Folk i „Parlament“ og „Baardag“, som Tvekamp kaldtes, med hinanden. Hver Mand havde sin Daggert hos sig, og bød der sig en Lejlighed, blev den tagen i Brug. Kampen foregik ogsaa undertiden ved Sværd, som man hentede i Hjemmet for at ile til Mødestedet.

I Tingbogen for 1587 findes 6 Drabssager behandlede, alle hidrørende fra Øllet. Tingbøgerne beskriver Scenerne omstændelig, da Dømmen over det forefaldne var afhængig af, om det var en Tvekamp, hvorom begge Parter var enige, eller det var et Overfald; i sidste Tilfælde gjaldt det Liv for Liv eller haard Straf for Saar, hvorimod det var en ærlig Sag at fælde sin Modstander i Tvekamp efter Udfordring.

Under 13. Marts fornævnte Aar anføres i Tingbogen: I Jens Boddikers Hus sad Peter Thomasen med en Kande sød Øl for sig; saa sagde Mogens Kristoffersen: „Gode Herrer! lad mig faa en Gang Drikke med Eder, efterdi jeg har betalt Øllet.“ Saa svarede Peder Thomasen: „Hvad Pokker! jeg haver ikke dine onde. Ord behov,“ og tog saa sin Daggert og vilde have svunget sig over „Skyvven“, dersom Peder Boddiksen ikke havde forhindret det. Da tog Mogens Kristoffersen sin Daggert og svarede til Peder Thomasen: „Hvad vil din Hundsvot, est du bedre, end jeg maa tale til dig.“ Saa sagde Peder Thomasen: „Du skal møde mig straks udenfor Døren med et Værge, om du est nogen ærlig Karl,“ og saa fik Mogens Kristoffersen og Peder Thomasen hverandre i Haand, at de skulde med et Værge møde hverandre, hvorpaa de, efter at de havde hentet Vaaben, kom i Tvekamp uden for Huset, og de saarede hverandre; men da de havde „baaret“ sammen 2 á 3 Stød, brast Mogens Kristoffersens Værge, hvorpaa han kastede Fæstet i Ansigtet paa sin Modstander og løb sin Vej. Tvekampen var i sin Orden, de var enige derom.

Ved en Økollats var der opstaaet „Parlament“ og Udfordring derpaa. Den ene gik sin Vej, medens den anden hentede sit Værge og fulgte sin Moder hjem fra et andet Sted i Byen. Straks efter kom hans Modstander løbende efter ham med et Spyd, hvorefter han forlod sin Moder med de Ord: „Nu gaar det paa Livet løs,“ hvorpaa Moderen svarede: „Saa Gud i Vold, min Søn!“ og fortsatte sin Gang alene. Sønnen faldt i Tvekampen.

Disse Eksempler kunde forøges med flere; men de ligne alle hverandre; man kom sammen ved en Kande Øl, og det endte med Tvekamp uden for Ølhuset.

Samme Aar paakendtes en Sag mellem Raadmand Anders Bay og en anset Borger, Jens Olufsen. Sidstnævnte kom ind i Raadmandens Hus og yppede Trætte, og Raadmanden saarede ham da med et „smalt“ Sværd, men blev frikendt i Retten, da det formentes, at Jens Olufsen havde yppet Trætten, og der tilføjes, at de var begge berusede.

At Drikkevarer i den ansete Raadmands Hus var dyrere end Maden ses af en Regning for Præst i Sognet, Mester Jacob og hans Dreng; Præsten var suspenderet og indlagt i Raadmandens Hus i 14 Dage. Denne Regning lyder paa 2 Maaltider Mad daglig til Præsten à 4 Skilling eller ialt 7 Mark samt 3¹/₂ Mark ialt for Drengen; men Øl og Vin i samme Tid beløb sig til 9 Mark for Præsten.

At Burøllet spillede en stor Rolle her i Randers ved Sammenkomsterne viser sig ogsaa i Gildeskraaerne, hvor Bøderne for begaaede Forseelser stadig er Øl og Voks; Øllet blev drukket ved Sammenkomsterne, medens Vokset benyttedes til Belysning ved samme og for Gilderne med gejstligt Præg tillige ved Messerne.

GILDESLAVENE OG DERES LOVE

Oprindelig var Gilderne vistnok ikke særlige Drikkegilder; men de blev det efterhaanden. Som en fælles Opgave for Gilderne nævnedes ved deres Stiftelse at stifte Ægteskaber og enes om Valget af Byens Raad og Embedsmænd i det hele taget.

Af Gilder i Randers nævnes Karens Gilde, St. Barbara Gilde, Hellig Kors Laug og Frue Præstegilde, der alle synes at have haft et gejstligt Præg. Desmere verdsligt var det femte, nemlig Guds Legems Laug, som senere blev kaldet Papegøjegildet, og findes endnu som Levning i de borgerlige Skydeselskaber. Medlemmerne af dette Laug bestod af Købmænd, Kræmmere og deres Hustruer; man gjorde paa de Tider Forskel paa Købmænd og Kræmmere, idet Kræmmerne kun handlede med Alenvarer.

Det ses af Gildeskraaen, at Borgmester og Raad har deltaget i Sammenkomsterne, hvad der stemmer godt med, at Gildebødrene ofte samledes paa Raadhuset, selv om de almindelige Møder holdtes i Gildehusene. Af Gildeskraaernes Bestemmelser skal her anføres følgende, der giver et godt Bidrag til Forstaelse af tidligere Tidens Sæder og Skikke.

„Hvilken Købmand, som i Lavet vil indgaa, han skal give til Indgang en Tønde Burøl og to Mark Voks, item fanger han siden Hustru, da skal han give to Mark Voks for hende, og siden være hun fuld Søster i Lavet.

Ingen skal tages i Lavet, som er skelagtig med sin Broder, item skal ingen tages til Broder eller Søster i Lavet, der haver Skilning med nogen Broder eller Søster i Lavet, førend han forliger sig med dem først og gør dem Ret og Skel.

Lavsdrik skal være Guds Legemsdag og om Fastelavn, og hvo, som da ej søger Lavsdrik, bøder en halv Tønde Burøl, uden han er i lovligt Forfald.

Item hvilken Broder eller Søster ulovlig Gæst byder, bøder en halv Tønde Burøl og en Mark Voks.

Hvo, som ulovlig skænker, inden Oldermænden beder, bøder en Mark Voks.

Hvilken Broder eller Søster, som spyer i Gildehuset eller i Gaard af Drukkenskab, bøder en Mark Voks.

Gør Lavbroder anden Broder Saar eller slaer hannem mod Tænderne, bøder han en Tønde Burøl og 2 Mark Voks i Lavet, og Bøder mod Sagvolderen idømmes af 4 Brødre.

Hvilken Broder eller Søster, der drager Sværd eller Kniv med vred Hu mod sin Lavbroder, bøder en Tønde Burøl og en Mark Voks og dømmes iøvrigt efter 4 Brødres Sigelse.

Hvilken Lavbroder, som taler mod sin Lavbroder noget til Skade paa hans Ære, bøder til Lavet en halv Tønde Burøl og en Mark Voks og dømmes iøvrigt efter 4 Brødres Sigelse.

Ingen skal dele eller stævne sin Lavbroder til Ting eller Raadhus eller for Kirkens Prælater, før han forelægger Sagen for Oldermænden og Lavbrødrene; gør han dette, bøder han en halv Tønde Burøl og en Mark Voks.

Hvo, som ej vil lyde Oldermændens Stævning og ikke vil give ham Svar, eller han kommer og ikke vil lyde Lavets Ret og gaar overhørig bort, han være gildeløs og Lavet foruden.

Dør Lavbroder eller Søster, da skal to Brødre og Søstre komme derhen om Morgen og følge Liget til Kirke, gaa langsomt foran hannem, hvo, som det ej gør, bøder en Grot til Bøde i Lavet.

Hvilken Broder eller Søster, der ej ofrer om Fastelavn og Guds Legems Dag, bøder en Grot.

Hvo, som vorder indvarslet til Drik, hvor Brødre drikker

og ej kommer, skal bøde saa meget, som en af dem har drukket, uden han for Budet beviser lovligt Forfald.

Hvilken Broder, som ej lyder Oldermænden eller Skaffer eller alle Brødrene, bøder en Tønde Burøl i Lavet og en Mark Voks.“

Der var flere Bestemmelser i Lovene, der sigtede til at forhindre, at Gildesbrødrene førte deres Trætter for Dommerne; dem skulde de selv indbyrdes jævne.

Erfaring har vist, at der var Mangler ved Lavets Love, og 1570 vedtoges et Tillæg til disse, hvori bl. a. bestemtes:

„Haver menige Gildebrødre i Købsvendelavet bevilget og samtykt, at hvilken Købsvend, der dør og afgang, som ingen Tyngde haver gjort i Lavet, hans Arvinger skal give udi Lavet 2 Tønder Burøl, om han er formuendes, saa hans Gods taalder det.“

„Item haver og menige Gildebrødre samtykt, at hvo, som over Borde kaster eller slænger til nogen med Ben, Smuler eller andet eller kalder hverandre Øgenavne, skal have forbrudt en halv Tønde Burøl uden al Naade.“

„Item haver Gildebrødre samtykt, at naar nogen vorder i Trætte, og Oldermænd, Skrivers og Skaffers begærer Borgen af dem, og de ikke vil sætte Borgen, da skal de sættes i Stokken den Nat og bøde efter 4 Brødres Sigelse.“

„Item maa Gildebrødrene ingen store Stokke eller Kander have, højst et Kvarter, som Skafferen skal gemme, for der bæres meget Øl hjem.“

For Fremtiden skulde altsaa Skafferen bevare Medlemmernes Kander, da der har været nogle, der fyldte dem med Øl, som de tog med hjem; dette kunde nok lade sig gøre, da Bedsteborgerne hentedes af Tjenere efter endt Møde, dels for at lyse dem hjem, dels for, hvis det var nødvendigt, at stive dem af med Rusen.

„Item haver Gildebrødre samtykt, at naar Klokken er slagen 10, skal Tappen slaas i Tønden og hver hjem til sit gaa, hvis ikke Borgmester og Raad er der længere.“ De tilføjede Ord: „hvis ikke Borgmester og Raad er der længere“ gjorde denne Bestemmelse lovlig for Lavbrødrene og Lavssøstrene, da Embedsmændene var skrøbelige Mennesker som alle andre.

„Item, hvo, som tapper inden Oldermænds eller Skaffers Befaling, bøder en Tønde Burøl.“

„Item, hvo, som drister sig til at tage Lysene af Kloven i „Huset“ eller af den Lygte, som hænger uden Døren, bøder

en Tønde Burøl, eller om han det ikke formaar, sidde i Stokken en Nat.“

Dette mystiske Forbud tyder paa, at der har været Gildebørdre og Gildesøstre, der holdt mest af Mørket og derfor slukkede Lyset paa „Huset“ og Lygten i Gangen. Gildeskraaen viser os, at der ikke til enhver Tid var den bedste Orden i Gildehusene; men paa en Tid, da Retten var svag, og Vægterne skulde holde Orden i Byen, har Borgerne med god Grund sluttet sig sammen og saa vidt muligt selv afgjort deres Mellemværende.

VÆGTERE OG POLITI

Lige fra Middelalderen til op mod Nutiden havde vi kun Vægterne til at holde Orden paa Gaderne om Natten; deres eneste Gerning var i Virkeligheden kun at synge Vægtersersene for Borgerne om Natten, hvad de ogsaa troligt gjorde, hvis de da ikke sov over paa en eller anden Trappesten; thi Søvn tog ret ofte Magten fra Vægterne, hvad jo var meget forstaaeligt. Lønnen var ringe, og de maatte gøre Daglønarbejde om Dagen. En Vægter kunde sove godt. Det skete saaledes her i Randers, at en lukket Vogn, der havde kørt Ekstrapost, var hensat i en Hotelport, medens der bededes; Vægteren i Gaden skønnede, at der var lunt i denne Vogn og krøb derind, men faldt naturligvis i Søvn; Kusken spændte Hestene for og kørte med den sovende Vægter efter Hobro til. Hvorlangt Vægteren kom, inden han vaagnede, blev ikke opklaret for Kammeraterne; de paastode, at han vaagnede først i Purhuset; men derimod protesterede han meget energisk.

Vi behøver ikke at gaa mere end 40 Aar tilbage for at træffe Forholde, som man skulde tro havde hjemme i Middelalderen. Som Dagbetjente fungerede at Par gamle aldeles udelige Personer, der havde været Underofficerer. Iøvrigt stilledes der ingen Fordringer til Politibetjentene paa den Tid, og selve Politimesteren var omtrent sat helt ud af Spillet; den, der ledede hele Politiforholdene paa den Tid, hvorom her tales, var den daværende Politiaffluent Solberg. Han var et forslagent Hoved, et helt Geni i Retning af Opdager. Der var ikke den Tyverisag, han ikke fandt Gerningsmanden til, og helst vilde han afgøre Sagen med at tildele Synderen en Dragt Prygl. I Beværtningsforholdene kunde alt tillades; men det skulde betales, og der var forskellige Priser, alt efter som Uregelmæssighederne var smaa eller store, og han gjorde sig sin Stilling meget indbringende.

Det var ham imidlertid ikke om at gøre at samle Mammon; han var tilfreds med at regere paa sin Vis; skulde der stævnes for Gæld, og han skønnede, at Skyldneren ikke kunde betale, saa betalte Solberg, og der taltes ikke mere om den Ting, og skulde Skatterestancer inddrives, saa betalte han forlods for dem, som han vidste intet ejede, og foretog saa en Udskrivning hos en eller anden, der havde Raad, men en mindre god Samvittighed. Man skulde ikke tro, at saadanne Forhold kunde finde Sted for mindre end 50 Aar siden; men saaledes var det nu, og af sin store Indtægt ejede Politiassistenten intet, da det rablede sammen for ham, hvilket skete paa en Maade, der gjorde ham til Martyr i den offentlige Bevidsthed.

Den daværende Politimester var en yderst svag Mand af Karakter, og navnlig var han svag over for den mægtige Politiassistent. Han vidste naturligvis godt, at der var meget, der ikke var som det skulde være; men han havde ikke den nødvendige Karakterstyrke til at gøre sin Myndighed gældende over for Politiassistenten, og da han endelig vilde til at gribe ind i Forholdene, optraadte han paa en højst besynderlig Maade.

Politiassistenten vilde gøre en Rejse til Fyn til en Familiefest; Politimesteren fulgte Assistenten til Banegaarden og ønskede ham en lykkelig Rejse; men midt under Festen paa Fyn kom der telegrafisk Ordre fra den Randers Politimester om at arrestere Assistenten og føre ham hertil som Arrestant. Under Ledsagelse førtes han hertil, og paa Banegaardsterrainet var opstillet flere Tusinde Mennesker for at modtage den populære Assistent, saa han maatte føres uden om Byen for at naa Tinghuset.

Politimesteren skulde nu til at lede i Politiassistentens Synderregister; men der var ingen, der vidste noget ondt om denne Mand; alle forsikrede højt og helligt, at Politiassistenten var det redeligste og bedste Menneske i Randers, ham havde man aldrig hørt noget ondt om. Endelig fandt man nogle Vognmandsregninger, der var vokset under Politiassistentens Behandling, saa han kunde indrømmes nogle Dages Vand og Brød.

Da nu Publikum saa, at dette var det hele, og man saa paa den Maade, hvorpaa Fængslingen fandt Sted, rejste Forbitrelsen sig mod Politimesteren, og Politiassistenten blev af Byens mest ansete Borgere indbudt til et Festmaal paa Skydepavillon. Stemningen hos Borgerne i Byen var saa stærk mod Politimesteren, at han søgte fra Randers og blev ansat i nordre Birk paa Sjælland. Paa Grund af økonomiske Vanskeligheder blev han

afsat, hvorefter den rige Brygger Jakobsen gav ham Ansættelse paa sit Kontor.

Saaledes saa Forholdene ud her i Randers, da Kammerherre Honnens kom her til Randers som Politimester, hvilken Stilling han beklædte, indtil han blev Herredsfoged i Rougsø Herred. Honnens gjorde sig bekendt med Forholdene i Byen og fandt, der maatte forandres ved Forholdene. Navnlige var Byen fuld af løsagtige Fruentimmer, der havde Tilhold i berygtede Huse. Honnens gjorde en Runde omkring for at se paa Forholdene, hvorefter han lod en Del løsagtige Kvinder samt nogle Værtshusholdere anholde. Værtshusholderne, der blev overbevist om Rufferi, fik Straf og mistede deres Borgerskaber, medens de løse Kvinder, der ikke havde lovligt Erhverv, jages ud af Byen. Honnens indsaa snart, at den Politistyrke, der var ham overdraget, var ubrugelig, og han fik saa gennemført en Politiorde, der har været den gældende indtil Nutiden. Imidlertid var Ordningen med Skel mellem Dag- og Natbetjente forældet, og Randers Byraad har nu indført en mere tidssvarende Ordning.

FAMILIEN BAY

Blandt de ældre Slægter i Randers maa særlig nævnes Familien Bay. Denne Families Navn er kendt i Danmark i over 500 Aar, idet Ebbe Bay i det fjortende Aarhundrede stiftede en Sjælemesse til Frue Kirke i København. I det sekstende Aarhundrede fandtes Medlemmer af Familien Bay i Sødring og Udbyneder, og lige ned til vor Tid er Slægtens Navn bevaret i Ørsted, Auning og Langaa Sogne.

Medlemmerne af Familien Bay har i henved 400 Aar indtaget indflydelsesrige Stillinger i Randers, dels som store Købmænd, dels som Borgmestre og Raadmænd i de Tider, da disse valgtes af Byens Borgere. Anders Bay nævnes som Borgmester 1529, og 1543 var Jens Bay Borgmester. Der nævnes 1573 en Borgmester af samme Navn, som sandsynligvis har været en Sønesøn af den tidligere, da den ældste Søn paa de Tider stedse førte Navn efter Bedstefaderen; Jens Bay har ifølge Skattebogen faaet udbetalt 22 Daler til Tæring for ham og Thomas Ferslev, da de var i København i Anledning af Mølletolden samt 24 Mark for 2 Laks, som de fik med. Laksene har aabenbart skullet tale deres Sag hos rette Vedkommende.

Familien Bay i Randers fører sin Stamtavle tilbage til

Raadmand Anders Bay, der døde 1596. Det er en talrig Slægt, Raadmand Anders Bay har efterladt sig, og hans Efterkommere har op mod vor Tid givet Borgerstanden i Randers sit Præg og højet det borgerlige Livserhverv her i Byen og videre Kredse, hvor de har bosat sig. I Besiddelse af personlig Dygtighed og Ejere af store Ejendomme samt knyttet ved Familieforbindinger med andre ansete Familier, blev Familien Bay i Stand til at øve stor Indflydelse paa alle Forholde, og naar Randers i tidligere Tider regnedes for at være Jyllands bedste Handelsstad, skyldes dette i høj Grad Familien Bay.

Anders Bay blev Raadmand 1576, og 1661 var Jens Bay Raadmand og Udsending til København for paa Byens Vegne at underskrive Suverænitetsakten. Medlemmer af Slægten Bay findes ikke alene bosat i Danmark; men som driftige Handelsmænd drog de til Udlandet, saaledes til Bordeaux i Frankrig, hvor flere af Familien lever endnu, og i Amerika findes flere bosciddende Familier af Slægten Bay, saaledes det rige og ansete Bankfirma Bay & Sønner i Chikago.

Mange ansete Familier i Randers og Omegn er af den Bayske Slægt; Konsul Michaelsens Moder, Sille Marie Bay, var en Datter af Købmand Hans Nielsen Bay her i Byen; Else Katrine Bay, Datter af Købmand Niels Rudolfsen Bay, blev 1777 gift med den bekendte Købmand Rasmus Velling, og en Datter af dette Ægteskab, Ane Kirstine, blev 1808 gift med Jakob Bie, Sognepræst i Udbyneder, hvilket Ægtepar har efterladt sig en talrig Slægt; en anden Datter af Købmand Niels Rudolfsen Bay blev 1783 gift med Købmand i Randers Rasmus Lund; blandt deres Børn var Sognepræst i Øster Tørslev Niels Bay Lund, der døde 1845 og var Fader til den bekendte Præst M. A. S. Lund i Vium; Enkefru Heerforts Moder, Henriette Bay, stammede i 9. Led fra den gamle Raadmand i Randers; Clara Nathalia Bay, Datter af Cordt Hansen Bay, der døde 1844 som Mægler i Randers, var Moder til Johanne Cordelia, gift med den bekendte Ritmester Rahbek i Sparkær.

Købmand Anders Sørensen Bay, der døde 1784, var gift med Birgitte Hansdatter Kirketerp, og deres Datter, Sidsel Margrethe Bay, var gift med Borgmester og Byfoged Stadfeld i Randers, der døde 1840. Navnet Bay er ved Giftermaal gentagne Gange knyttet til Familien Brock og Bredal, der skænkede Randers de store Legater.

Gaar vi nogle Slægtled frem efter Raadmand Bay, kommer

vi til Købmand Rudolf Nielsen Bay, født 1689 og død 1740; han ejede foruden Nr. 10 paa Storegade Ejendommen paa det nordre Hjørne af Raadhustorvet og Houmeden, den bekendte Herman Rohdes Gaard, der nu tilhører Maler Schmidt; blandt hans 14 Børn var Sønnen Købmand Niels Rudolfsen Bay; han ombyggede Ejendommen og gav den sin smukke Bygningsform, der har været bevaret til vor Tid og gjort den til en af Byens interessanteste Bygninger; ved en Forandring af Ejendommen for et Par Aar siden, blev dens smukke Bygningsstil for en Del ødelagt. Blandt Niels Rudolfsen Bays 15 Børn var Købmand Hans Nielsen Bay, født 1749 og død 1831; han ejede Gaarden paa Hjørnet af Søndergade og Østre Grave; blandt hans 14 Børn var Købmand Niels Hansen Bay, der ejede Ejendommen paa Hjørnet af Houmeden og Snaregade; han var Fader til de af de ældre her i Byen saa godt kendte Brødre, Agent Hans Nielsen Bay og Købmand Niels Bay jun. Agent Hans Nielsen Bay etablerede sig 1836 sammen med Grosserer Westermann i den store Ejendom i Houmeden paa Hjørnet af St. Voldgade, hvor Trævarefabriken (Andelsmejeriet) nu findes, og da Kompagniskabet blev hævet, førte han for egen Regning en meget stor Forretning med Korn, Fedevarer og Tømmer; hans Forretning var vel den største nogen enkelt Købmand i Randers havde ført, og paa mange andre Maader blev der lagt Beslag paa hans store Arbejdsevne. I den store Pengekrise led han imidlertid store Pengetab i England, saa han besluttede sig til 1867 at forlade Randers og bosætte sig i København, hvor han døde 1887.

Broderen Niels Bay jun. ejede den store Gaard paa Hjørnet af Middelgade og Taarnstræde, hvor han drev Købmandsforretning; hans ældste Søn var Læge Niels Hansen Bay, der omkom 1900 ved et Ulykkestilfælde; han interesserede sig meget for sin Fødebyes Historie og tilvejebragte gode Oplysninger i saa Henseende; hans Sønner er Sagfører Hans Bay og Bankassistent Rudolph Bay her i Byen, medens en tredje Søn er ved Handelen hos Familien i Frankrig.

Jens Rudolfsen Bay tog Borgerskab 1742; da Kronen 1765 afhændede Dronningborg Slots Jorder, købte han dem i Forening med Etatsraad Ditlev Kirketerp og fik som sin Del den vestlige Del af Jorderne, hvor han byggede nuværende Bjellerup Ladegaard, medens Kirketerp paa den østlige Del opførte nuværende Dronningborg. Jens R. Bay og Kirketerp oprettede hver en Skole og gav Kapital til Skolernes Vedligeholdelse; 1844 sloges begge

Skoler sammen og er nu under det kommunale Skolevæsen; men Borgerskolen har siden bevaret Navnet „Den Bay-Kirketerp-ske Borgerskole“, og Familien Bay har lige til vor Tid besat 2 Fripladser i Borgerskolen, og et Medlem af Familien har siden haft Sæde i Skolekommissionen.

LEGATER

Randers ejer en betydelig Mængde Legater; her skal saa nævnes Niels Brucks Legater til Randers paa ialt 172,935 Rigsdaler Courant; han og Hustru var født i Randers, men boede i København, til hvilken By de ved Testamente af 1796 skænkede 374,853 Rigsdaler i Legater. Blandt Legaterne skal nævnes Udstyrslegatet paa 3,800 Kr. til en hæderlig Pige, men af Familien, hvis der findes Ansøgere af denne; hvert tredje Aar skal Legatet uddeles som Ophjælpslegat til en Familie, som det er gaaet tilbage for, med 3,800 Kr.

Af større Legater skal nævnes Pastor Rejersens Legat paa 174,000 Kr., Kancelliraad Stenfelds Legat paa 18,000 Kr., Bent Cornums Enkes Legat paa 10,000 Kr., Thorsens Enkes Legat paa 18,000 Kr., Konsistorialraad Kruses Legat paa 31,000 Kr., Sofie Roeds Legat paa 29,000 Kr., Dibbels Legat paa 10,000 Kr., Købmand Balles Legat paa 12,000 Kr., Krogsgaards Legat paa 20,000 Kr., Frøken Liebenbergs Udstyrslegat paa 13,000 Kr., H. P. Hansen og Hustrus Legat paa 10,000 Kr., Feldbereder Hansen og Hustrus Legat paa 51,000 Kr., Søstrene Schmidts Legat paa 12,000 Kr., Købmand Isaksens Legat paa 41,000 Kr., Tobaksfabrikant Cortsens Legat paa 20,000 Kr., Hattemager Hammershøjs Legat paa 12,000 Kr., Tobaksfabrikant Therkildsens Legat paa 30,000 Kr., Frøken Rigenstrups Legat paa 13,000 Kr., Konsul P. T. Petersens Legat paa 17,000 Kr., Skomager Tønders Legat paa 10,000 Kr.

Afdøde Købmand Boje og Hustru har stiftet Legater til mindst 200,000 Kr., men Boet er endnu ikke helt opgjort. Etatsraad Ankerstjerne har stiftet et Legat paa 100,000 Kr. til Fordel for gamle og svagelige Personer. Desuden har han bygget „Merkur“ til Bolig for 12 Personer af Handelsstanden; der ydes dem Fribolig og 25 Kr. maanedlig; af de 25 Kr. skal der afgives 25 Øre maanedlig, som skal indsættes paa Konto i Banken, og dermed skal fortsættes, indtil der af denne Konto kan bygges endnu en „Merkur“ med samme Statuter som den første, hvorefter de

tvende „Merkur“ paa samme Maade skal arbejde for den tredje. Man har Lov til at opstille det Tankeeksperiment, at om et Aarhusinde eller to kan samtlige Randers Indbyggere faa Plads i „Merkur“.

Flere af Legaterne er Familielegater; men Randers Byraad har vedtaget ikke at modtage Legater, naar Fundatsen giver vedkommendes Slægt Fortrinsret over 50 Aar. De Brock-Bredalske Legater er for Størstedelen Familielegater, og der har jævnlig været Søgmaal mellem Slægtninge, der ikke har kunnet enes om, hvem der var nærmest, eller om Vedkommende kunde kaldes værdig til det ledige Legat.

BORGERVÆBNINGEN

I tidligere Tider var der en Institution, som spillede en stor Rolle i Købstæderne, nemlig Borgervæbningen. Denne skriver sig fra den Tid, da Borgerne selv skulde forsvare deres Volde og Grave mod fjendtlige Angreb.

Borgervæbningen bestod af 2 Afdelinger, hvoraf den første udgjorde det egentlige Borgervæbningskompagni, og det andet et Jægerkorps; begge Afdelinger havde særskilte Øvelser, men de havde dog en fælles Kaptajn; den sidste var Statshauptmand Meyer. Til den første Afdeling hørte alle bosiddende Borgere i Byen under en vis Aldersgrænse. Officererne ved denne Afdeling havde en Uniform, bestaaende af højrød Kjole med gult Underfoer, opstaaende blaa Krave og Opslag med gul Kant, Guldepauletter paa begge Skuldre, en trekantet Hat med Guld-krampe, Kokarde og hvid Fjeder med blaat under, en Sabel ved Siden, som bares i sort Lædergehæng over Vesten med Laas foran, hvorpaa Randers Vaaben var anbragt af Sølv; ved Sabelen bares Portepé, virket af Guld og grøn Silke; der var 10 Under-officerer og en Kommandersergent, der bar samme Mundering som Officererne, dog uden Portepé og kun med Guldepauletter paa den ene Skulder.

Jægerkorpsets Uniform afveg noget fra Borgerkompagniets, og bestod af unge raske Mænd, i Reglen ugifte. Naar Væbningen om Søndagen øvede sine Bedrifter paa Fælleden, havde den stedse en Skare beundrende Tilskuere.

Tjenesten i Borgervæbningen havde naturligvis i sin Tid været en Gerning, der blev taget alvorligt; men længe før Korpsset blev ophævet, var Alvoren forbi; gamle Borgervæbningsmænd

har i sin Tid givet mig Skildringer af Løjerne, naar Statshauptmanden overraskede Vagten ved Tøjhuset midt i en Schervindsel; han truede Vagten med mange Aars Tugthusstraf; men han var den eneste, der tog Sagen alvorligt.

ÆLDRE SKOLEFORHOLD

I den katolske Tid havde Klostrene Skoler for Ungdommen. Disse Skoler havde naturligvis som alt i Verden Mangler; men hvor mange Ufuldkommenheder, der end fandtes ved dem, blev det dog kun til liden Ære for Konger og Adelige, at de ved Reformationen tilrev sig Klostergodset, skænket af fromme Kristne til Sygepleje, Fattigforsørgelse og Skoler, uden at bekymre sig om, hvorledes det gik med de Institutioner, hvis Virksomhed de umuliggjorde, uden at sætte noget andet eller bedre i Stedet.

Hvorledes Forholdet med Skolevæsenet var i Randers, giver Ditlev Kirketerp os et Billede af i sin Fundats for den af ham skænkede Skole, hvori det hedder, at der saa fuldstændig var Mangel paa Skoler, at de Forældre, som havde Omsorg for deres Børn og havde Formue dertil, havde maattet sende dem andet Steds hen, baade til Lybæk og Flensborg for at gaa i Skole, og hvo det ikke formaar, maatte lade deres Børn gaa hen uden at faa nogen retskaffen Undervisning.

Efter at Skoleloven af 1814 havde indført Skoletvang, købte Randers Kommune 1820 Ejendommen i Vestergade lige over for Hospitalet, hvilken Ejendom blev overladt Snedker P. Justesen som Betaling for at opføre Drengeskolen ved Jødekirken Nordre Stræde. Senere er opført Skoler i Markedsgade, Søren Møllersgade, og for Tiden opføres en ny Skole norden for Byen ved Fabers Allé.

De latinske Skoler i Købstæderne var knyttet til Dominikanerklostrene, og derfor vedblev de at bestaa, da de øvrige Klosterskoler nedlagdes. Der undervistes i disse Skoler i Teologi, Filosofi og fremmede Sprog, navnlig Latin, og denne Undervisning var nødvendig for Dele af Befolkningen.

Efter at de øvrige Klosterskoler var nedlagt, bestemte Kristian den Tredje 1537 i sin Kirkeordinans, at der i hver Købstad skulde være en latinsk Skole med 30 Elever i det mindste og med to Lærere; Klostergodset var givet til anden Brug eller inddraget af Adelen, der fik Lov at tage det tilbage, som deres Slægtninge havde givet til Klostrene, og man maatte nu gøre

Udvej for andre Midler til Latinskolerne. Ved Kirkeordinansen bestemtes, at de Landsbyer, der laa i Nærheden af Købstæderne, skulde have deres Degne af de latinske Skolers Elever, og at disse „Løbedegne“ maatte have de faldende Indkomster ved Kirketjenesten til Hjælp ved deres Studeringer, dog blev det dem tillige paalagt i det mindste en Gang om Ugen at lære Bønderbørnene Katekismus paa det Sted og i de Timer, som vedkommende Sognepræst dertil bestemte.

Elever fra Latinskolen i Randers maatte saaledes som Løbedegne omkring i Kirkebyerne fortjene sig noget til Hjælp til Opholdet. Det ses, at i Viborg gik Latinskolens Elever ud i Byen med Bøsser og Bækkener for at indsamle Gaver, og der bestemtes, at naar de til Snapsting eller paa Markedsdagene gik ud for med deres Sang at fortjene noget til Skolen, maatte de ikke paa Gaden vælte sig ind paa nogen. i Besynderlighed ikke paa de Adelige, ligesom de ikke uden Tilladelse maatte trænge sig ind i deres Huse, især efter Klokken 5, hvorimod de vel kunde besøge andres Huse til Kl. 7 Aften.

Forholdene har formodentlig været nogenlunde ens i Randers og Viborg, og gaar man ud fra dette, har Latinskolens Elever ikke stedse ført et eksemplarisk Levnet. Det har været nødvendigt at tage Bestemmelse om, at Forsømmelse af Læretimerne skulde straffes med Bøder eller Udelukkelse fra Fællesspisningen; Duellanter og dem, der syndede mod det sjette eller syvende Bud skulde vises bort fra Skolen, hvorhos bemærkes, at tidlige Ægte-skaber uden Forældrenes Samtykke var at betragte lige med Overtrædelse af det sjette Bud. De større Forseelser straffedes med Slag paa den blottede Ryg; Torsdag Morgen Kl. 6 fandt Afstraffelsen Sted, med mindre det var en meget grov Forseelse, da paafulgte Straffen straks.

Der skulde inidlertid ogsaa lønnes Lærere ved Randers Latinskole, og i 1552, da Kristian den Tredje var i Randers, udstedte han fra Dronningborg Slot en Fundats, hvorved der blev tillagt Lærerne ved Randers Latinskole Jordskyld af en Del Gaarde og Grunde her i Byen, hvilken Afgift senere er bortfalden.

Ved et aabent Brev, dateret Skanderborg Slot 20. Juli 1573 lagde Kong Frederik den Anden en Del af Hem og Gassum Sognes Kongetiende til „Hørerne“ ved Skolen; Resten af disse Kongetiender var af Kristian den Tredje forhen lagt til Mariager Skole; men da denne i Aaret 1739 med mange andre Latinskoler blev nedlagt, fik Randers Latinskole ved Reskript af 6. Juni 1740

disse Tiender, saaledes at Rektor skulde nyde Kongetienden af Hem og begge Hørerne Tienden af Gassum til lige Deling. Endvidere blev Houlbjerg Sogns Kongetiende, som tidligere tilhørte Hospitalets Præsteembede tillagt Rektor og Konrektor til deres Løns Forbedring.

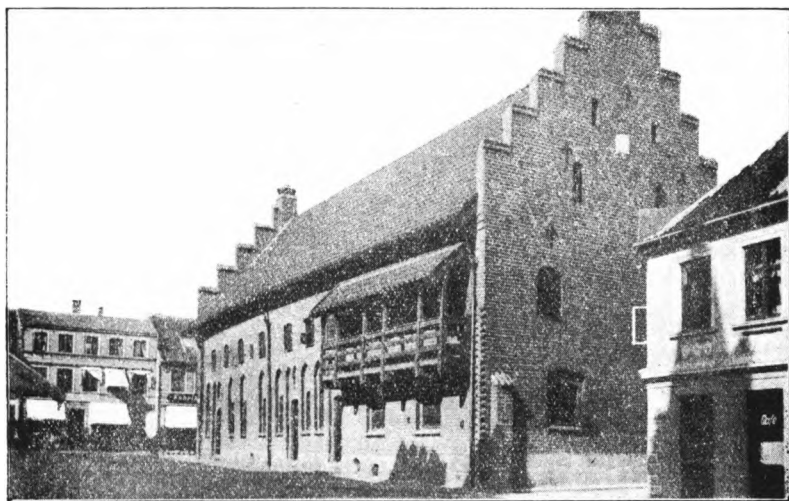
Kristian den Tredjes Bestemmelse i Kirkeordinansen om Løbedegnene synes ikke at have været heldig, hvad man for Resten heller aldrig har kunnet vente; det ses, de er gaaet af Brug flere Steder. Frederik den Anden søgte imidlertid at holde Ordningen vedlige, og under 20. August 1574 udstedte han fra Koldinghus en saalydende Befaling: „Vi er kommen udi Forfaring, hvorledes der skal findes mange Sædedegne, som have bekommet Sogne, der burde efter Ordinansen at have deres Degne af Skoļen, hvoraf fattige Peblinge og Skolebørn fratages den Hjælp dennem udi saa Maade efter Ordinansen er tillagt og bevilget til deres Underholdning; da paa det, at Ordinansen udi de og andre Maader maa fuldkommelig blive holdt og efterkommet, ville vi dermed saa alvorligen holdet have alle de Sogne, som ligger 2 Mil nær en Købstad, skal have deres Degne af Skolen, og menige Sognemænd udi samme Sogne skal være forpligtet til at give og fornøje dennem og ingen anden den sædvanlige Degnerente, der bør og plejer at gaa efter Ordinansens Lydelse.

Og hvor, som allerede findes Sædedegne at være tilskikket i deres Livstid, siden Ordinansen blev udgivet, de skulde beholde samme, dog skulde de aarligen give deraf til næste Skole fattige Børn til Hjælp den fjerde eller femte Part af deres Degnerente, eftersom de med Superintendenten kunne enes, og naar samme Degne dør og afgaar, som saadanne Sogne nu have, da skal tilskikkes Peblinge af næste Skole, som skulle være Degne til samme Skole efter Ordinansen, og skal Superintendenten, som nu er eller herefter kommer, have flittig Indseende med, at alting est hermed saa i alle Maader holdes og efterkommes, bedendes og bydendes menige Sognemænd, I herefter annamme de Personer, som Eder i saa Maade efter Ordinansen bliver tilskikket at være Degne til Eders Sognekirker og dermed holde for Eders rette Sognedegne, og at I dennem til gode rede gøre og fornøjer, hvad Degnerente I efter Ordinansen plejer og pligtig er at udgive og derpaa ingen Hinder eller Forfang gøre derudi i nogen Maade, saafremt I ikke derfor vil stande til Rette.“

Det ses saaledes, at Bønderne ikke vilde have med Løbedegnene at gøre, og de har sikkert hverken egnet sig til at være

Degne i Kirken eller Lærere for Børnene, og selv om Sædedegnene var tarvelig udrustede til deres Gerning, var det dog ikke unge Galninge, saaledes som den Tids Latinskoleelever.

Som foran meddelt, var det bestemt i Kirkeordinansen, at der skulde være Latinskoler i alle Købstæder; det blev naturligvis for mange, og som før meddelt blev en betydelig Del af dem nedlagt. 1780 døde den daværende Rektor ved Randers Latinskole, og der var da Underhandling i Gang om, at Skolen skulde nedlægges og indlemmes i Horsens Latinskole, hvilket navnlig begrundes med, at Byen ikke havde et passende Skolehus. Man havde indtil den Tid brugt den Bygning, som i sin Tid havde været Dominikanernes Klosterskole, men denne var ikke længere tilfredsstillende.

Til Held for Byen havde den paa den Tid den altid virksomme Borgmester Carøe, og han gjorde Udvej for Penge til at købe en Skolebygning for; han indsamlede frivillige Bidrag hos Borgerne, og en rig Enke efter Kancelliraad Stenfeld gav et Bidrag paa 200 Rigsdaler; Niels Brock i København gav ligeledes 200 Rigsdaler, og et Laan paa 1,957 Rigsdaler blev stiftet. Man fik saa mange Penge samlet, at man kunde købe Bygningen paa Nytorv, det nu restaurerede Helligaandshus, og indrette Bygningen til Skolebrug, og ved Reskript af 27. Juni 1781 gaves Forsikring om Skolens Bestaaen i Fremtiden. Skolen havde paa den Tid mellem 30 og 40 Elever.

Helligaandshuset var saaledes Latinskole fra 1781 til 1857, da Randers Kommune med en Bekostning af 47,000 Rigsdaler byggede en ny Latinskole i Vestergade. Randers Byraad har gentagende fremhævet det urimelige i, at Randers Kommune skulde fremfor andre Byer, hvor der er Latinskoler, bære Omkostningen ved en ny Skoles Bygning, da det tilfulde har vist sig ved den store Tilgang til Skolen, at det vilde have været et Misgreb, om man i sin Tid havde nedlagt den. Skolen har imidlertid henholdt sig til Overenskomsten 1781, og vi har saa i Randers det Tilfælde, at vor By alene blandt Danmarks Byer har bygget Statskole for Staten.

Gaden forbi Helligaandshuset, der bar Navnet Helligaands-
gyde, kom ved Forandringen til at hedde Skolestræde, og selve Bygningen blev kaldt den gamle Latinskole. Denne Navneforandring bevirkede, at Borgerne i Byen, der ikke kendte de historiske Forhold, med Iver modsatte sig Bygningens Restaurering, idet de paastod, at denne gamle „Skidtkasse“ aldrig havde været et Helligaandshus.

ST. MORTENS KIRKE OG DET SCHEELSKE KAPEL

Af de gamle Kirker i Randers er kun St. Mortens Kirke tilbage. Denne Kirke har nærmest været Helligaandsbrødrenes Kirke. Omtrent 1500 under Kong Hans er Kirken helt eller delvis bleven ombygget, hvad en Indskrift i Kirken tyder paa. Kirken er undergaaet Forandringer, ved hvilke man ikke stedse har haft Øje for Bygningsstilens Bevarelse; men indvendig er Kirken en af de rummeligste og skønneste i Landet. Kirken havde intet Taarn før 1795, da det nuværende Taarn blev bygget, idet Petri Klokketaarn blev nedbrudt og Klokkerne, der herfra i Aarhundreder havde lydt over Byen, blev ført til St. Mortens Kirke. Dette Taarn er alt andet end skønt, det mispryder Kirken og burde erstattes med et andet, hvad jeg har taget Ordet for baade i Byraadet og i Pressen; men Kirken ejer ingen Midler dertil, og mit Forslag om, at der aarlig skulde bevilges et Beløb indtil Summen var samlet, fik ikke Tilslutning.

Kirken havde oprindelig en gammel Altertavle fra den katolske Tid, der blev anset for et Kunstværk. Den rige Legatstifter Niels Brock vilde imidlertid forære sin Fødeby en ny Altertavle i Stedet for den gamle, der efter hans Skøn trængte til Fornylse. Man antog saa, den gamle Altertavle kunde være god

rok til en Landsbykirke, og at den saa passende kunde foræres til Hald Kirke norden for Randers. I Hald Kirke har man saa den smukke Altertavle, der havde prydet St. Mortens Kirke, medens St. Mortens Kirke fik en Altertavle, der ikke har noget med Kunst at gøre. Kirkeinspektionen for St. Mortens Kirke har gjort Forsøg paa at faa den gamle Altertavle tilbage; men Beboerne i Hald mener, den er god nok til dem.

St. Mortens Kirke var indtil for faa Aar siden tillige Kirke for Vorup; men Byen har nu sin egen Kirke.

Indtil 1801 stod ved den søndre Side af Koret i St. Mortens Kirke et Begravelseskapel. Byggepladsen dertil blev ved Magistratens Skøde af 14. Februar 1615 overdraget til Lehnsmanden Eske Brock med den Rettighed, at han og Slægt maatte have en Indgang gennem Muren og ind til det Kapel, han derved agtede at bygge. Kapellet blev bygget, og 1627 betalte Eske Brocks Svingersøn, Jørgen Scheel, Befalingsmand paa Kalø, 300 Rigsdaler for en Byggeplads af 12 Alens Længde og 12 Alens Bredde. Den mægtige adelige Familie har imidlertid fundet, at dette Kapel var for lille; thi 1639 lod Eske Broks 2 andre Svingersønner, Thyge Brahe til Haastrup, Befalingsmand paa Trygvælde, og Frants Lykke til Overgaard samt Jørgen Scheels Enke, Jytte Brock, nedtage det forrige Kapel og opføre et nyt, som kostede 2,500 Rigsdaler og følgelig har været en ret anseelig Bygning; desuden fik Magistraten 30 Rigsdaler for den større Grund.

Familien havde imidlertid en Del Bryderi med Kapellet, det forfaldt jævnligt, krævede kostbare Reparationer, og Kirkeinspektionen synes heller ikke at have set med venlige Øjne paa dette Kapel, der ikke gemte Ligene af ansete borgerlige Familier, men af Adelige, som, naar undtages Eske Brock, var Borgerskabet uvedkommende. Dertil kom, at Familien Scheel, Gl. Estrup, havde indrettet sig en særlig Familiebegravelse i Auning Kirke, og Grev Jørgen Scheel, der i lige Linie nedstammede fra Eske Brocks Svingersøn af samme Navn, bestemte sig da til 1801 at overlade Kapellet til Nedbrydelse til Kirkeinspektionen, dog paa den Betingelse, at Magistraten skulde besørge de Lig af Familien, som stod i Kapellet, nedsatte der med en passende Inskription. Kapellet blev derefter solgt til Nedbrydelse, og af de deri staaende Ligkister blev 8, som man fandt hørte til den Scheelske Familie, begravede i selve Kapellet. Det ses nemlig, at der i senere Aar var adelige Familier, som ikke hørte til Slægten, der havde faaet

Lov at indsætte deres Afdøde i Kapellet. Disse den Scheelske Slægt uvedkommende Lig blev begravede under Kirkens Gulv lige ved Kirkens Mur. Ved en Reparation af denne for omtrent 30 Aar siden, blev der saa megen Aabning, at jeg med stor Anstrengelse kunde komme ind til enkelte af de der nedsatte adelige Lig og se de overmaade sirlige med Ruslæder beklædte Ligkister og med Gravskrifter, der lovpriste de Afdøde i høje Toner. Der blev nedsat i Kapellet 8 Adelige, deriblandt Jørgen Scheels Hustru, Jytte Brock. At hun kom til at ligge der, skyldes ifølge Stadfelds Meddelelse en Fejltagelse. Den yngre Jørgen Scheel vilde have sin Stammoders Lig ført til den Scheelske Familiebegravelse i Auning Kirke. Da Kapellet blev nedrevet og Ligene begravede, viste det sig, at Jørgen Scheels Hustru Lig stod i Kapellet, medens Liget af hendes Søster, Elisabeth Brock, savnedes. Der maa altsaa være sket en Forveksling; Frants Lykkes Hustru er kommen til at hvile i Auning Kirke, og Jørgen Scheels Hustru ved Siden af St. Mortens Kirke i Randers.

FRUE KLOSTER OG KIRKE OG FORENINGEN MED MARIAGER KLOSTER

Frue Kloster og Frue Kirke laa begge paa Raadhustorvet, Klostret ved den vestre og Kirken ved den østre Side af Nørregade. Frue Kloster var det ældste i Randers, da det er opført i det ellefte Aarhundrede. I det femtende Aarhundrede blev Nørre Kloster i Glenstrup Sogn nedlagt og flyttet til Mariager, hvor et nyt Kloster oprettedes; Nonnerne fra Frue Kloster i Randers tiligemed Klosterets betydelige Ejendomme skænkedes da til det ny Mariager Kloster. Det krævede ikke ringe Anstrengelse at tilvejebringe en ny Stiftelse af det Omfang, som der her var paa-tænkt, og som efter den hellige Birgittes Bud fordrede Plads for 60 Nonner og 25 Munke; men 1468, da den store Klosterkirke var under Opførelse, var Forholdene allerede forlængst ordnede. I 1440 tog Klosteret Lovhævd paa sine umiddelbare Enemærker, deriblandt foruden Voldum Mark, som tidligere er omtalt, Engene ved Randers Fjord, Tjærbyholmene, Landkær, Randers Kær samt Tranholm, samt alt det Gods, der havde tilhørt St. Hans Hospital. Desuden fulgte med Glenstrup Kloster store Ejendomme, som ved Limfjordens Indløb strakte sig mellem Viborg Domklosters og Vitskøls Gods. Dertil kom, at i de hundrede Aar, Klostret bestod, modtog det mange rige Gaver af Adelsfolk for Opta-

gelse i Klostret, saaledes af Slægterne Rosenkrantz, Krumpen, Lykke o. fl.

Endda var Mariager Kloster ikke tilfreds. Kristian den Første havde tilkendt Klostret alle de Jorder, der paa nogen Maade kunde sættes i Forbindelse med Frue Kloster; men der gjordes ogsaa Fordring paa Grundene, hvorpaa Klostret og Kirken stod; men i denne Strid gav Kongen Borgmester og Raad Medhold; men der tilføjes i Dommen, at Kongen vilde give Klostret Vederlag paa anden Maade, saa dettes Ret i Virkeligheden anerkendtes.

Frue Kloster blev nedreven; men Frue Kirke vedblev at benyttes indtil Reformationen, da man i Randers som andet Steds søgte at indskrænke Kirkernes Antal.

Paa Klosters Grund indenfor Nørreport opførtes flere Bygninger, saaledes Paaskesønnernes berømte Gaard, hvis Levninger endnu findes i Hjørneejendommen ved Torvestræde, kendelig ved de dybe Kældere og tykke Mure. En Fløj af Frue Kloster staar endnu paa Raadhustorvet, kendelig paa Trappegavlen, i den Ejendom, der tilhører Tobaksfabrikant Dommerby.

Frue Kirke stod østen for Nørregade, og denne med sin Kirkegaard indtog Pladsen fra Lille Torv og ned til Raadhustorv. Man har tidligere været tilbøjelig til at antage, at der ved Raadhustorvet laa 2 Kirker, idet der nævnes baade Frue Kirke og Petri Kirke; nyere Undersøgelser har imidlertid godtgjort, at dette ikke var Tilfældet. Der fandtes i de ældre Kirker ikke Taarne, da Kirkeklokker først senere indførtes, og da blev der først bygget Klokketaarne, der fik kirkelige Navne. Ved Frue Kirke byggedes et Peters Klokketaarn, der efterhaanden gav Frue Kirke Navn af Peterskirken.

Taarnet, som stod paa den Plads, hvor nu Handelsbankens ny Bygning findes, stod indtil 1795, da som før bemærket St. Mortens Kirke fik Taarn, hvortil Klokkerne blev ført. St. Peters Taarn tilligemed Taarnene paa Graabrødre Kirke og Klemens Kirke samt Randers Bro gav Randers sit Byvaaben: 3 Taarne og en Bro.

St. Laurits Kirke, eller som den oftest nævnes, St. Laurits Kapel, laa paa St. Laurits Bakke, hvor nu Tinghuset er bygget. Kirken blev nedbrudt 1520 paa Grund af Brøstfæld, og Menigheden henvist til St. Mortens Kirke. Den derved liggende Kirkegaard vedblev dog at benyttes indtil 1812, da Kirkegaarden østen for Byen toges i Brug. Pladsen henlaa da som Have indtil 1859, da Grunden toges i Brug til en ny betydelig Bygning, nemlig Tinghuset. En Gravhøj ude paa Kirkegaarden bagved

Ligkapellet gemmer de dødes Ben, som kom frem ved Sløjfning af Pladsen.

Klemens Kirke laa mellem Middelgade og Brødregade; dens Taarn stod ved den søndre Side af Gyden, som derved fik Navnet „Taarngyden“.

HELLIGAANDSKLOSTRET OG ST. JØRGENS HOSPITAL

Et meget betydningsfuldt Kloster var Helligaandsklostret. Helligaandsbrødrene bar paa deres Dragt et Kors og en Due og nævnes derfor ofte Duebrødrene; deres Gerning var at hjælpe Syge og hjælpeløse; deres Kloster laa nær ved St. Mortens Kirke, der var Helligaandsbrødrenes Kirke.

De saakaldte St. Jørgens Hospitaler var oprettet af Johannitterordenen, der bar Navn efter Johannes den Døber; de tog sig af Spedalske og syge, som ikke egnede sig til Pleje i Helligaandsbrødrenes Sygehuse; lævrigt stod Ordenen Helligaandsbrødrene nær. Disse Hospitaler laa stedse udenfor Byerne, og St. Jørgens Hospital i Randers laa Vesten for Byen. Der hørte et Kapel dertil, og dette laa sønden for Gudenaas oppe under Vorup Bakker, altsaa saa afsides som muligt, uden Samkvem med andre end Ordensbrødrene.

Ved Reformationen blev der ikke vist nogen Skaansel over for de katolske Institutioner; selv de mest nødvendige og uundværlige maatte miste deres Gods, uden at den rovbegærlige Adel, der tilrev sig Godset, satte noget i Stedet.

Der foreligger ikke nogen Beretning om den Tilstand, der skabtes her i Randers, da Helligaandsbrødrenes og Johannitternes Kloster blev nedlagt og berøvet de Midler, hvormed de havde virket; men det hedder i en Fundats for det Kloster, som man i Viborg oprettede til Erstatning for deres nedlagte St. Hans Kloster: „Det var en Selvfølge, at Byens protestantiske Borgere maatte tænke paa at drage Omsorg for deres Fattige og Syge, da de havde i deres By liggende mange arme og syge Mennesker med afskyelig Sygdom og liggende paa Gaden om Natten og Dagen blandt Svin og andre uskellige Kreaturer.“ Forholdene har formodentlig ikke været bedre i Randers; men der foreligger ingen Oplysninger derom.

RANDERS HOSPITAL

Der maatte sættes noget i Stedet for Helligaandsbrødrenes Virksomhed i det hele, og Kristian den Tredje stiftede det nuværende Hospital i Randers ved Fundats af 1558. Helligaandsbrødrenes Gods var skænket bort, der maatte tillægges det ny Hospital en Del Tiende og Jordegods. der blev saaledes tillagt Hospitalet Tiender af Onsild, Nørhald, Gjerlev, Støvring, Galten, Rougsø, Sønderlyng, Lysgaard og Hads Herreder, og da der til Frederik den Anden under hans Ophold paa Dronningborg Slot fremkom Klage over, at de Fattige i Hospitalet manglede Ildebrændsel, bestemte han, at Hospitalet skulde have og nyde „fri Lyngslet og Tøvegravning“ paa Asferg og Klejtrup Mark, ligesom det tidligere Hospital havde haft. Denne Ret bortfaldt ved Krongodsets Salg, da Hospitalets Ret ikke blev paataalt, da Jorderne gik over til Selveje.

Hospitalet skulde være for Aarhus Stift, og det skulde kunne optage 100 gamle og skrøbelige Personer samt udele Understøttelse til Trængende udenfor Hospitalet; endvidere skulde det være i Stand til at optage uhelbredelige Sindssyge, altsaa ogsaa erstatte St. Hans Hospital. Denne Forpligtelse har Hospitalet senere frigjort sig for ved en Overenskomst med Sindssygeanstalten ved Aarhus. Til Hospital indrettedes den saakaldte Provste-gaard, der laa paa den Plads, hvor nu Hospitalet ligger. Til Hospitalet hører en lille Kirke, og 1. residerende Kapellan er tillige Præst ved Hospitalskirken.

Man fortalte i sin Tid en Anekdote om Præsten, der ikke var i Stand til at holde sin Tiltrædelsesprædiken; han var meget lille og uanselig, og Provsten, der skulde indsætte ham, prædikede da over den Tekst: „Her er en liden Dreng med 5 Brød og 2 smaa Fisk.“ Den ulykkelige Præst troede, at Fisken var særlig møntet paa ham og hans Person, og han var ikke i Stand til at holde den Prædiken, som længselsfuldt blev ventet.

GRAABRØDRE KLOSTER

Graabrøde Kloster laa mellem Brødregade, der har Navn efter det, og Frederikspladsen, saaledes at Graabrøde Kloster og Graabrøde Kirke samt Graabrøde Kirkegaard har indtaget Pladsen, der laa derimellem. Graabrødrene var Tiggermunke og bar en graa Dragt, hvorefter de bar Navn, undertiden benævnes

de Barfodsmunke, fordi deres Fødder var nøgne. Klostret bestod fra 1236 indtil 1530, da Frederik den Første uden Lov og Hjemmel gav det til Mogens Gøe, som udjog Prioren og samtlige Munke. Vi har endnu nogle Udtalelser af Klosters Munke, som giver os et Billede af, hvorledes man paa Reformationstiden optraadte overfor Klostrene og deres Beboere. Munkenes endnu bevarede Efterretning lyder saaledes:

„Efter at vore Brødre i Randers mange Anstødsstene var lagte i Vejen, kom Mogens Gøe, Kætrenes Patron og Velgører og selv den største Kætter, med et Brev fra Kong Frederik, ifølge hvis Indhold vore Brødre skulde indrømme ham deres Kloster, som Kongen havde skænket ham for hans Tjenester i Stedet for det Flensborgske, som var bleven ham givet; men hvilket han igen havde afstaaet. Denne sendte da Byfogden til Pater Guardian, Johannes Jardou, og lod sige ham, at han ikke gav længere Betænkningstid end til næste Søndag. Om Søndagen kom han selv igen og blev da indladt af den forræderiske Broder Hennechino, hvorved han blev bestyrket i sin videre Paastand, at han ligefrem sagde til Klosterbrødrene: „indtil I gaar, maa jeg forblive her og sætte min Pot til Ilden med Eders“, og derved blev det, han beholdt Pladsen og drev Munkene bort.“

Det fremgaar af Munkenes Beretning, at han med Bitterhed omtaler Forræderen Hennechino, der indlod Mogens Gøes Mandskab, da han kom og vilde tage Klostret i Besiddelse. Klostrene havde tykke Mure og stærke Porte, og der er sikkert udkæmpet Kampe om Klostrene, som Historien ikke har bevaret for os. I hvert Fald fremgaar det klart af foranstaaende Beretning, at Graabrødrene i Randers ikke havde været villige til at overgive sig uden Kamp.

Faa Aar efter at Klostret var kommen i privat Eje, er det igen kommen i Kongens Eje, og Kristian den Tredje opførte paa dets Plads et Slot, som han kaldte Dronningborg Slot, og som han gav Dronning Dorthea til Enkesæde, og hvortil det ogsaa benyttedes, idet Dronningen i de 12 Aar, hun overlevede Kongen, boede skiftevis paa Dronningborg Slot og Koldinghus. Sandsynligvis er en Del af Klosterbygningen bleven staaende og benyttet til forskelligt Brug.

Kongen holdt flere Gange Herredage paa Slottet i Randers, hvilket ogsaa var Tilfældet med Frederik den Anden; men iøvrigt blev Slottet benyttet til Bolig for Lehnsmændene, hvortil det toges i Brug efter Dronningens Død.

DRONNINGBORG SLOT

Efter Enevoldsmagtens Indførelse blev Dronningborg Slot med sit betydelige underliggende Jordegods solgt til en Tysker Peder Spreckelsen, hvis Husholderske var den berygtede Bodil Steens, hvis Navn endnu nævnes med Afsky i Randers*).

Fra Poul Brede Grandjean er yderligere meddelt om Bodil Steens:

„Skønt Bodil Steens altsaa ikke blev overbevist om at have villet forgive Niels Pedersen Skjødt, holdt Troen paa hendes Skyld sig rodfæstet i mange Aar; i Overjægermester Grøns Designation over Skovridere i Danmark 1731 anføres nemlig: Skovrider norden Randers, Niels P. Skjødt haver ingen anden Skov til Opsyn end nogle faa Træer ved Terp og en Lund ved Bjellerup Ladegaard, Seerup Lund, som en Skovfoged har Opsyn med, var fast ingen Skovrider der nødig; men Hans kongelig Majestæt, salig og højlovlig Ihukommelse, haver af sær kongelig Naade hannem dertil beskikket, formedelst han af den famøse Bodil Steens, som tjente begge afgangne v. Spreckelsen i Randers, var tilbragt Gift, som sidder hannem endnu i Lemmerne.“ Skjødt levede altsaa, om end stadig lidende, over 25 Aar efter, at han havde drukket af den mistænkelige Prændevin.

Traditionen her i Randers tillægger Bodil Steens mange Forbrydelser, der ikke kom for Retten; blandt andet paastod man, at hun fødte Spreckelsen flere Børn, som hun dræbte, saasnt de kom til Verden.

DOMINIKANERNES KLOSTER

Der er tidligere omtalt Dominikanernes Skole, som blev Latinskole og derfor vedblev at bestaa, efter at de øvrige Kloster-skoler var nelagt. Dominikanernes Skole laa ind mod St. Mortens Kirkegaard, det nuværende Kirketorv, og Dominikanernes Kloster maa antages at have ligget paa den Plads, hvor nu Konsul Abildgaards Gaard ligger ved Torvegade. Præsten Ursin fortæller i sin Beskrivelse af Viborg, at 1246 mødte i Randers til en Forsamling af danske Dominikanere Peter Hartbo paa det viborgske Klosters Vegne; man tør maaske deraf slutte, at Do-

*) Se Artiklen „Bodil Steens“ af Kammerherre G. Steemann i Historisk Aarbog for Randers Amt 1908, Side 53—87.

minikanerklostret i Randers har nydt megen Anseelse, eftersom dette blev valgt til Mødested for Klosterordenens Udsendte.

Dominikanerordenen blev stiftet 1208 for at udbrede Kristendommen og forsvare den. Ordensdragten var en hvid Klædning med en sort Kappe over, deraf Navnet Sortebrødre. Dominikanerne var ligesom Graabrødrene Tiggermunke.

BEGRAVELSESPLADSER I ÆLDRE TIDER

Det er tidligere berørt, at inde i Byen fandtes Kirkegaarde, de skal her nævnes i Sammenhæng. Der var Kirkegaard omkring St. Mortens Kirke, det nuværende Kirketorv. Graabrødre Kirkegaard langs med Slotsgade ud mod Frederikspladsen; Petri Kirkegaard laa ind mod Raadhustorvet, og St. Laurits Kirkegaard paa Pladsen, hvor Tinghuset er bygget; overalt støder vi paa de Dødes Ben ved Udgravninger i Gaderne. Indtil 1812 begravdes de Døde inde i Byen; nævnte Aar blev Kirkegaarden østen for Byen under Skovbakken taget i Brug. Efter henved 50 Aars Forløb blev denne Kirkegaard udvidet med det Stykke Jord, der findes mellem Ligkapellet og Vejen forbi Skydepavillonen; 1888 maatte man anlægge en helt ny Kirkegaard længere mod Øst paa afdøde Købmand Krogsgaards Toft, og man er allerede ved at forberede sig paa en ny Kirkegaard paa den søndre Ende af Ridebanen nord for Byen; hvis Borgerne ikke indfører Ligbrænding, vil man kunne forudse den Tid, da de helt er omgivne af Kirkegaarde.

Det hedder, at naar „vi kommer derud“, er vi alle lige; men det er ikke Tilfældet, for der er flere Klasser Jord og Frjord, alt eftersom de Efterladte formaar at ofre til Præst, Degn, Graver og Gravsted. Tidligere blev Selvmordere begravede uden for Kirkegaardsmuren. Da Kirkegaarden under Skovbakken første Gang udvidedes, blev Kirkegaardsmuren flyttet ud til Vejen; Selvmorderne kom nu til at hvile i første Klasses Jord, og paa den Maade fik de Æresoprejsning. Da man grov nye Grave, kunde det ses, at Selvmordere var nedlagte i det Tøj, de havde baaret, da de begik den fortvivlede Handling at gaa ud af Verden uden at være kaldet, og det kunde ses, at Militæret havde afgivet et betydeligt Kontingent til Selvmordernes Antal; nu kom deres jordiske Levninger til at hvile sammen med Bedsteborgernes.

Dette med de forskellige Klasser i Rang efter Døden er en Levning fra den Tid, da selve Kirken brugtes som Begravelses-

plads. Den fornemme Del af Befolkningen købte Gravsteder inde i selve Kirken; den jævne Borgerstand søgte sig Gravsteder saa nær Kirken som muligt, og naar der saa kom Klokkeringning, megen Salmesang og en lang Præstestab, kunde dette endda henregnes til en „hæderlig Begravelse“; de Fattige maatte nøjes med Gravsteder nær Kirkegaardsmuren, og endda der kunde der „hviles i Fred“. Selvmorderne blev nedlagte uden for Kirkegaardsmuren, de „spøgte“ efter Døden, og derfor var Kirkegaarden et Sted, man nødig besøgte i den sene Aftenstund og under ingen Omstændigheder ved Midnatstide. At ansete Borgere undertiden valgte sig Gravsteder udenfor Kirke og Kirkegaard paa større Pladser, der havde været dem kære, vil der senere blive anført Eksempler paa.

Med Hensyn til Begravelsen i selve Kirken, da gjaldt Bestemmelserne i Recessen, hvori det hedder: „Det, som gives af Grave i Købstæderne, skal betales efter Pladsens Lejlighed, i Kor eller udenfor, oppe i Kirken eller neden. Hvor Kirkens Gulv aabnes, der gives til Kirken, om en Grav hannem tilhører, noget, eftersom billigt kan være, i Besynderlighed om Kirken trænger til en Understøttelse. Ej maa nogen nyde mere end et Lejrsted, ej heller gøres Forskel paa Kister, men gives lige for Fyr- eller Egekister at nedsætte; ej maa nogen sælge nogen Begravelse, hvor de maa sælges, uden Kapitelens, Borgmester og Raads Samtykke; dog nyder Præsten og Kirkeværgerne fri Begravelse i Kirken, om de i Bestillingen bortkaldes.“

Der har lige ned til vor Tid været gjort Forskel paa fuld Ringning og halv Ringning ved Begravelse, alt eftersom de Efterlevende vilde ofre derfor, og derom hedder det i Recessen: „Det, som af Klokkerne gøres i Købstæderne, betales, saa at af dem alle gives nogle Dalere, af Søndagsklokken efter enhver Byes Vilkaar, en Daler eller to; Søndags gemene Klokke haver de Fattige fri uden Betaling.“ Den sidste Bestemmelse har man forlængst strøget. Fattige begravnes uden Klokkeringning.

De gamle Kirkeregnskaber viser os, hvorledes disse Bestemmelser om Begravelser i Kirkerne fulgtes og hvor meget der betaltes for Gravsteder. Skade at saa mange af disse Regnskaber er forsvundne.

Apoteker Johan Jørgensen Strop — vistnok den første Apoteker i Randers, der boede paa Raadhustorvet — betalte 20. August 1642 for sin Hustrus Nedsættelse i Kirken med en Egekiste 20 Sletdaler. Under 24. Juni 1659 hedder det i St. Mortens

Kirkes Regnskab: Annammet for salig Jørgen Jørgensen Apotekers Ligs Nedsættelse i St. Mortens Kirke 14 Sletdaler, endnu annammet for to af St. Mortens Kirkes Lys, for det, som blev brændt af dennem paa Alteret, imidlertid der blev prædiket over det salig Lig, hvad Kirkens Love fordrede

Købmand Peder Gjerløv, der er Stamfader for Slægten Gjerløv i Danmark, var gift med Apotekerens Datter, og han betalte til St. Mortens Kirke 1667 for et Barns Lig at nedsætte i Kirken 14 Rigsdaler og for Lysene, der brændte paa Alteret, 1 Rigsdaler; 1679 blev Graven aabnet for endnu et Barn at nedsætte, hvilket betales med 3½ Sletdaler; 1692 døde Peder Gjerløvs Hustru, og han betalte for hendes Lig at nedsætte i Gravstedet 14 Rigsdaler samt for Lysene 2 Rigsdaler; 1703 døde Peder Gjerløv, og der er betalt til St. Mortens Kirke 14 Rigsdaler for Liget at nedsætte, for Lysene paa Alteret 2 Mark, for Piniken 4 Skilling og for Klokkerne paa Dødsdagen 3 Sletdaler 4 Skilling. Piniken var en lille Klokke, som benyttedes under Højtideligheden ved Nedsættelsen, og Klokkeringningen paa Dødsdagen brugtes kun, naar det var en meget anset Mand, der var død.

Det har ikke været ualmindeligt, at Borgere allerede i deres Levetid købte sig Gravsteder i Kirken. Lige indenfor Døren til Venstre i St. Mortens Kirke ligger en stor Ligsten, der bærer Købmand Hans Nielsen Bays og Hustru, Mariane Jørgensens Navne; Hustruen døde 1780 og blev begravet i Kirken; men Købmand Hans Nielsen Bay, der ejede Gaarden paa Hjørnet af Søndergade og Østre Grave, levede indtil 1831 og blev begravet paa Kirkegaarden østen for Byen

GADERNES TILSTAND I ÆLDRE TIDER

De mange Kirkegaarde i Byen og Begravelser i Kirkerne kunde ikke andet end forvolde Uhygge; men der var mange andre Forhold, der virkede i samme Retning. Det kunde være af Interesse at give en Skildring af Tilstanden i Randers gennem Middelalderen; men Materialet dertil mangler, idet Randers ikke som forskellige andre Byer har bevaret de gamle Brevskaber, som kunde give Oplysning i saa Henseende. Vi ved imidlertid, at Forholdene var nogenlunde ens i alle Købstæder, saa de Oplysninger, vi har fra andre Byer, ogsaa gælder for Randers. Naar vi ser de smaa Skovpartier i Randerseggen, Dronningborg Skov,

Bøgelund, Nymølle Skov med sine endnu bevarede Ulvegrave og flere Buskadser paa Skrænter, der ikke dyrkes, saa er dette Dele af det store Skovareal, som tidligere beherskede en stor Del af Midtjylland, og saa ved vi ogsaa, at her som i de øvrige forsvundne store Skove i Landet har Ulve, Vildsvin og Hjorte haft deres Hjem, og her har Randers Borgere ladet deres store Besætning af Svin oldenføde. Det var en utrolig Mængde Svin, der holdtes i Middelalderen, det var Borgernes Rigdom, og derfor hedder det ogsaa fra den Tid: „lad det dig ikke gøre hoven, at du har mange Svin i Skoven“; man vurderede paa de Tider Skovenes Værdi efter det Antal Svin, de kunde oldenføde, og at dette ogsaa gjaldt i Randers, viser Bestemmelsen i Eske Brocks Lehnsvrev fra 1597, da han ansattes som Lehnsmand over Dronningborg Lehn. I Lehnsvrevet paalægges det ham, at med Hensyn til Oldensvinene skal i „Regnskabet aarligen indskrives, hvor mange de ere, og hvad Oldengælden anbelanger, skal dermed saaledes ind i Regnskahet forholdes, at hos hver Mands Navn, som Svin paa Kronens Skove indlægger til Olden, skal antegnes, hvor mange Svin hannem til Olden af Lehnsmanden bevilget bliver.“

Det var imidlertid ikke hele Aaret, at Svinene kunde leve i Skovene, de maatte tages ind til Byerne, hvor man daarligt havde Plads til dem, saa Gaderne maatte benyttes som Svinesti. Regeringen udstedte det ene Forbud efter det andet mod den Uskik, at Svinene færdedes paa Gaderne og tog Ophold der; men lige meget hjalp det, og hvor skulde man ellers have dem.

Midt i det sekstende Aarhundrede blev det i Aalborg forbudt, at Svinene maatte færdes paa Gaderne paa andre Tider, end naar de fra Hjemmet gik ud i Skoven eller fra Skoven hjem igen; men Bøden for hvert Svin, der blev truffet paa Gaden, var kun 1 Skilling i Løsepenge; desuden tillodes det, at nykøbte Svin eller Svin, der var syge samt So med Grise, der var for spæde til at vinde med Hjorden, maatte gaa paa Gaden, og saa kan man nok gaa ud fra, at ethvert Svin, der fremtidig blev antastet, er gaaet ind under Benævnelsen sygt eller nykøbt. Troels Lund fortæller, at i Helsingør havde man anlagt Svinestier paa selve Gaden paa de private Fortove, hvor afdelte Rum under Vinduerne tjente Svinene til Hjem og Husets Beboere som Skarnkister; men det var netop, hvad der fandt Sted i Almindelighed i Købstæderne og selvfølgelig ogsaa i Randers. Samme Forfatter fremhæver ogsaa Befolkningens Hang til at betragte

Gaden som den Plads, hvor man med fuld Ret henkastede alt, hvad man ikke ønskede at beholde i Huset: Affald, Aske, gammelt Halm og hvad værre var. Naturligvis har Forholdene ikke været anderledes i Randers end i andre Bye, og derfor har pestagtige Sygdomme ogsaa hærget der som andet Steds; i Familien Bays Stamtavle findes saaledes optegnet, at 1629 døde Jens Bays Karl af Pest og ligesaa Anne Baysdatter.

SPIDSRODSSTRAF, RAKKEREN, GALGEN, FÆKULEN

Randers er nu omgivet af ret pæne Anlæg, men disse er anlagt i det sidste Aarhundrede. Hvor nu Skovbakken findes, var nogle Grusbakker, hvor Militæret holdt Skydeøvelser, og paa den beplantede Trekant uden for Amtmandsboligen stod et lille Ridehus, hvor den barbariske Spidsrodsstraf ofte er bragt i Anvendelse. Paa Skrænten ovenfor Ridepladsen bag Rekrutkasernen var Rakkerens Plads. Der gjorde den af alle foragtede Bestillingsmand det af med syge og udelevede Heste. Det var et helt Skuespil for Ungdommen, naar Rakkeren stod opstillet paa Skrænten med sin lange Kniv foran det dødsdømte Dyr, som blev ført frem af hans Medhjælper. Med sikker Haand jog han Kniven ind i Dyrets Bringe. Dette gjorde et Spring fremad mod Rakkeren, der behændig sprang til Side, medens Dyret styrtede ned ad Skrænten, hvor Rakkeren fuldførte sit Arbejde med Flaaning og Afkogning af Hestefedt, der anvendtes til Vognsmørelse. Den sidste Rakker i Randers boede i Fabrikstræde, og der blev Drengene sendt hen at købe Hestefedt; de havde opdaget, at de kunde drille Rakkeren med at forlange „Rakkerfedt“; men saa maatte de hurtigst muligt forsvinde, ellers vankede der Smørelse af en anden Art. Drengene fandt da paa, naar de var ude af Døren, at spørge efter, om det nu ogsaa var rigtig „Rakkerfedt“, de havde faaet, og det var da evigt Spænd for dem, naar Rakkeren forfulgte dem et Stykke hen ad Gaden og lyste sin Velsignelse over dem. Det var en hel Fryd for gamle Folk, da jeg kom til Randers, at fortælle mig om deres Bedrifter i Drengesalderen og om, hvad de ellers kunde huske fra deres Ungdom.

Kagstrygning fandt Sted nær Rakkerkulen, senere i Dalen paa Flintebjerg, hvor nu Thepavillonen findes. Synderen blev afklædt til Bæltstedet, fik begge Hænder bundne over sit Hoved til en fastliggende Stang, hvorefter Bødlen tildelte ham eller hende et vist Antal Slag paa det blotte Legeme med et stort Ris.

Paa Bakken vesten for Byen, nuværende „Vester Altan“, stod i tidligere Tider Galgen oprejst, og mangen Tyv har dinglet der til Skræk og Advarsel for andre. Lige neden for paa Pladsen, hvor nu Byggeforeningens Huse er, blev 1667 nedgravet de fleste af Byens Kreaturer, der døde af Kvægpest. Pladsen er derfor ned til Nutiden benævnet „Fækulen“. Kadaverne af de døde Heste blev nedgravet i den saakaldte Rakkerkule, og da Ridebanen blev anlagt, blev mange Læs Ben kørt til Havnen og indskibede til England for at males til Benmel.

Man maa senere have antaget, at saavel denne Plads som „Fækulen“ og Galgebakken kunde ved at blive blottet udbrede Sygdomme; thi 1827 udstedte Borgmester Neckelmann saalydende Bekendtgørelse: „Ifølge det kongelige danske Kancellis Skrivelse bekendtgøres, at „Rakkerkulen“ uden for Byens Østerport, „Fækulen“ og Kulen i Galgebakken, hvori der skal være nedgravet Ben af Kvæg, som i Aaret 1767 er omkommen af den da herskende Kvægsyge, ej maa aabnes, og at Overtrædelse heraf vil have Straf til Følge.“

BØRNEKOPPERNE

De ældre Kirkebøger viser, at Børnekopperne i tidligere Tider har bortrevet en Mængde Børn her i Randers som andetsteds. I de sidste Maaneder 1709 døde 52 Børn af Kopper; 1723 døde 67 Børn; 1731 døde 90 Børn, 1738 døde 93 Børn; 1741 døde 91 Børn; 1770 døde 82 Børn; 1773 døde 83 Børn, og i Aaret 1779 døde 130 Børn, de allerfleste af Kopper; i de øvrige Aar er Antallet noget mindre, men dog betydeligt.

Den store Mængde Dødsfald blandt Børnene forhindrede naturligvis Folkemængdens Forøgelse; denne kunde kun finde Sted ved Indvandring fra Landet. Om Forholdet mellem fødte og døde paa de Tider, Kopperne grasserede, anfører Stadfeldt: I de 10 Aar fra 1771 til 1780 fødtes der i Randers 927 Børn, medens de dødes Antal var 984; fra 1780 til 1790 fødtes 1,027 Børn; de dødes Antal var 1170; fra 1791 til 1800 fødtes 1197 Børn; men der indtraf 1228 Dødsfald.

BESKATNING I KRIGSTIDER

Købstædernes Beskatningsforholde har i tidligere Tider været helt forskellige fra Nutidens. For at kunne bedømme Værdien

af de Skatter, der udskreves i Krigstider, skal anføres følgende: indtil 1602 gjaldt en Rigsdaler 64 Skilling; dens Værdi blev da forøget til 66 Skilling, 1609 til 68 Skilling, 1610 til 72 Skilling; 1616 til 80 Skilling, 1618 til 84 Skilling og endelig 1619 til 96 Skilling.

Kristian den Anden lod slaa en Mønt, som paa Grund af dens kantede Form kaldtes Klippinger; man var nemlig vant til den cirkelrunde Mønt; men Klippingerne saa ud som om de var beklippet.

I Frederik den Andens Tid udskreves følgende Ekstraskatter af Randers: 1565 blev Byen paalagt Krigsstyr 1400 Rigsdaler; 1566 maatte Byen udrede 600 Rigsdaler Sølv og 600 Rigsdaler i Klippinger; 1567 blev paabudt en saakaldt Madskat, hvoraf Randers skulde udrede $\frac{1}{2}$ Læst Smør, 10 Læster Øl, 1 Læst Eddike og 10 Læster Brød; paa hver Læst regnedes 12 Tdr.; en Td. Brød skulde indeholde 6 Lispund Kavringe eller 9 Lispund Skofter, som og kaldtes Ankerstokke, det samme som Skibsbrød; den øvrige Skat var 6 Tønder Smør og øvrige Varer i Forhold dertil.

1568 blev udskreven fra Randers 1200 Rigsdaler, Halvparten i Sølv og den anden Halvpart i danske Penninge; 1569 maatte Byen udrede i Ekstraskat 600 Rigsdaler, og 1570 atter 1200 Rigsdaler.

Foruden disse Krigsskatter i Anledning af den nordiske Syvaarskrig har Randers Indbyggere endvidere forstrækket Frederik den Anden med 1,000 Rigsdaler, hvilket kan ses af hans Brev, dateret Dronningborg Slot 1573, hvorved Indvaanerne fik Forsikring om, at naar Kongen med Rigsraadets Samtykke paabød nogen Skat af Købstæderne i Danmark, saa skulde dette Laan godtgøres dem i den Del, Byen tilkom at svare.

Til Krigsudrustning under Trediveaarskrigen udskrev Kristian den Fjerdes Søn, der i Faderens Fraværelse ved Hæren regerede under Navn af Kristian den Femte, 364 Rigsdaler. Det er tidligere omtalt, at Randers blev stærkt brandskattet af Fjenderne, formodentlig er dette Grunden til, at Byen har udredet mere end 188 Sletdaler 2 Mark 8 Skilling. Derimod maatte Randers udrede efter Paalæg af Kristian den Femte i Aaret 1674 i Krigsskat 4,377 Rigsdaler 1 Mark foruden den saakaldte Kobberskat, der i første Kvartal findes betalt med 170 Sletdaler 1 Skilling.

Ved Fordeling af disse Krigsskatter ses, at der var 222 Skatteydere i Randers, hvorfra de 137 regnedes til de formuende.

Under den store nordiske Krig maatte Randers hvert Aar

betale Krigsskat; 1710 betaltes 1,278 Rigsdaler, 1714 blev paalignet 3,152 Rigsdaler, samme Sum blev udredet de 2 paafølgende Aar; 1718 findes paalignet 3,733 Rigsdaler, 1719 er paalignet 3,835 Rigsdaler, medens Krigsstyret 1720 var 2,340 Rigsdaler.

Foruden disse ekstraordinære Skatter, der udskreves i Krigstider, havde Købstæderne de ordinære Skatter under forskellige Benævnelser; der var saaledes Indkvarteringsskat, Næringsskat, Kopskat, Kvægskat o. s. v.

RANDERS ÆLDRE PRIVILEGIER

Efterhaanden som Købstæderne fremstod paa Steder, hvor Forholdene var gunstige dertil, blev der af Kongerne givet dem forskellige Privilegier, der kunde være forskellige for de forskellige Byer, og som altsaa kun gjaldt for den By, hvorfor de var udstedte, om de end i meget var af samme Indhold.

Dette Forhold fandt Sted, indtil man fik almindelig kommunal Lovgivning for By og Land. Randers ældste Privilegier antages at være udstedte af Erik Menved; den samme Konge har ligeledes forundt Randers Ret til at „granske og dømme“ i alle de Sager i Byen, der angik Drab, Afhug, Saar, Ran, Vold og Bygningers „voldsomme Nedbrydelse“ eller Hærværk.

Kristoffer den Anden udstedte 1321 fra Ringsted en ny Anordning, hvorved bestemtes, at Randers i alle Sager skulde have Lov til at dømme, have sin egen Ret.

Naar Byerne saaledes fik disse Privilegier med Ret til at dømme om begaaede Forbrydelser, oprettedes de saakaldte Byretter, der gjaldt som Straffelove for hver enkelt By for sig, og følgelig kunde være strengere i den ene By end i den anden, og det er jo en bekendt Sag, at Ribe Ret var den haardeste i Landet, hvilket har faaet sit Udtryk i Kærlingens Ord til sin Søn, der hang i Varde Galge: „Tak du Gud, du kom ikke for Ribe Ret!“

De Randers givne Privilegier stadfæstedes af Valdemar Atterdag og Dronning Margrethe samt Erik af Pommern. De efterfølgende Konger søgte i deres meddelte Købstadprivilegier at værges Byernes Handel, og det blev en farlig Sag at træde deres givne Ret for nær. Kong Kristian den Førstes Bevillingsret for Randers var saalydende: „Vi Kristian med Guds Naade Danmarks, Sveriges, Norges, Venders og Gothers Konge gøre alle vitterligt, at for Os er berettiget, at der købslaas og gøres ulovlige Handele

udi Randers Fjord, Vor Købstad Randers til stor Forfang og Skade, hvilket Vi ingenlunde tilstede ville; thi forbyde Vi alle, i hvo helst de ere eller være kunde, at købe eller sælge eller ulovligt haver at gøre i fornævnte Randers Fjord, men hvo den søger for Købmandsskabs Skyld, da ville Vi, at de skulle indfare i Randers Fjord indfor Broen og drive deres Købmandsskab der for Broen, som gammel Sædvarte været haver, saafremt de ej vil miste, hvad de har at fare med. Finder og nogen herimod at gøre, da byder Vi og Eder befale og Fuldmagt give vore Borgmestre og Raad i fornævnte Randers dem at hindre og indføre i Byen og Retten.“

Kong Hans stadfæstede de givne Privilegier og udvidede dem ved følgende Bestemmelser: „Vore Undersaatte, Borgmestre, Raadmænd og Købmænd her i Jylland var nu her i Randers for Os og vort elskelige Riges Raad, her nu til Stede var, om Tvedragt dem imellem om Købmandsskab. Da efter Vort elskelige Rigers Raad mødte Vi, og tillade med det Vort aabne Brev, at hvor Vore Købmænd her i Randers komme i andre Købstæder og andet Steds her i Landet, maa de købe og haandtere deres Købmandsskab med Borgere, Gæster, Bønder og Andre, eftersom dem Behov gøres, og hvad de saa købe, maa de uhindret føre nær i Landet, hvor de ville.“

Dette Brev er udstedt under Kongens Besøg i Randers 1490. Senere 1494 udstedte samme Konge et nyt Brev, hvori det hedder: „Vi gøre alle vitterligt, at vore Borgmestre og Raad i Randers, have nu været her hos Os, berettet og klaget, at udenbys Mænd og Forprangere købe og sælge rundt omkring deres By, Fæ og andre Varer, og at derfor intet kommer til Fals paa deres Torv, dem til Skade og Forfang paa mange Maader, da have Vi af Vor synderlige Gunst undt og givet dem saadanne Friheder og Naade, at ingen udenbys Mand eller Forpranger skal købslaa paa 2 Mil paa alle 4 Sider omkring deres By, saa længe Vor Naade tilsiger; men hvo, som der vil købslaa, kan købe hos Borgere der i Byen og ingen anden. Forbydende alle, i hvo som helst de ere eller være kunne, fornævnte Vor Borgmester og Raad derimod nogen Hinder at gøre under Vor Hyldest og Naade.“

Med Kristian den Tredje var det Adelen, der kom til Magten, og de Købstæderne givne Privilegier kom i Strid med Herremændenes Interesser, eftersom disse netop drev Handel i stor Stil til stor Skade for Borgerne i Byerne og iøvrigt ogsaa for Bøndestanden. Det adelige Rigsraad sørgede for, at der ved

Stadfæstelse af Købstadprivilegierne blev taget saadanne Forhold, at disse ikke var til Hinder for Adelsens Handelsforetagender. Selve det kongelige Brev, som Kristian den Tredje udstedte, da Borgerne i Randers og øvrige Byer androg om Stadfæstelse paa deres Privilegier, er saa karakteristisk i Stil og Indhold med Hensyn til de forandrede Forhold, der var indtraadt med Adelsens Sejr over Borgerne, at det var klart, Kongen og Adelen havde Adelsvælden som Formaal. Den kongelige Bekræftelse paa Byprivilegierne lød saaledes:

„Vi gøre alle vitterligt, at Vi af Vor synderlige Gunst og Naade have taget, annammet og undfanget og med dette Vort aabne Brev tage, annamme og undfange Vores Undersaatter, Borgmestre, Raader og menige Borgere i Vor Købstad Randers, deres Hustru, Børn, Hjem, Tjenere, Gods, rørendes og urørendes, hvad det helst er eller være kan, intet undtaget i nogen Maade, og menige Randers By med alle dens Indbyggere ud og inden Vort kongelige Hegn, Værn, Fred og Beskærmelse, besynderligen at vile forsvare, beskytte, beskærme og fordagtinge til alle Rette, saaledes have Vi af samme Gunst og Naade fuldbyrdet, samtykt og stadfæstet og nu med dette Vort aabne Brev fuldbyrde, samtykke og stadfæste alle de Friheder og Naader og Privilegier, som fornævnte Randers By og dens Indbyggere af Vore Forfædre, fremfarne Konger udi Danmark naadelig undt og givne ere, med deres Fuldmagt at blive med alle deres Ord, Punkter og Artikler, som de i alle Maader indeholder og udviser, dog saa, at Vi, naar Vi vide eller kommer udi Rigens Forfarenhed, og der da findes nogle Artikler udi samme Vore Artikler, deres Privilegier og Friheder, som ere Os eller andre Vore Undersaatter her udi Riget besværlig, da ville Vi med Vort elskelige Rigens Raad have Fuldmagt samme Privilegier at forandre og revidere, eftersom det kunde være Os og Riget og andre Undersaatter lideligere og taaleligere; thi forbyde Vi alle, i hvo de helst være eller være kunde, særdeles Vore Fogder, Embedsmænd og alle fornævnte Vore kære Undersaatter, Borgmestre, Raadmænd herimod paa Personer, Hustruer, Børn, Hjem, Tjenere, Gods, rørendes og urørendes, intet undtaget paa fornævnte deres Rettigheder og Privilegier, eftersom skrevet staar, at hindre, hindre lade, møde, platze, umage eller udi nogen Maade Forfang at gøre under vor Kongelige Hævn og Vrede.“

Med denne „Stadfæstelse“ af de givne Byprivilegier, var de i Virkeligheden ophævede ved det tagne Forbehold om Ret til at forandre dem, naar det fandtes formaalstjenligt.

De efterfølgende Kongers Bevillingsbreve er omtrent enslydende; kun Frederik den Fjerdes er noget forskelligt fra de forrige Kongers, idet det hedder:

„Vi allernaadigst have fundet for godt at bevilge og anordne, at Vor Købstad Randers maa til Justitsens Administration og Befordring herefter nyde og have Landstingsret ligesom Stifternes Hovedstæder udi vort Land Nørrejyland nyde og have, saa at hvis Domme, som af Magistraten i bemeldte Randers, som enten nu er eller herefter kommendes vorder, dømme maa og skal, naar de paaankes og efter Loven er af den Værdi, direkte for vor Højesteret indstævnes og paaankes.“

ELEKTRICITETSVÆRKET

Paa Belysningsvæsenets Omraade er der i Randers siden 1906 foretaget betydelige Forandringer. 1904 opførte Randers Kommune i den nordre Bydel et Elektricitetsværk, der kostede 444,700 Kr. Det viste sig imidlertid snart, at Tilslutningen dertil var saa stor, at Værket maatte betydelig udvides, hvad er sket 1911, saa Elektricitetsværket nu har kostet over 600,000 Kr.

Den store Tilslutning af Forbrugere vil sandsynligvis ikke forbedre Rentabiliteten for Kommunen, idet Tilgangen ikke mindst skyldes Forbrugere, der har Bolig i lang Afstand fra Værket; mange af de ny Forbrugere bor saaledes paa Nørrebro, som man nu kalder Marken, og det Dronningborgske Distrikt, som Randers Kommune har paataget sig at forsyne med elektrisk Belysning, hvortil vel snart vil komme Strømmen, hvis Indlemmelse i Randers Kommune kun er et Tidsspørgsmaal — der synes for Tiden ikke at være andet i Vejen, end at Højre frygter for, at Socialisterne saa bliver Flertal i Byraadet — men paa de lange Ledninger gaar der en betydelig Del Elektricitet tabt, og Maskinkraften maa forøges i Forhold dertil.

Randers Byraad ligesom flere andre Byers Raad begik i 1853 en stor Fejl ved at give Koncession til det danske Gas-kompagni i Stedet for selv at anlægge et Gasværk, hvilken Fejl har kostet Byen store Summer, og man maatte være forberedt paa, at ud af Forholdet kom Kommunen ikke, hvis Gasværket skulde købes, idet Vurdering af helt eller halvt fortærede Rør i Gaderne vilde være en Umulighed. I 1888 valgte Borgerne et Byraad med det Paalæg, at Kontrakten med Gasværket ikke maatte fornyes, da den udløb Aaret efter. Trods gentagne By-

raadsbeslutninger af det nyvalgte Byraad, var imidlertid indflydelige Kræfter i Bevægelse, og Kontrakten blev fornyet i 25 Aar indtil 1914. Nævnte Aar vilde Gaskompagniets Eneret være forbi, og Kommunen havde da Ret til at forlange sig Gasværket overdraget efter Vurdering eller selv at anlægge et nyt. Købesummen med dens Forrentning til 1914 beløber sig til omtrent 1,200,000 Kroner, og inden den Tid maatte en stor Del af Rørene i Gaderne fornyes. Byraadet gjorde en stor Handel, om det er en god Handel er et andet Spørgsmaal; men Randers Kommune ejer i hvert Fald nu sit eget Gasværk, og Misfornøjelsen med Gaskompagniet var saa stor, at Borgerne forglemmer Kritiken over Betingelserne ved Købet af Gasværket.

OVERENSKOMST MED MILITÆRET

I Følge Overenskomst af 28. Februar 1881 mellem Randers Kommune og Krigsministeriet er Randers forpligtet til at opføre de for Militæret nødvendige Etablissementer, hvorimod Krigsministeriet paatager sig følgende Forpligtelser: Naar Garnisonsstederne fastslaas ved Lov, vil Krigsministeriet, dersom denne Overenskomst gennemføres, bestræbe sig for at søge udvirket, at Randers bestemmes som Garnisonssted for et Rytteriregiment, og at der af Statskassen tilstaas Kommunen paa dens nærmere Begæring et Laan af mindst tre Fjerdedele af, hvad kan regnes at ville medgaa til Tilvejebringelsen af Montering af de her omhandlede Rummeligheder — dertil henregnes Rekrutskoleetablisementet — til en aarlig Rente af 4 pCt. og en aarlig Amortisation af 1 pCt. af det oprindelige Beløb.

Saaframt Staten i Tiden maatte ønske at blive Ejer af det omhandlede Bygningsanlæg og Grunde, alle eller enkelte, er Kommunen bunden til at lade Overdragelsen ske for hvad Tilvejebringelsen har kostet, inklusive Indkøbsprisen for Grundene, eller hvis Kommunen ejer Grundene, der er benyttede, disse Grundes Handelsværdi paa den Tid, da de toges til den paagældende Brug.

Skulde ved Garnisonsforandring eller paa Grund af Dispositioner, som ikke er forudsatte ved den nu gældende Hærordning, Dele af Etablisementet komme til at staa ledige i et saadant Omfang eller i saa lang Tid, at væsentlig Tab i Indtægt derved paaføres Kommunen, vil Krigsbestyrelsen interessere sig for hos Lovgivningsmagten, at billig Erstatning for det lidte Tab, tilstaas samme.

Som Vederlag til Kommunen for Bygninger og Inventarium lover Militæretaten: Kommunen oppebærer saavel for Skoleetablissemnet som for de øvrige Etablissementer følgende Indtægter:

For de Lokaler, med Hensyn til hvilke Kommunerne efter Indkvarteringslovgivningen have Adkomst til delvis Indkvarteringsgodtgørelse, saasom Boliger for Underofficerer, Kaserneringslokalerne for Underkorporaler og Menige, samt Stalde, oppebærer Kommunen sin sædvanlige Andel i den af Indenrigsministeriet approberede Indkvarteringsgodtgørelse for den Styrke, der i Virkeligheden har været indkvarteret.

For de Bygninger, Lokaler, Pladser m. v., som efter Indkvarteringslovgivningen normalt tilvejebringes ved Kommunens Foranstaltning med fuld Refusion fra Statskassen, oppebærer Kommunen Godtgørelse efter Indenrigsministeriets nærmere Approbation.

For de Bygninger og Lokaler, som ikke efter Indkvarteringslovgivningen tilvejebringes af Kommunen, oppebærer Kommunen fra Krigsbestyrelsen 6 pCt. af Overslagssummen eller, dersom de tilvejebringes billigere, 6 pCt. af Udgiften.

I de Beløb, som saaledes forrentes, medregnes Udgifterne ved de foreløbige Undersøgelser og Forslagenes Udarbejdelse samt den udbetalte Byggesums Forrentning under Anlægstiden.

Udgør Lokalerne kun en Del af Bygningen, udfindes hvilken Del af Overslagssummen, eventuelt af Udgiften, der falder paa dem. Til de Lokaler, for hvilke saadan Leje svares af Krigsbestyrelsen, henregnes Undervisningslokalerne for Underkorporaler og Menige. om de end tillige benyttes af disse som Opholdslokaler udenfor Undervisningstiden.

For de Pladser, som ikke efter Indkvarteringslovgivningen tilvejebringes af Kommunen, erlægger Krigsbestyrelsen en billig Leje, som ikke maa overstige 4 pCt. af Pladsernes Værdi i Handel og Vandel paa den Tid, da de toges i Brug.

For de Boliger, der anvises Officerer og Ligestillede, oppebærer Kommunen kun, hvad der efter de gældende Regler afdrages de paagældende i Lønning paa Grund af deres Indkvartering i Hærens Bygninger.

Af Bolig for Kaserneportneren — Økonomen — i Skolekasernen med vedliggende Udsalgslokaler, svarer Staten ikke nogen Leje; men Lejen svares af Portneren, der antages og lønnes af Kommunen.

OVERENSKOMST MED TELEFONSELSKABET

Randers Telefonselskab har indtil for faa Aar siden kun haft overjordiske Ledninger; disse er jevnlige blevne beskadigede under Snestorme, hvad der har paaført Selskabet store Udgifter. Efter lange Forhandlinger mellem Randers Byraad og Jydsk Telefonselskab er under 4. Februar 1905 indgaaet en Overenskomst angaaende Nedlæggelsen af Telefonkabler i Gaderne. Underjordiske Telefonkabler maa i Almindelighed kun anbringes i Gadernes Fortov, de kunne nedlægges efter Forslag fra Selskabet, naar Forslaget er godkendt af Byraadets tekniske Udvalg.

Nedlægges Telefonkabler i Fortove, hvor der allerede findes elektricitetsførende Kabler, maa disse ikke i nogen Maade beskadiges eller forulempes.

I Tilfælde af, at Telefonkablerne kommer i Berøring med Byens Landevejsgader, maa Selskabet selv ordne det fornødne med Amtsvejvæsenet.

Telefonkablerne maa ikke fra Fortovene føres op paa Husenes Facade mod Gaden, men skulle ad underjordisk Vej føres ind i de Ejendomme, hvor Selskabet agter at indrette Forgreningspunkter for Luftledningerne.

Telefonselskabet har — saa længe Selskabets Koncession varer — Vedligeholdelsespligt for den Del af Gaderne, hvor Kablerne er nedlagt. For asfalterede Gader i 5 Aar efter Opbrydning og Istandsættelse, for brolagte Gader 2 Aar og makadamiserede Gader 2 Aar, for Fortove 2 Aar.

For Tilladelse til Nedlægning af Kabler i Gaderne betaler Selskabet fra 1. Oktober 1904 at regne til Randers Kommune en aarlig Afgift af 350 Kr.; saafremt Kabelnedlægningen skulde strække sig ud over en Gadelængde af 3000 Meter, vil Afgiften være at forhøje med 11 Kr. 67 Øre aarlig for hver 100 Meter Gadelængde, der benyttes ud over de 3000 Meter.

I Godtgørelse for Benyttelse af Kommunens Bygninger til Stativer med Luftledninger betaler Selskabet aarlig fra 1. Januar 1904 at regne til Kommunen 100 Kr. for indtil 100 Traade, og for hver Traad desuden betales 1 Kr. pr. Traad. Godtgørelsen bortfalder selvfølgelig, naar der ikke længere haves noget Stativ paa Kommunens Bygninger.

RANDERS TORVE

Torvehandelen her i Randers drives nu paa Frederikspladsen og Kirketorvet omkring St. Mortens Kirke. I Middelalderen dreves Torvehandel norden for Petri Kirkegaard; det hedder i Byens gamle Vedtægt, at Bagervognene maatte holde paa Torvet, men Fiskevognene skulde holde inden Byen i samme Marked, idet dog Torvet ved Nørreport holdes indenfor Porten. Dette maa forstaas saaledes, at Fisketorvet har været holdt paa „Lilletorv“ lige over for nuværende Kroneapotek, medens Bagervognene har haft Plads nærmere ved Nørreport.

Et Torv fandtes ogsaa i ældre Tider paa den aabne Plads foran det nuværende Hospital, lige indenfor den Vesterport, Valdemar Atterdag opførte som Indgang til Byen, da de ældste Fæstningsværker anlagdes.

HESTEMARKEDER

Randers Kvægmarkeder holdes ved Nørre Port, medens vore store Hestemarkeder holdes paa Gaderne og paa Raadhustorvet. Dette er til ikke ringe Gene for Byens Handlende; men der er i Vintermaanederne lunt.

Randers Byraad satte sig for nogle Aar siden i Forbindelse med Omegnens Landboforeninger for at erfare, om disse havde noget imod, at Hestemarkederne holdtes paa den aabne Plads ved Nørre Port. Byraadet fik imidlertid det Svar, at havde man i Randers noget imod, at der ved Hestemarkederne opstilledes og

travedes Heste inde i Byen, var der intet til Hinder for, at Landboforeningerne byggede Stalde i Langaa og arbejdede for, at Markederne kunde holdes der, og dermed faldt Planen om at forlægge Hestemarkederne til Nørreport; Randers frygtede for at miste sine Hestemarkeder, der er kendt langt uden for Landets Grænser, og hvortil de bedste og kostbareste Heste i Landet føres.

ALDERDOMSUNDERSTØTTELSEN

Det er tidligere omtalt, at efter Reformationen blev der bygget Hospitaler; disse var kun bestemt for Folk, der havde kendt „bedre Dage“, og som særlig vilde føle sig trykket ved at komme ind under offentlig Forsørgelse. Ved Reformationen tilrev Konger og Herremænd sig de store Godser, som af Borgere var skænket til Klostrene, der paatog sig Plejen af Syge og Hjælpeløse, og overlod Omsorgen for de Fattiges og Syges Forsørgelse til Borgerne og Bønderne. Fattige og Hjælpeløse maatte nu vandre som „Tryglere“ og betle for Føden, og da Samfundet fandt, at denne Maade at hjælpe de Hjælpeløse paa var demoraliserende og uhyggelig i alle Maader, byggede man Fattighuse for dem, der ikke selv kunde fortjene til Livets Ophold, eller man uddelte egentlige Understøttelser. Denne Fattigbyrde trykker Byerne haardt, og for Randers Vedkommende er Fattigudgifterne nær 100,000 Kr.

Udgifterne ifølge Lov om Alderdomsunderstøttelse kræver et lignende Beløb, hvoraf Staten betaler Halvdelen. Denne Lov, hvis Virkning jeg har set paa nært Hold, idet jeg i en Byraadsperiode har haft Sæde i det Udvalg, som havde med Alderdomsunderstøttelsen at gøre, er Bærer af mange gode og humane Tanker; men den har sine Fejl, og de er store. Det kendes nu næsten ikke mere, selv hvor Evnen er til Stede, at Slægtninge støtter deres gamle Paarørende; man henviser nu alle ubemidlede, der har naaet de 60 Aar, til Alderdomsunderstøttelsen, og den svækker Interessen for at spare noget til de gamle Dage.

Ældre Arbejdere, der er kvalificerede til Alderdomsunderstøttelse, er ikke særlig velsete hos deres Kolleger, og Bestemmelsen om en Mindsteløn kan ikke andet end bevirke, at Arbejdsgiverne gerne ser, at ældre Arbejdere gaar ind under Alderdomsforsørgelsen.

At mange Arbejdere undgaar saa længe som muligt at forlange Støtte, er vist; men Lovens Bestemmelser fører med

sig, at der bliver Undtagelser, og det turde endda være ikke saa faa.

RANDERS RAADHUS OG BYENS ARKIV

Randers Raadhus er opført 1778; men der stod paa denne Plads en mindre Bygning, hvor Borgmester og Raad holdt deres Møder.

I den underste Etage paa nordre Ende er den militære Arrest. Indtil 1859, da Tinghuset blev bygget, var der ogsaa i den søndre Ende ud til Gaarden Arrestkamre for civile Arrestanter. Fanger maa paa de Tider have været mere skikkelige end Nutidens, eftersom man ikke erfarer noget om, at de rømte fra Fangenskabet, hvad ikke vilde have været nogen vanskelig Sag. Fangerne var i Stand til at staa i jevnlig Forbindelse med Omverdenen, og de blev af deres Venner forsynet med Madvarer i Fastetiden; man havde saaledes Eksempel paa, at da en Arrestant skulde løslades efter udstaaet Vand- og Brødstraf, viste det sig, at han var døddrukken; hans Venner havde forsynet ham alt for godt.

Paa Raadhuset har indtil den nyere Tid været gemt Byens Arkiv. Dette har i sin Tid været meget righoldigt, men er nu omtrent værdiløst; alt af historisk Interesse er borte. Der er vel afgivet en Del Arkivsager til Rigsarkivet, hvorfra igen en Del er afgivet til Provinsarkivet i Viborg, men meget værdifuldt var allerede forinden gaaet til Grunde. Stadfeld klagede allerede for mere end 100 Aar siden over, at værdifulde Arkivsager var forsvundne; men der fandtes dog endnu paa hans Tid 100 kongelige Haandskrivelser paa Pergament, hvoraf kun faa er tilbage. Hvor uforvarsligt der er handlet med Byens Arkiv, havde vi et Eksempel paa for nogle Aar tilbage. Fra Kolding blev der tilhødt Randers Byraad 3 Pergamentbreve, som havde tilhørt Byens Arkiv, og de blev købt tilbage for 100 Kr. I et Dødsbo fandtes en betydelig Del Arkivsager. De var aabenbart laant paa Raadhuset; men Byraadet betalte 200 Kr. for at faa dem udleveret.

Løvrigt burde enhver By bevare sine egne Arkivsager; de kunde da anderledes komme det brede Lag af Befolkningen til gode, og de, der vilde gøre mere dybtgaaende Studier, vidste da, hvor de skulde søge deres Oplysninger om hver enkelt By; men det maatte da gøres til Pligt for enhver By at holde sine Arkivsager i Orden. Hvad Randers nu har tilbage af Arkivsager gemmes i Hell gaandshuset.

NØRREJYLLANDS TØJHUS

I Sommeren 1801 paabegyndtes Bygningen af Nørrejyllands Tøjhus, og den fuldførtes Aaret efter. Byggegrunden blev skænket af Randers Kommune saavel til Tøjhuset som til Krudttaarnet, som man opførte i en betænkelig Nærhed.

Tøjhusets Hovedbygning er 80 Alen lang og 16 Alen bred. Den vender med Enderne i øster og vester og har 2 Fløje, begge mod syd, hver 26 Alen lang og 16 Alen bred. Bygningen er 2 Etager høj med en Port igennem og Udgangsporte i de søndre Ender af begge Fløje. Oven over Porten paa den nordre Side ud til Landevejen er indhugget paa dertil indmuret Sten: „Nørrejyllands Tøjhus“, og højere oppe til begge Sider af Porten i anden Etage er indmurede Sten; paa den østre er indhugget: „Den bedste Regering helliget“, og paa den nederste: „Af den reneste Patriotisme“. Den nederste Etage skulde gemme grovere Skyts, medens den øverste var bestemt for Haandgranater og anden dertil hørende Armatur.

Med Hensyn til Bekostningen ved Opførelsen af Tøjhuset med hvad dertil hører, oplyser Stadfeld, at „dertil er medgaaet 34,000 Rigsdaler; men hvoraf dog adskillige ædelttænkende Fædrelands Patrioter have ydet hver en Skærv, der i samlet Sum beløb sig til henved 20,000 Rigsdaler.“

KANALEN FRA GUDENAA TIL TØJHUSET

Noget østen og sønden for Bygningen blev gravet en Kanal fra en Indskæring af Fjorden, hvis Længde var 136 Alen, og som efter sin Bestemmelse skulde holde oventil 18 Alen i Bredden og i Bunden 12 Alen samt 5 Fod i Dybden ved dagligt Vande. Ved den nordre Ende ved Tøjhuset fandtes Vendeplads for Skibene, der førte Materiel til Tøjhuset.

Stadfeld udtaler Tvivl med Hensyn til Holdbarheden, af denne Kanal, og Tiden gav ham Ret. Regnskaberne fra 1812 til 1817 viser, at det var betydelige Summer, der medgik til Kanalens Vedligeholdelse, saaledes 1813 ialt 645 Rigsdaler. I 1827 var Bolværket omkring Kanalen saa raadent, at der maatte ske en Forandring, og Ingeniørerne gjorde Forslag om, at Bolværket skulde borttages og Jorddossering anbringes, hvilket Forslag toges til Følge.

I 1857 var Kanalen endnu i Brug, idet der i dette Aar kunde gaa en Jagt derop, som indladede nogle Kanoner. Disse var under Krigen blevne nedgravede i den saakaldte Thehave, et særligt indhegnet Parti af Tøjhushaven, som laa bag ved Markentenderiet. De største af Kanonerne kunde dog ikke befordres ad den Vej. Snart efter groede Kanalen til, saa den ikke længere kunde benyttes. Da Resterne endnu var til, dannedes en „Andø“ i den. Man begyndte altsaa at fylde Kanalen, og da Cikoriefabriken i Fabrikstræde brændte 1863, benyttedes Affaldet til at udlette det sidste Spor af den Kanal, der saa ofte kommer igen i Tøjhushavens Historie, og som har givet Anledning til, at Militæret endnu svarer en Tribut til Randers, der i Statens Regnskab som Udgiftspost og Kommunens Regnskab som Indtægtspost opføres med 80 Kr. „til Tøjhushavens Vedligeholdelse“. Under et Besøg i Randers bevilgede Frederik den Sjette 40 Rigsdaler aarlig til den foranomtalte Kanals Vedligeholdelse. Denne Post er kommen til at hedde til „Tøjhushavens Vedligeholdelse“; men den har haft den uheldige Virkning, at Staten uden nogen som helst Hjemmel har tilegnet sig Ejendomsretten over Tøjhushaven.

TØJHUSHAVEN — LUDVIG HOLBERG, GENERAL FRIBO KAMMERHERRE FØNSS, SCHALDEMOSE

Efter at Nørrejyllands Tøjhus var opført, bestræbte man sig for at give denne for sin Tid anselige Bygning passende Omgivelser. Til et Haveanlæg aabnede man en Subskription paa en dansk Oversættelse af en Bog med Titlen: „Døden for Fædrelandet“. Skønt man sandsynligvis valgte Bogen med denne Titel som en Spekulation i Patriotismen i disse bevægede Tider, saa synes det dog ikke, Bogen har indbragt ret meget. Desuden virkede en Kommission, bestaaende af Provst Brøchner i Raarup, Pastor Zartman i Viborg og Raadmand Bruun i Fredericia for at indsamle Penge, saa at Nørrejyllands Tøjhus kunde faa Omgivelser, der var det værdigt. Direktionen for Tøjhuset bestod af Generallejtnant Molkte, Generalmajor Fribo og Amtmand, Kammerherre Fønss, Ejer af Løvenholm og flere Godser. General Molkte var i Hovedkvarter i Nordjylland, saa det var Fribo og Fønss, der bestræbte sig for at give Tøjhuset Omgivelser, der var det værdige.

Det egentlige Gartnerarbejde ved det ny Anlæg, som blev kaldet „Marias Lund“, fordi det skulde bære Dronningens Navn, udførtes af Ludvig Holberg, der var ansat ved Toldvæsenet i Randers; han var opkaldt efter Digteren Holberg, hos hvem hans Fader havde været Gartner; han var Student, forsøgte sig som Skuespiller, ansattes ved Toldvæsenet i Horsens, kom 1796 som Tolder til Randers, hvor han forblev til 1810, da han forflyttedes, til Aarhus, hvor han døde 1834. Han ejede Christinebjerg, den nuværende Amtmandsbolig, og han plantede Lindetræerne paa Bakken ved Siden af Ejendommen. Hans Hustru døde, medens han boede paa Christinebjerg, og han begrov hende lige over for den nuværende Amtmandsbolig i Haven, og ved Salget af Ejendommen til Konrektor Volkersen betingede han sig, at Graven skulde være fredlyst; men ethvert Spor af den er forlængst forsvunden.

Konrektor, eller som det nu hedder, Overlærer ved Latin-skolen overtog Holbergs Gerning ved Marienlund, men skønnes ikke at have egnet sig til dette Hverv, og 1812 blev han kaldet som Sognepræst til Nysted paa Lolland og døde 1817. Viberg siger i sine Præstehistorier, at han døde af „Tæring og Nærings-sorg“.

Generalmajor Fribo døde den 8. April 1806, og han blev

efter sit udtalte Ønske begravet i selve Tøjhushaven neden for Tøjhuset lige ind mod Bakken. Et hvert Spor af Gravstedet er nu forsvundet, og mine Bestræbelser for at faa rejst en Mindesten derved er hidtil ikke lykkedes; men derfor har jeg ikke ladet Sagen falde.

Da Volkersen afgav Tilsynet med Dronningens Have, anmodede Kammerherre Fønss Plantør Schaldemose om at paatage sig det daglige Tilsyn med Anlægget, og dette indvilgede han i 1812; han knyttedes nu til Randers og Byens Anlæg, hvor han saa virkede i en Menneskealder, dog med Afbrydelse fra 1817 til 1828.

Schaldemose byggede Aaret efter for egen Regning et lille Brændehus af Træ, hvilket laa ved Fjorden ved Kanalens Munding. Meningen var, at Fiskere og andre skulde have Lov til der at købe sig en Forfriskning; der skulde paa en eller anden Maade skaffes Indtægt til Anlægget. Egentlig var det Meningen, at Schaldemose ikke skulde arbejde; han skulde være Tilsynshavende ved Anlægget, hvor Gartner Mads Høberg var ansat; men da han 1813 druknede i en Brønd, blev Schaldemose ene om det hele.

Der var saa mange og saa forskellige Interesser, der var blandet sammen for at tilvejebringe Dronningens Have, at Ejendomsretten blev tvivlsom; ingen var mere kompetent til at udtale sig derom end Kammerherre, Amtmand Fønss, som desuden var Statens Repræsentant, og en Redegørelse har vi fra hans Haand af 15. Maj 1815. Det hedder deri: „Hendes Majestæt Dronningens Have „Marienlund“ ved Randers er anlagt paa en forhen udyrket og øde henliggende Plads, Hensigten med dens Anlæg er, at Randers Bys Indvaanere kunne erholde en behagelig med Træer beplantet Spadseregang, som forhen savnedes.

Anlægget blev begyndt 1802. For dets Tilværelse maa man formentlig takke Justitsraad Holberg, hvis Smag, Gavnelyst og utrættelige Virksomhed ja endog Bekostning har bevirket dets heldige Fremvækst. „Marienlund“ staar aldeles ikke i nogen Forbindelse med det Militære eller med Tøjhuset. De hertil hørende har kun Ret til at fare de dem anviste Veje til Arsenalet, Kanalen og Krudttaarnet.

Den Højstkommanderende og Tøjhusløjtnanten har man forsynet med særskilte Haver, og det i „Marienlund“ faldende Græs er dem indtil videre overladt for ydermere at anbefale Anlægget i deres Yndest og Omhu.

Overtilsynet med „Marienlund“ og Bestyrelsen af hvad der

vedkommer samme og Kanalen har Hans Majestæt betrøet mig, siden General Molkte forlod Jylland.

Kanalen vedligeholdes for Kongens Regning; men til Havens Vedligeholdelse haves ingen anden Indtægt end omtrent 100 Rigsdaler, Rente af udestaaende Kapitaler, og hvad der indkommer ved den Afgift, som erlægges ved de Nøgler til Haven, hvormed Vedkommende forsynes; Resten, ja endog det meste af, hvad Anlægget kostede, har jeg selv betalt“.

Fra mange forskellige Sider blev der ydet Bidrag til Forskønnelse af det Anlæg, som bar Dronningens Navn, og har været næsten enestaaende for sin Tid. Fra Norge sendtes endog en Sæterhytte herved, som opstilledes i Haven. De 3 smukke Granit søjler, som af Kendere anses for meget sjældne, der er opstillet i Anlægget, blev paa Isen ført fra Stenalt hertil. De skal oprindeligt have hørt til Essenbæk Kloster og skal være fra det tolvte Aarhundrede.

Efter at Essenbæk Kloster var nedlagt, lod Fru Anna Krabbe, Jakob Bjørns Hustru, dem føre til Stenalt og lod i dem indhugge Forbogstaverne til sit Navn og Aarstallet 1589 samt sit adelige Vaaben. At just hun vilde lade sligt udføre passer godt med Omtalen af hende, der er bekendt som en meget lærd Kvinde og navnlig for sin Omhu for de gamle Folkeviser og historiske Minders Bevarelse. Da Tøjhuset og „Marienlund“ var anlagt, førtes Granit søjlerne kort Tid efter hertil og opstilledes med det øverste nedad, og saaledes stod de indtil 1871, da Randers Byraad efter Opfordring af Arkitekt Uldall lod dem opstille paa rette Maade.

Fru Anna Krabbe har ment, at Søjlerne til evig Tid skulde blive ved Stenalt som et historisk Minde, der ogsaa skulde bevare hendes Navn for Efterverdenen. En ny Slægt var kommen til Stenalt paa en Tid, da den patriotiske Stemning gik højt, og man har da ment, at Søjlerne vilde være et smukt Bidrag til Forskønnelse af det Anlæg, som bar Dronningens Navn. Granit søjlerne hører nu til de fredede Mindesmærker og vil altsaa ikke mere komme paa Vandring.

Paa Runddelen indenfor den vestre Indgang stod Dronningens Støtte, medens et Par andre Monumenter var opstillet længere inde i Anlægget. Ved Siden af Tøjhuset paa Bakken mellem dette og Krudttaarnet stod Monumentet for General Molkte. Dette skulde ifølge sin Indskrift ogsaa minde om Slaget paa Københavns Rhed den 2. April 1801.

Samtlige disse Monnumenter er nu forsvundne med Undtagelse af General Molktes, der er flyttet ned paa Runddelen, hvor som før nævnt, Dronningens Støtte oprindeligt var anbragt.

En Forfatter ved Navn Olavius besøgte 1818 Randers, og han omtaler med Begejstring de ny Anlæg og det Folkeliv, der rørte sig i dem, naar de festedes der af Randers Borgere. Digtet gemmes i Universitetsbiblioteket i København, hvorfra jeg har haft det til Udlaan og øgt at gøre det bekendt i Randers for historisk interesserede Borgere, som ikke anede dets Tilværelse.

Om Friboes Grav skriver nævnte Forfatter:

En enlig Grav staar mørk som selve Sorgen
Blandt lyse Stammer paa en hævet Grav;
En Kriger ligger ved dens Rod forborgen
Og Fugle synge ved hans brudte Stav.
Lyksalig den, der sødt som han kan ligge
Ved Fuglesang i Ly af Gran og Hægge.

Dronning Marie blev 31. Jul 1790 formælet med Kronprins Frederik, den senere Frederik den Sjette, og paa Dronningens Bryllupsdag holdt loyale Borgere Fest i Lunden, der bar hendes Navn. Denne Fest beskrives saaledes af Olavius:

I Lundens Top en Hær af Fugle synge,
Og Blomster dufte fra det fulde Bed,
Narcissen, Rosen, Hyacinten gyng,
Og Bænke staa med Borde tæt derved;
Marias Fest af Mænd og glade Koner
Besjunges her med Fryd og Jubeltoner.
Da Liv der er i Lundens dunkle Haller,
Da vrimler det af unge, Kvinder og Mænd;
Af Hornets Toner Bjærgets Sider gjalder,
Og Ekko svarer fra Bellonas Lænd;
I Aftnens Dæmring det i Lunden funkler.
Den Elkstes Navn de mindre Stjerner dunkler.
Marie leve! toner tusnd Gange
Af tusind Munde i den grønne Skov;
Fra Hjerter glade lyde muntre Sange,
Der tolke Venskabs Pris og Glædens Lov;
Det Omkvad, som i alles Hjerter brænder:
Marie leve! Sangens Chore ender.

Ved Indgangen til Lystanlægget fra Tøjhuset var opslaaet en Advarsel mod at beskadige Træer og Blomster. Denne Advarsel gengiver Olavius i et poetisk Vers, der lyder saaledes:

Velkommen hver, som ind i Lunden træder,
Naturens Ynder, milde Glæders Ven;
Men bort enhver! hvis kaade, vilde Sæder
Fornærmer Dyd og jager Blufærd hen,
Den Skadefro, der vil som Usling bryde
Den Gren, der skal hans egen Skygge yde.

Som foran meddelt blev Schaldemoses Ophold i Randers første Gang ikke længere end til 1817. Han tog da indtil 1828 Ophold paa Klausholm, men virkede iøvrigt som Plantør rundt om i Jylland. I en Indberetning til Amtshusholdningsselskabet af 22. September 1827, som meddeles i Selskabets Festskrift for 1910, hedder det angaaende Schaldemoses Virksomhed: Han har i Aaret 1826 anlagt Humlehaver paa 3 Herregaarde og 64 Bøndergaarde i Haslund, Ødum, Værum, Todbjerg, Aalsø og Hjortshøj Sogne, og der tilføjes, at i 1827 har 166 Gaardbeboere i Randers Amt meldt sig med Ønske om Humleanlæg.

Det kongelige Landhusholdningsselskab meddeler i sin Aarsberetning for 1828: Fra Hr. T. Schaldemose i Randers, hvis uegennyttige Iver for at fremme Træplantning og Humleavl, og hvis Dygtighed i saadanne Foretagender allerede tidligere var Landhusholdningsselskabet bekendt, modtog det i Vinter en med behørigte Attester ledsaget Beretning om hans vedvarende heldige Bestræbelser i denne Sag. Deraf erfares, at han i 1828 har anlagt tvende Planteskoler for Frugttræer og vilde Træer, den ene ved Ebeltoft paa omtrent 2 Skæpper Land og den anden ved Randers paa omtrent 1½ Tønde Land, fra hvilke Planteskoler unge Træer ville blive overladte for en lempelig Pris. Jorden til disse Anlæg er ham af Vedkommende overladt gratis imod at han selv skaffer Frø og Planter og udfører Anlægene uden Godtgørelse. Desuden har han mod billig Betaling besørget aabne Pletter i Ebeltoft Skov besaaede og beplantede, samt beplantet samme Byes ny Kirkegaard med regelmæssige Alléer og givet en Del af Byens gamle Kirkegaard en passende Dannelse og Beplantning, saa at den nu har Udseende af et smagfuldt Lystanlæg. Endelig har han anlagt en Plantage paa Randers Byes Grund paa en Fattigvæsenet tilhørende højtliggende Grusbakke uden for Byen. Som en Opmuntring og Understøttelse i Anledning af disse hans rosværdige Bestræbelser bevilgedes ham af Selskabet en Sum af 100 Rigsdaler Sedler.

Vester Altan, som ifølge Trap blev paabegyndt 1818, er ifølge foranstaaende taget under Behandling af Schaldemose kort

efter, at han havde ophørt at have fast Bolig i Randers; men Arbejdet fortsattes af Oberst Faber, der ogsaa har beplantet Strækningen norden om Randers, som derfor benævnes „Fabers Allé“. Desuden har Faber beplantet Bakken ved Siden af den lille Ridebane mellem Tøjhushaven og Byen.

Senere anlagde Schaldemose en Plantage sønden for Viborgvejen ned mod den Plads, hvor nu Randers Banegaard er bygget, samt en Allé langs Landevejen gennem Strømmen og ud til „Skansen“, hvilken Allé Vejvæsenet har tilintetgjort. Disse Arbejder udførte Schaldemose uden nogen som helst Godtgørelse, saa man forstaar, at det kan være rigtigt, hvad der fortælles fra Schaldemoses Ophold i Randers, at han sammen med de ugifte Officerer spiste hos Madame Rydell, hvis Mand ejede Hotel „Cimbria“, nu Hotel „Dagmar“; men Madammen tog det ikke saa nøje med Betalingen af Schaldemose; han havde nemlig aldrig Penge; havde han tjent godt ved et Arbejde, hvad saaledes var Tilfældet ved Tausens Minde i Viborg, saa fandt han en eller anden Plads, som han mente burde beplantes, og hvor han selv betalte Arbejdslønnen.

Den i det foregaaende omtalte Forfatter Olavius skriver i et Vers: „I Brøders Navn jeg vil et Ønske yde, som Kildens Sølv, saa gid hans Dage flyde“. Det gode Ønske gælder den ofte nævnte Amtmand, Kammerherre Fønss; men det skulde dog ikke gaa ham efter dette Ønske. Den dygtige og virksomme Mands Liv fik en sørgelig Afslutning. Han blev 1818 suspenderet fra sit Embede paa Grund af økonomiske Vanskeligheder: 1820 blev der vel tilstaaet ham en endelig Afsked i Naade og med Pension; men Løvenholm samt de øvrige store Godser, han ejede, maatte han afstaa. Sine sidste Dage henlevede han i Feldballe Præstegaard, hvor han døde 1824. Den dygtige og virksomme Mand har ofret saa meget for de offentlige Forhold, at han derover forsøgte sine egne. Hvad der imidlertid mere end alt andet kan have virket ruinerende for Amtmand Fønss var Pengekrisen, som indtraf 1813, og som særlig maatte ramme den store Ejendomsbesidder. Han overtog 1780 Løvenholm, hvor han var født 4. Marts 1761, tilligemed Stamhuset Todbøl og Godset Hevringholm med Julianeholm; hertil kom, at han sammen med Borgmester Carøe købte Essenbæk Kloster, som de udstykkede ved at sælge Bøndergodset til Fæsterne. Borgmester Carøes Navn er Borgen for, at der ved dette Køb er gjort en fordelagtig Handel paa omhandlede Tidspunkt; men Tiderne forandrede sig. At

Forholdene var fortvivlede i Randers Amt efter Pengekrisen, anføres i Amtshusholdningsselskabets Festskrift et Bevis for; Borgmester Aagaard i Grenaa skulde 17. Maj 1826 møde til Generalforsamling i Selskabet, men maatte meddele, at han ikke var i Stand til at møde, da han denne Dag skulde holde Tvangsauktion over 21 Gaarde. Dette Eksempel giver os et tydeligt Billede af Forholdene paa de Tider. Beklageligt var det, at den driftige og offervillige Mand ikke skønnes at have haft sine Regnskaber i Orden, hvad formentlig har været Grunden til, at han først fik Afsked i Naade og med Pension 2 Aar efter at være suspenderet. Amtmandsboligen var paa den Tid i den Ejendom, der nu er Svaneapotek.

Efter at Kammerherre Fønss var kommen fra Embedet, blev Stemann Amtmand i Randers, og han beklædte Embedet til 1827, da han forflyttedes til Sorø for at afløse sin berømte Navnefælle Poul Christian Stemann, som da indtraadte i Kancelliet.

Stemanns Virksomhed i Randers synes ikke at have efterladt noget Spor. Ved hans Bortrejse blev Kammerherre Lorentz Amtmand i Randers, og han anmodede Schaldemose om at vende tilbage hertil og overtage Tilsynet med „Marienlund“.

Amtmand Lorentz var den sidste Amtmand, der havde med Tøjhushaven at gøre; kort efter at Kammerherre Rosenørn 1854 var bleven Amtmand, indgav han et Andragende om at maatte fritages for Overbestyrelsen af Tøjhushaven, hvorved dennes Overgang til Kommunen bevirkedes; men de forkvaklede Ejendomsrettigheder vedblev at bestaa.

Saa snart Schaldemose var kommen tilbage, skrev han til Kammerherre Lorentz og meddelte ham, at Haven havde tabt sig meget, medens han var borte, erklærer sig villig til, paa Grund af, at den for Tiden ingen væsentlige Indtægter havde, foreløbig at vedligeholde den uden anden Løn end Fribolig. Schaldemose lod optage et sagkyndigt Skøn over den Tilstand, Monumenterne fandtes i, og Snedker Lars Møller og Muremester Peder Nørlem udnævntes til at afgive dette Skøn. De erklærede, at Havens Monumenter behøvede for Størstedelen Udbedring, hvad der saaledes i høj Grad gjaldt Granitøjlen til Minde om Fædrelandets Forsvar. Skønsmændene udtalte, at Granittrappen, der førte op til Monumentet, maatte omlægges, og et Par Stenløver ved denne var saa forhuggede i Hovederne, at disse var halvt borte. Det nævnes, at Støtten lige for Kanalen, som bestod af Sandsten, stod godt, men dens Indskrift var slet, og den var bekradset

med Navne, og at Dronningens Støtte, der bestod af Træ, med derpaa værende Vaaben og Kurv af Blik befandtes uantastet og vel vedligeholdt. Stenstøtten ved Generalmajor Friboes Grav var tildels forfalden og aldeles ikke vedligeholdt.

Sin Misfornøjelse med Tilstanden udtrykte Schaldemose i et Brev til Amtmanden af 14. Januar 1829, hvori det bl. a. hedder: „Det er ikke saa ganske uden Grund, at den bedre Klasse af Byens Borgere meget sjælden i de sidste Aar har besøgt Haven. Naar der forhen var Musik i Haven, hvilket for det meste var hver Søndag, var Haven overordentlig besøgt; derimod har jeg et Par Gange i Sommer, der gaves Musik, og det var det skønneste Vejr, paa faa nær ikke funden andre i Haven end Haandværksdrengene, Dragoner, Artillerister, Børn og Tjenestepiger. Siden jeg overtog Haven, har jeg flere Gange fundet drukne Haandværkssvende og Daglejere der at udsove Rusen, ja ikke en Gang haft Midler af bringe dem ud af Haven uden at gøre Allarm; hele Skarer af Svende, Haandværksdrengene, Artillerister med Tjenestepiger, der til langt ud paa Aftenen, ja hele Natten har gjort Optøjer, omkastet Monumenterne, sunget upassende Viser og andre for de virkelig spadserende mere ømfindelige Ting; sjældent har jeg set Damer spadserere i Haven om Aftenen, fordi de har fundet det upassende at komme der paa den Tid.“

Schaldemose skønner, at Haven ikke kan vedligeholdes under 200 Rigsdaler, og da dens Indtægt kun er 40 Rigsdaler om Aaret, mener han, det vilde være heldigt, om de frivillige Bidrag kunde forøges.

Amtmanden bestemte nu, at Haven skulde holdes aaben for alle Mandag og Fredag Eftermiddag, men altsaa ikke om Søndagen.

Kong Frederik den Sjette kom fra 1824 indtil 1836 hvert Aar til Randers og sædvanlig i Dagene fra 15. til 17. Juni. Prins Frederik, den senere Frederik den Syvende, ledsagede ham ofte paa disse Besøg. Der blev foranstaltet Festligheder ved en saadan Lejlighed i „Marienlund“, og en Dansesalon var opstillet til Folkets Fornøjelse, og rundt om var oplyst med Papirslygter. Prinsen maa have moret sig rigtig godt, en ældre Borger, som selv havde været med ved Festen, fortalte mig i sin Tid derom og tilføjede: „De kan tro, Prins Frederik svingede Jordemoderens Datter.“ Hvorledes denne Fest havde sat sig fast i Deltagernes Erindring, fortæller Arkitekt Uldall et morsomt Eksempel paa. Den gamle Madame Karlsen i Haandværkerstiftelsen fyldte 101

Aar, og mange mødte for at lykønske hende. Han bad hende da om at fortælle noget fra sin Ungdom, og hun udbrød: „Kan De huske. Kronprinsen dansede med Jordemoderens Datter, og der gik Ild i hinner Hat?“ Dette kunde af gode Grunde ikke nogen af de tilstedeværende huske; men det var nu Madam Karlens største Begivenhed. Sagen var, at der gik Ild i Papirlygterne, saa at endog de omstaaende Træer blev ødelagt. Iøvrigt var Prins Frederik ikke paa den Tid Kronprins.

Paa den Tid, her omtales, blev Gartnerboligen i Tøjhus-haven opført. Det er den samme Bygning, som staar endnu og benyttes til Gartnerbolig, og her flyttede nu Schaldemose ind.

Samme Aar, 1829, som Schaldemose flyttede ind i Gartnerboligen, paabegyndte han sit store Arbejde, der mere end noget andet vil bevare hans Navn til senere Slægter, nemlig Beplantning af det nøgne, stenede Flintebjerg, et Areal af over 16 Tønder Land.

Som stedse havde Schaldemose ingen Penge, og som flere Gange tidligere henvendte han sig til Randers Amtshusholdningsselskab om Hjælp og Støtte til Foretagendet. Der blev ogsaa vist ham Imødekommenhed, men langt fra tilstrækkeligt til Arbejdets Udførelse og paa Betingelser, der ikke vidner om Tillid til Schaldemose og hans Foretagende.

Selskabets Festskrift giver følgende Beretning om den ydede Støtte og Foretagendet i sin Helhed:

„Straks ansøgte Schaldemose Amtshusholdningsselskabet om et Laan paa 100 Rigsdaler af Selskabets Midler til Støtte for hans Planeskole, for at han kunde tilvejebringe de fornødne Planter til Anlægget. I Betragtning af hans Virksomhed indrømmede Selskabet ham Laanet under følgende Betingelser: Selskabets Formand forpligtede sig inden Udgangen af 1830 at tilvejebringe Laanet tilbagebetalt gennem Randers Byes Kæmnerkasse, saafremt Schaldemose ikke inden den Tid indfrieede samme.

Denne Tilbagebetaling fandt imidlertid af gode Grunde ikke Sted, hvorfor Selskabet maatte udsætte Betalingen til Juni Termin 1833. Schaldemose blev aldrig i Stand til at tilbagebetale Laanet, der endelig maatte eftergives ham, og da han i 1833 fremkom med en specificeret Fortegnelse over Udgifterne ved Arbejdet paa Flintebjerg og af det Antal Planter, der var anvendt, fremkom han atter med Andragende om yderligere Gratiale. Dette Andragende støttedes ved en kraftig anbefaling af Overførster, Kammerjunker Jessen, som havde besøgt Anlægget. Selskabet

vedtog da at skænke Schaldemose 140 Rigsdaler, der skulde udbetales ham i Rater og under Betingelse, at alle de udgaaede Planter skulde efterplantes. Et Udvalg af Bestyrelsen skulde tage Syn over Udførelsen af Arbejdet, før det sidste Beløb af Gratialet maatte udbetales.

Skov anlæget paabegyndtes den 29. September 1829 og afleveredes til det forlangte Syn 29. September 1833. For Pløjning og Harvning er betalt 33 Rigsdaler 2 Mark, for 56,000 Plantehuller er betalt 254 Rigsdaler; for Arbejde ved Plantningen, Gangenes Planering og øvrigt Arbejde er betalt 340 Rigsdaler, altsaa for Arbejdet 667 Rigsdaler 2 Mark.

Der er med Efterplantning udplantet ialt 19,000 Naaletræer og 39,500 Løvtræer. Naaletræerne beregnes til 3 Mark pr. 100 og Løvtræerne til 1 Rigsdaler pr. 100, er Beløbet 490 Rigsdaler. Udgifterne ved Beplantningen af Flintebjerg beregnes saaledes til 1157 Rigsdaler 2 Mark. Hovedparten af, hvad det kostede at beplante Flintebjerg har altsaa Schaldemose selv betalt dels ved Arbejde, dels ved Indtægt af sine Planteskoler.

Schaldemose blev 1834 udnævnt til Dannebrogsmænd „for udvist Iver og Nidkærlighed ved Beplantning af Flintebjerg ved Randers“; men efter Anlægget af „Hans Tausens Minde“ i Viborg mente han, at der kunde tilkomme ham en Udmærkelse, og saa indgik han i 1845 den 5. Juli, henvisende til de af ham ved flere Købstæder i Jylland udførte Plantninger, gennem Amtet med Andragende om at tillægges Prædikaten „Forstplantør“; men Rentekammeret skrev til Amtmanden, at i hvor vel det efter de fremkomne Efterretninger og Oplysninger maatte erkendes, at han med Held havde virket i den angivne Retning, maa Rentekammeret dog finde det betænkeligt allerunderdanigst at andrage paa, at det ansøgte Prædikat tillægges ham.

Dette Svar bærer tydeligt Vidnesbyrd om, at Amtmanden ikke har anbefalet Andragendet; allerede paa den Tid var det begyndt at gaa ned ad Bakke for denne saa virksomme og uegenlyttige Borger, der i en Menneskealder aldeles uden at tænke paa egen Fordel havde bestræbt sig for at være en nyttig Borger for Samfundet.

I 1833 traadte nogle unge Mennesker sammen for ved frivillige Bidrag at faa en Salon opført til Afholdelse af Dans og fornøjelige Sammenkomster. Denne Salon skulde opføres ved Siden af Gartnerboligen; og Schaldemose skulde være Vært for Medlemmerne. Andragendet om Tilladelse til at opføre en saa-

dan Salon paa Tøjhus Havens Grund var underskrevet af Bjerring Valentin, Prütz og Tørslev, der alle senere var kendte og ansete Borgere i Byen. Amtmanden imødekom Andragendet ved at resolvare, at ommeldte Bygning skulde betragtes som en Del af Gartnerboligen og tilhøre Haven, og at den indhegnede Plads indtil videre maatte benyttes af dem, som havde givet Bidrag til Bygningens Opførelse og Vedligeholdelse. Plantør Schaldemose maatte overtage Beværtningen, saa længe han havde det overdragne Tilsyn med „Marienlund“

Det ses, at der var Borgere, der gjorde kraftig Indsigelse imod at enkelte Borgere saaledes fik en Del af Byens Grund til Brug for sig alene, og de skrev bl. a. i Bladet „Diversa“: „Det er vist og sandt, at Grunden, hvorpaa Gartnerboligen staar og en Del af Salonen er taget fra Byens Ejendom og hædret med Navnet „Marienlund“

Schaldemose har formodentlig været med i Bestræbelserne for at faa Selskabet dannet; han blev Selskabets Vært og havde nu en Biindtægt. Skænkehusets Tilværelse synes ikke at have haft nogen Indflydelse paa hans Levevis; men efter det ny Selskabs Dannelse er der Tilbagegang for den tidligere saa maadeholdne Mand. Det var Byens finere Publikum, der besøgte Salonen, med dette kunde Schaldemose rangere, han deltog i Drikkegilderne, og han kom længere og længere bort fra den Levevis, han tidligere havde ført.

Trods alt, hvad der hidtil var gjort for Beplantning, fremkom offentlige Udtalelser, der kritiserede, hvad der var gjort, og 1837 fremkom Opfordring i „Randers Amtsavis“ til at danne et Selskab, hvis Stræben skulde gaa ud paa at forskønne Byens Omgivelser. Som Følge deraf dannede sig samme Aar fornævnte Forskønnelseskommission, der skulde varetage Byens Interesse med Hensyn til Beplantning. Kommissionen bestod af Ritmester Faber, Kæmner P. Thygesen, Gartner P. Bursche og Adjunkt Simoni. Der indsamledes frivillige Bidrag, og nu vilde man udvide Beplantningen paa Flintebjerg mod Nord og Vest til Hadsundvejen. Schaldemose blev holdt helt udenfor, og da han tilbød sin Tjeneste, blev der ham meddelt, at han kunde faa Medlemsret som enhver anden, men arbejde i Fællesskab med ham vilde man ikke. I et længere Brev til den ny Forening skriver han blandt andet: „Mine ærede Herrer! Den, der ikke er sket en saadan Behandling, som jeg er vederfare for at gavne ved Plantning paa det nøgne stenede Flintebjerg, hvor jeg har opofret alt

laant eller sat mig i Gæld, saalænge jeg kunde faa laant eller faa Kredit og tilsidst været nødt til at sælge det lidet jeg ejede for at vedblive at plante, og da maatte have den Krænkelſe ikke engang at maatte efterplante flere Tusinde Huller, hvortil jeg havde Træer, og hvilke Huller er betalt med de sørgelige Levninger af, hvad der endnu er tilbage, den siger jeg, som ikke har erfaret en saadan Fremfærd, kan ingen virkelig Begreb gøre sig om en saadan Krænkelſe, som jeg er vederfaret.“

Schalldemoses Stilling blev mere og mere bedrøvelig, og vel blev der ved kongelig Resolution af 14. Juli 1843 bevilget ham 50 Rigsdaler Sedler, og Aarsdagen derefter en Pension af 50 Rigsdaler aarlig; men han kunde ikke leve deraf og havde ingen til at pleje sig. Desuden synes det, som om Amtmanden i saarende Udtryk har irettesat den endnu ærekære Mand, og han tog da sin Afsked eller rettere blev den paatvungen. Han skrev da følgende Henvendelse til Amtmanden, Brevet i al sin Jammerlighed viser os Manden med den ædle Karakter:

„Da Alder og Svaghed efter nu at være 60 Aar gammel, og jeg som Følge af flere Gange blesſeret lider meget, finder jeg, at Deres Højvelbaarenhed handler ret ved at anbringe en dueligere Opsynsmand til Dronningens Have, og jeg skal ifølge Deres Højvelbaarenheds Befaling vige.

Men jeg beder Deres Højvelbaarenhed: kast et Blik paa Flintebjergbakken, paa Randers Bys Omgivelser, og De vil finde, at Deres Anbefaling af 4. Oktober 1841 indeholder vel en for mig særdeles hæderlig Anbefaling, denne indeholder den største Hæder for mig: men det var ren Sandhed og en høj Embedsmand værdig.

Købstæderne Mariager, Æbeltoft, Viborg, Hobro og Randers, hvilke Byer jeg har virket ved som Plantør siden 1812 eller i 32 Aar, vil mindes mig.

Mange Steder i Jylland er jeg overbevist om, at de takker mig for min Flid, og for hvad jeg har bidraget til Træplantning, hvor man før troede, der ikke kunde trives et Træ.

Hans Tausens Minde paa Nørre Sogns Kirkegaard i Viborg, som jeg ved Deres Højvelbaarenheds Anbefaling, hvorfor jeg er megen Tak skyldig, overtog og udførte i 3 Maaneder, har vundet saavel det offentlige som Hans Majestæt Kongens og Dronningens allerhøjeste Bifald. Jeg har derfor ingen anden Trøst i mine højt trange Kaar, end den, at naar mine Ben forlængst er hen-smuldrede, vil den kommende Slægt glæde sig ved mine Gerninger

om mit Navn da forlængst er glemt, og det er vel allerede nu ved de fleste, der foragter den Fattige uden at huske paa, hvad han har gjort.

Jeg mangler i dette Øjeblik alt muligt, er saa fattig, at jeg endog skammer mig ved at omtale det.

Underdanigst beder jeg, Deres Højvelbaarenhed vil afhjælpe min Nød ved at indvilge, at Joh. Grou, der før i 4 Aar har haft Restaurationen i Skænkehuset, maa beholde det i denne Sommer. Aaret 1813 opførte jeg det for egen Regning; jeg har derfor den Bøn til min høje Foresatte, at det ikke bliver en Gammel og yderst Fattig frataget i denne Sommer.

Overbevist om Deres Højvelbaarenheds gode Hjerte og Ret-sind beder jeg, at De ved dette mit Andragende vil hjælpe min store Nød.

Randers, den 7. Marts 1844.

Underdanigst
Schaldemose.

Der foreligger ingen Oplysninger om, hvorledes Schaldemose kom over det de næste 2 Aar, eller hvor han opholdt sig; men 4. Januar 1846 blev han til Skam for Randers indlagt paa Randers Fattiggaard, hvor han døde 3. Juni 1848. Ikke et anerkendende Ord lød ved hans Død. Fattigkommissionen bekendtgjorde Dødsfaldet saaledes: „At Dannebrogsmænd T. Schaldemose ved Døden er afgaaet i en Alder af 66 Aar bekendtgøres for hans Slægtninge.“

Nogle af hans gamle Venner indsamlede Bidrag til en Sten paa hans Grav. Denne findes lige under Skovbakken tæt ved Muren og bærer følgende Indskrift: „Under denne Sten hviler Dannebrogsmænd T. Schaldemose, førtjent af Randers ved de Plantninger han udførte med Smag og Dygtighed og Uegennyttighed.“

60 Aar efter Schaldemoses Død, efter at jeg havde sendt Byraadet hans sidste Skrivelse til Kammerherre Lorentz, rejste Randers Byraad ham et værdigt Mindesmærke paa hans Grav, der vil bevare hans Navn for kommende Slægter.

FLADBRO SKOV

I 1896 udvidede Randers sine Lystanlæg ret betydeligt ved Køb af Fladbro Kro med tilliggende Jorder, der sammen med nogle Jordlodder, der blev tilkøbte udgjorde 93 $\frac{1}{2}$ Td. Land. Bygningerne var meget forfaldne, og i det hele staar Ejendom-

men Randers Kommune i 50,000 Kr. De 85 Tdr. Land er beplantele med Graner, der paa den største Del af Arealet vokser frodigt, og en Gang i Tiden vil Ejendommen være meget værdifuld; men for den nuværende Slægt er den ikke fordelagtig. Der er Fredskovforpligtelse paa Ejendommen, saa Staten har givet sit Bidrag til Beplantningen. Hensigten med at købe Ejendommen var den at have noget fjernt fra Byen et Forlystelsessted, og denne Hensigt er naaet, da navnlig i Sommertiden en Mængde Mennesker tager til Fladbro, dels cyklende, dels med Biler, dels med Jernbanen til Stevnstrup Station, der ligger ved Ejendommen.

NY PLANER OM FORLYSTELSESANLÆG

Købet af Fladbro er der i Almindelighed Tilfredshed med blandt Byens Borgere; derimod er der levende Utilfredshed med, at Randers Byraad for Tiden med meget stor Bekostning anlægger en Plantage nord for „Vester Altan“. Det skal være et Lystanlæg i stor Stil, og Overslaget over Bekostningen er anslaaet til 100,000 Kroner. Saaledes som de økonomiske Forhold er, var det egentlig ikke den Slags Foranstaltninger, der tiltrængtes her i Randers. Et enkelt indflydelsesrigt Medlem af Byraadet kunde have hindret denne Foranstaltning, da han ejede en Del af det Areal, som bliver taget i Brug.

JERNBANEANLÆG

Randers har ifølge sin Beliggenhed og de naturlige Forhold det bedste Opland, nogen By i Danmark kan have; men dette er stærkt beskaaret. Sejladsen hertil har haft mange Vanskeligheder at overvinde; men Jernbanerne, som i nogen Maade skulde lette Forbindelsen med Oplandet, har næsten i alle Tilfælde faaet en for Randers uheldig Retning.

Statens Længdebane med Langaa som Knudepunkt har skadet Randers i høj Grad, og Grenaabanen med sin Tilknytning til Ryombanen ikke mindre. Denne Bane er fra første Færd meget uheldigt anlagt, og i dette Tilfælde maa Randers tilregne sig selv Skylden, eftersom Banen er anlagt som privat Bane og Randers ved sin Aktietegning var i Stand til at bestemme Banens Retning. Da Banen ølger Fjorden, mangler den Opland til den ene Side. Under Behandlingen i Randers Byraad lovede man sig stor Trafik fra Floes Teglværk, hvis Ejer, Konsul Steenberg,

var Medlem af Raadet. Der blev udbudt Aktietegning dels til en nordlig Linje langs Fjorden, dels til en sydlig om ad Aarslev, og det blev bestemt ved Møde mellem Aktionærerne, at den Linje, der fik størst Tegning, skulde være vedtaget. Randers tegnede sig da med sit betydelige Aktiebeløb uinteresseret med Hensyn til Linjen. Derved blev den nordlige Linje vedtaget, da de tegnede Aktier i Rougsø Herred var for den lige og korteste Vej til Grenaa. Havde Randers tegnet sig for den sydlige Linje, havde denne været vedtaget. Randers Byraad kom imidlertid i Tanker om, at man havde taget en uheldig Beslutning, da man tegnede Aktier paa den Maade, at man ingen Indflydelse fik paa Banens Retning; Raadet fik da Aktionærerne sammenkaldt til en ekstra Generalforsamling i Randers Klublokale for at faa den sydlige Linje vedtaget. Her mødte Mourier-Petersen, Holbækgaarden, paa Aktionærernes Vegne i Rougsø Herred. De erklærede sig løste fra deres Aktietegning, hvis man fraveg den trufne Overenskomst; man havde villet bøje sig, hvis Randers ved sin Tegning havde faaet den sydlige Linje vedtaget. Naar Randers havde erklæret sig neutral, saa maatte man nu tage Følgerne. Resultatet blev saa den nuværende Grenaabane, der med den tilstødende Ryombane har berøvet Randers en betydelig Del af Randers Amt, hvis østlige Del fik lettest Forbindelse med Aarhus. Randers—Grenaabanen var det sidste betydelige Foretagende den bekendte Baron Gedalje gav sig af med; Fallitten ramte ham, inden han fik Anlægget fuldført; men Kreditorerne fuldførte Arbejdet, da de skønnede, det var en fordelagtig Forretning. Baronen var indbudt til Festlighederne ved Banens Aabning 1876, og han mødte, men det var let at se, han var en falden Storhed. Da Festens Ledere viste ham saa ringe Hensyn, fordrev han Tiden med at fortælle os Referenter om de store Foretagender, han havde beskæftiget sig med, siden han var københavnsk Sadelmagersvend.

Som bekendt har Staten senere overtaget Grenaabanen og udbetalt Aktionærerne med omtrent Halvdelen af Aktiernes Paa-lydende.

Senere er Hadsundbanen anlagt. I andre Byer gør man sig Ulejlighed for, at Endestationen bliver anlagt paa en Plads, der saa vidt muligt forhindrer, at Næringsforholdene i Byen forrykkes. Denne rigtige Tanke er ikke fulgt ved Anlægget af Hadsundbanen. Banen gaar gennem Byens nordlige Oppland, men dens Endestation er anlagt i den sydlige Bydel.

Randers Kommune tegnede Aktier i denne Bane med 125,000 Kroner. Banen giver imidlertid en Indtægt, der kun utilstrækkeligt henlægger til Reservefonden, idet Præferenceaktierne forrentes. Disse overtoges af tyske Finansmænd. Senere har Etatsraad Ankerstjerne købt dem og igen solgt en Del deraf til Landkommuner, der haabede, at deres egne Aktier en Gang skulde faa Værdi: men de af Kommunerne tegnede Aktier har hidtil været værdiløse, og det vil de formodentlig vedblive at være. Banens Materiel er mangelfuldt, Banelegemet slet og Reservefonden utiladelig lille.

Til den ny Bane til Silkeborg har Randers Byraad tegnet sig for et Bidrag af 30,000 Kroner. Man haabede ved denne Bane at vinde noget af det tabte Opland tilbage. Gudena er ikke længere nogen Handelsvej for Randers, hvad den tidligere har været. Med Kaage er der tidligere fra Randers ført en Mængde Varer til Ladepladser ved Ans, Aabro, Kongensbro, Tvilum og flere mellemliggende Ladepladser; men alt var gaaet tabt ved Jernbanerne. Silkeborg havde ogsaa mistet sit bedste Opland ved de Fangarme, som Aarhus udsendte gennem Hammelbanen og mente, at en Randers—Silkeborgbane vilde indvinde noget af det tabte. Det var imidlertid vanskeligt at tilvejebringe den forlangte Aktiekapital, og Randers tegnede sig da for 30,000 Kroner. Randers Byraad er imidlertid blevet noget skuffet ved Anlægget. Forudsætningen for Bidrag fra Randers var, at Langaa skulde være Banens Endestation. Denne Forudsætning er ikke bleven overholdt, idet Banen støder til Statsbanen ved Laurberg. Der var endogsaa nogen Stemning for i Randers Byraad ikke at vedstaa sin Tegning under disse forandrede Forhold, hvilket dog blev opgivet.

RANDERS VANDFORSYNING

Indtil 1874 forsynede Brøndene i Randers selve Byen med Vand; men der havde alt længe været Utilfredshed med denne Vandforsyning. Der fremkom da i 1873 i Randers Byraad en Plan om at forsyne den egentlige Bydel med 7 à 8000 Tønder Vand daglig fra artesiske Kildebrønde i umiddelbar Nærhed af et Maskinhus, der skulde lægges ved Oust Mølle. Man erhvervede da Ejendommen „Frøvadsholm“, fraskilte det nødvendige Areal til Anlægget, lagde den Forhæftelse paa Ejendommen, at Randers By var berettiget til at anlægge artesiske Brønde, hvor Vandværket gjorde det nødvendigt, hvorefter „Frøvadsholm“ igen

solgtes, Maskinhuset byggedes, og i dette anbragtes tvende Pumpemaskiner fra Jockumsen & Nøddelunds Fabrik, hvoraf hver især var i Stand til at oppumpe det nødvendige Vand, medens den anden skulde være Reserve; hver Maskine kunde med en rolig Gang gives en Hurtighed af ikke over 42 Omdrejninger i Minuten, og Pumpen leverede paa den Maade 750 Tønder Vand i Timen.

Paa Hobro Landevej, omtrent ud for „Tranekær“, indrettedes en Beholder, der gennem en 8 Tommers Stigeledning fra Vandværket optog det overflødige Vand under Pumpemaskineriets Gang. Beholderen rummede omtrent 3000 Tønder Vand, og herfra fortsattes Ledningen fra Vandværket med et 7 Tommers Rør over Højdedraget efter Byen i betydelig Dybde.

Det viste sig snart, da Vandværket var taget i Brug, at Ordningen var i høj Grad forfejlet. Beholderen var anlagt for lavt og Ledningen saavel til som fra Beholderen altfor snæver. Maskinerne arbejdede under forholdsvis betydeligt Modtryk. Vandkedlens Trykmaaler viste 105 Pd. pr. Kvadattomme, og Vand-søjlen til Byen kunde under disse Forhold ikke undgaa at blive brudt: et moderat Vandforbrug rev Søjlen over, og herved fremkom i Hovedledningen paa Hobro Landevej Ansamlinger af Luft, der medførte Uregelmæssigheder i Vandforsyningen, navnlig i de højere liggende Bydele, der kun fik Vand om Natten, naar Rørene i den nederste Del af Byen var fyldte.

Det var klart, at der var store Fejl ved Anlægget. Fejl, som det kostede Kommunen omtrent 40,000 Kr. at rette, og det var Fejl, som udelukkende skyldtes Firmaet English & Hansen i København, der havde forestaaet Anlægget.

Stigeledningen fra Vandværket til Beholderen var vel brugelig, men kun med betydeligt Kulforbrug, idet den var for snæver, og da man havde prøvet paa at anbringe Lufthaner paa Hovedledningen over Højdedraget mellem Beholderen og Byen, uden at Forholdene synderlig bedredes, maatte der gribes til andre Forholdsregler.

Det blev da nødvendigt 1881 at bygge en helt ny Beholder længere ind mod Byen, hvorved den kom til at ligge 12 Fod højere end den gamle, der siden den Tid har ligget til ingen Nytte.

Den ny Beholder indrettedes til at rumme 6500 Tønder Vand, og herfra udvidedes Hovedledningen langs Hobrovej ind mod Byen fra 7 til 10 Tommer. Ved disse Foranstaltninger lykkedes det at fjerne Ulæmpene ved Luftsamlinger i Rørene,

og Vandværket kunde nu præstere tilstrækkeligt Tryk til alle de paa den Tid anlagte Ledninger under et Maksimumsforbrug af 17,500 Tønder Vand i Døgnet. Men som før bemærket, var Stigeledningen fra Vandværket til Vandbeholderen ogsaa for snæver. Med et stort Kulforbrug, idet det naturligvis fordrer mere Kraft at pumpe Vandet gennem et snævert Rør end gennem et videre, kunde man dog hjælpe sig, naar Vandforbruget ikke var større, end at Driften kunde gennemføres med en af Maskinerne i Brug og den anden i Reserve.

Vandforbruget voksede imidlertid saa betydeligt, at der maatte gøres Udvej for at indskrænke Kulforbruget, og 1892 blev der derfor ved Siden af den 8 Tommers Stigeledning fra Vandværket anlagt en ny 10 Tommers Ledning, saaledes at der fra den Tid kunde arbejdes med et Ledningsnets Tværsnit af 123 Kvadrattommer mod forhen 50, og Virkningen fik et iøjnefaldende Udtryk paa Vandkedlens Monometer, idet Trykket under Maskinens Gang faldt fra 105 Pd. til 60 Pd. pr. Kvadrattomme, en Omstændighed, der virkede føleligt paa Kulforbruget, og som førte til, at 1000 Tdr. Vand krævede 110 Pd. Kul mod forhen 150 Pd.

I 1896 voksede Forbruget i Sommertiden saa stærkt, at Driftens Gennemførelse med een Maskine i Gang var umulig; man maatte ofte arbejde med begge Maskiner; men dette var farligt, eftersom man saa aldeles ingen Reserve havde. Det var derfor nødvendigt at anskaffe en tredje Maskine. En saadan leveredes af Burmeister & Wain, og den kunde oppumpe 2000 Tønder Vand i Timen, medens de ældre begge tilsammen kun kunde oppumpe 1500 Tønder Vand i Timen.

Maskineriet skulde naturligvis ogsaa have mere Tilførsel af Vand; der blev boret flere Huller, og Sugeledningsnettet udvidedes.

Kravet om ny Boringer fremkom ikke alene, fordi der var et større Forbrug af Vand; men det har vist sig, at Kilder, der i længere Tid har været i Brug, taber en Del af deres Ydeevne, og da man havde faaet den ny Maskine, maatte man søge ny Boringsteder, fordi Pladsen nær Vandværket ikke længere var i Stand til at yde det nødvendige Vand. Samtidig med, at den ny Maskine anskaffedes, begyndte Sognefogden i Helsted Boringer paa sin Jord, der ligger paa den nordre Side af Mølledammen. Hensigten var at bevæge Randers til at afkøbe ham Ejendommen. Det vandførende Lag, der forsyner Vandværket, gaar over hans Ejendom, og hans Boringer virkede føleligt for Vandværket.

Senere har han fortsat disse Boringer, og gennem hans nøgle og tredive 3 Tommers Rør kunde han lade 40,000 Tønder Vand i Døgnet løbe i Mølledammen for at forstyrre Randers Vandforsyning. Selvfølgelig maatte dettè mærkes paa Vandværket, naar der toges et saa stort Kvantum Vand fra det vandførende Lag. Man maatte da til at foretage ny Boringer i vestlig Retning, og der blev anlagt en ny 10 Tommers Sugeledning i omtrent 1000 Fods Længde langs Mølledammens Nordside, og denne Sugeledning sattes i Forbindelse med 6 ny Borehuller. Ved Maskinens Kraft suges Vandet ind til Pumpestationen, hvilket for en Del uskadeliggjorde hans Boringer, og han greb da til et andet Mid- del, som jeg senere skal omtale.

Man var nødt til at foretage endog ret kostbare Foranstaltninger, hvis man ikke vilde lade sig tvinge til at købe Sognefogdens Jord til en Pris, som der ingen Mening var i. Det var paa Tale i Byraadet at købe enten hele Ejendommen eller den lave Strækning neden Bakken, hvor hans Boringer kunde gennemføres: men hans Forlangender var altfor ublu. For de Par Tønder Land, Randers Kommune havde Brug for, forlangtes 40,000 Kroner, og der kunde dog ikke blive Flertal i Byraadet for at købe til den Pris.

Imidlertid fremkom Klager fra Markens Beboere, der mente sig berettiget til ogsaa at faa Del i Vandforsyningen fra Vandværket. Dette kunde fra Beholderen ved Hobrovej, der ligger paa en Højde af 168 Fod, fuldstændig løse sin Opgave paa det Terræn, der laa under 100 Fods Højde, det vil sige Markedsgades Højde, usikkert paa Terrænet mellem 100 og 140 Fods Højde, det vil sige Terræn, der ligger højere end Markedsgade, men lavere end Fabers Allé; men hvad der ligger højere, altsaa mellem 140 og 191 Fods Højde, kunde ikke faa Vand fra Vandværket, det skulde i hvert Fald ved dybe Ledninger føres til Brønde, hvorfra det oppumpedes. Vel gælder Reglen, at Vandet i 2 samkvemhavende Rør staar lige højt, og derefter skulde Vandet fra Beholderen kunne stige til 168 Fods Højde. Herfra gaar imidlertid Friktionstabet i Rørene, som er snævre, og Friktionstabet derfor stort. Fordelingsledningerne inde i Byen har fra først af været alt for snævre. Denne ringe Forudseenhed med Hensyn til Rørvidde har kostet Kommunen mange Penge saavel ved Ledninger til Vandværkets Beholder som fra Beholderen til Byens Forsyning. Man har baade ved Vandværket og ved Kloak-anlæg brugt den Rørvidde, som i Øjeblikket kunde være tilstrække-

lig, men som slet ikke havde Fremtiden for Øje. Selvfølgelig maa der være Fejl ved Rørledningen, naar Friktionstabet er saa stort, at Vand fra en Beholder, der ligger paa 168 Fods Højde, ikke kan stige til regelmæssig Brug til mere end 100 Fods Højde. Om Natten, naar da Rørene i Byen staar fulde af Vand, og Vandet faar den nødvendige Tid til at trænge frem, kan det naturligvis stige højere.

Man maatte imidlertid tage Forholdene, som de var, og Stadsingeniøren udarbejdede et Forslag, hvorefter Forholdene skulde forbedres, og Vandforsyningen udstrækkes til Marken. Overslaget lød paa 184,733 Kr. Der foresloges at bygge et Vandtaarn ved Mariagervej, hvortil Vandet skulde trykkes fra Pumpestationen, og som skulde have den nødvendige Højde, saa Vandet kunde trænge op i Ejendommene paa Marken. Det er en Selvfølge, at Byraadet var betænkelig ved den store Sum, og under Forhandlingerne i Byraadet mødte Sagen Modstand fra flere Sider, idet man var klar over, at Forslaget vilde kræve betydelige Ofre, hvis det gennemførtes; imidlertid blev Sagen afgivet til Kasse- og Regnskabsudvalget til Betænkning, og da denne fremkom, gik den ud paa, at skulde Sagen gennemføres, kunde det kun ske paa den Maade, at Betalingen for Taphaner i hele Byen forhøjedes fra 4 til 5 Kroner, og selv med dette Forbehold var Udvalget stemt for Sagens Henlæggelse.

Sagen kom til Forhandling i Byraadet; for at faa denne godt overvejet og tillige for at komme til at forstaa alle de Forhold, der stod i Forbindelse dermed, foreslog jeg, at der valgtes et Udvalg paa 4 Medlemmer samt Borgmesteren til at tage Sagen under Overvejelse og afgive til Byraadet en Betænkning over, hvad der kunde gøres, for at Markens Beboere kunde faa Del i Vandforsyningen fra Værket, uden at Kommunens Budget i for høj Grad belastedes derved. Dette Forslag vedtoges med Enstemmighed, og Raadet valgte til dette Udvalg foruden Borgmesteren Doktor Neergaard, Sagfører Jørgensen, Arkitekt Wærum og mig som Forslagstiller. Ved Doktor Neergaards Død indtraadte Direktør Bruun paa Scandia i hans Plads baade i Raad og i Udvalg, hvilket var en stor Vinding for Sagens Fremme. Udvalget havde da haft Sagen til Behandling i 2 Aar uden at kunne enes om noget som helst. Straks da Direktør Bruun var valgt, indbød han mig til en privat Konference, erklærede, at han med Interesse havde læst mine Artikler om Sagen i Byens Blade, var fuldstændig enig med mig, og foreslog mig, at vi med Hensyn til

det rent tekniske søgte Hjælp hos Scandias tekniske Sagkyndige, Ingeniør Beckmann, og derefter søgte Sagen gennemført.

Udvalgets Medlemmer var i Grunden alle enige om, at Markens Beboere burde have Vand fra Vandværket; men de var i højeste Grad uenige om, hvorledes Ordningen skulde gennemføres, navnlig var der Uenighed om, hvor det paatænkte Vandtaarn skulde opføres, og hvorledes det skulde bygges. Arkitekt Wærum og Stadsingeniøren foreslog et Vandtaarn, hvis Lige ikke fandtes i hvert Fald i Danmark. Det skulde i hele sin Højde, 60 Fod, opføres af Monier, 16 Fod i Diameter. Det skulde ikke som andre Vandtaarne have en Beholder i den øverste Del, hele Taarnet skulde være en stor Vandbeholder. Naar man erindrer sig det kolossale Tryk, denne Vand søjle vilde øve paa Taarnets nederste Sider, den store Højde og kun 16 Fods Diameter, saa jeg Muligheden af, at en skøn Dag vilde hele Redeligheden ligge paa Jorden med de godt 40,000 Kr., som Taarnet vilde koste at opføre. Som bekendt bygges Vandtaarne alle andre Steder saaledes, at der rejses et stærkt Taarn, og øverst i dette anbringes en Vandbeholder; her skulde hele Taarnet være Vandbeholder.

For at vække Interesse for selve Vandtaarnssagen og navnlig for at forebygge Opførelsen af det omtalte Vandtaarn, skrev jeg en Række Artikler i samtlige Byens Blade om Vandtaarnssagen i sin Helhed.

Man fik da Kammerraad Vang til i Byraadet at stille Forslag om, at dette skulde udtale en Misbilligelse af, at jeg skrev offentlig om Vandtaarnssagen. For Misbilligelsen stemte Vang, Wærum og Lehrman, medens Raadets øvrige Medlemmer dog fandt, at denne Misbilligelse vilde de ikke være med til; men Forslaget gav Anledning til, at flere ansete Borgere, deriblandt de tidligere Byraadsmedlemmer Driftsinspektør Poul Petersen og Konsul Michaelsen offentlig i „Randers Amtsavis“ takkede mig, fordi jeg oplyste Borgerne om Forholdene.

Ifølge Aftale indbragte Direktør Bruun sit Forslag om Sagens Ordning. Der foresloges bygget et Vandtaarn ved Siden af Beholderen ved Hobrovej; Taarnet skulde have en Højde af 60 Fod, hvoraf de 20 Fod skulde være Bærer af Vandbeholderen, der saa blev 40 Fod. Taarnet skulde sættes i Forbindelse med den ældre 10 Tommers Ledning fra Vandværket, medens en ny 12 Tommers Ledning anlagdes fra Vandværket til den ved Hobrovej liggende Vandbeholder, som fremdeles skulde forsyne den egentlige Bydel med Vand, medens Vandtaarnet skulde forsyne

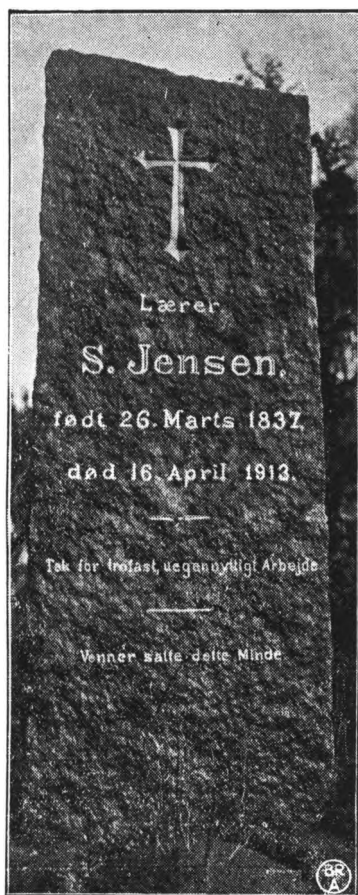
Markens Beboere dermed. Ledningsnettet fra Vandværket til Vandbeholderen ved Hobrovej blev saaledes forbedret, idet der blev en 12 Tommers Ledning ved Siden af en 8 Tommers Ledning i Stedet for den 10 Tommers Ledning, der nu knyttedes til Vandtaarnet. Udgiften ansloges til 130,000 Kr. Dette Forslag fik Flertal i Udvalget og vedtoges med overvejende Flertal i Byraadet. Sagen havde nu staaet paa i 3 Aar, og Modstanderne mod Planens Gennemførelse var nu bleven i Mindretal.

Ved den foretagne Licitation over Jernrør, Jordarbejde og Bygning af Vandtaarn indkom saa billige Tilbud, at der af den bevilgede Sum kunde anlægges en ny Sugeledning paa 12 Tommer, der var i Stand til at forhindre Sognefogden i Helsted i at tage Vandet fra Vandværket. Imidlertid lagde han en Plan, som ikke enhver Sognefoged kunde have fundet paa. Han anlagde 2 „Fiskedamme“ nær ved Vandværkets Grund, deri nedsatte han et Rør, som naaede den underjordiske Strøm, der kom fra højere Vandsamlinger og følgelig fyldte Dammene med Vand, og saa blandede han Latringødning i sit Fiskevand; han hævdede, at dette var nødvendigt for at der kunde komme Grøde i Fiskedammene, ellers kunde Fiskene ikke rigtig trives. Ved Pumpemaskineriets Virksomhed sank Vandbeholdningen i „Fiskedammene“, og det er da en Selvfølge, at den underjordiske Strøm optog Stoffet i sig, og det er lige saa selvfølgelig, at den Mulighed, ja vel endog Sandsynlighed er til Stede, at Drikkevandet, vi fik i Randers, førte sin Del med sig. Randers Byraad fik nedlagt Fogedforbud imod Forureningen af Vandet: men ved det paafølgende Søgemaal blev Forbudet hævet som ulovlig nedlagt.

Imidlertid kunde Sognefogden ikke blive ved sin Ejendom længere, og den ny Ejer fører ikke Krig med Randers Vandværk; han har derimod tilbudt Randers Byraad det Areal, hvorfra Vandværket kan angribes, til rimelige Priser, et Tilbud, som Randers tekniske Udvalg, medens jeg havde Sæde deri, med største Beredvillighed vilde have anbefalet Byraadet at vedtage.

For Ejere af Markjorder fik Vandtaarnssagen stor Betydning, da mange erhvervede sig Byggepladser derude, saa der dannedes Gader, hvor før var enkelte Huse.

Lærer

S. Jensen.

født 26. Marts 1837

død 16. April 1913.

Tak for Inøst, uegennyktigt Arbejde

Venner salte dette Minde

»Randers i Fortid og Nutid«, der udsendtes i 1917, er optrykt i offset saa nær originaludgaven som mulig. Tryk: J. M. Elmenhoff & søns bogtrykkeri, Randers. Oplag: 400 eksemplarer, og ingen kommer i handelen.

Dette eksemplar er nummer:

200